

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE SENDİKAL FAALİYETLERİN GELİŞİMİ
(1923-1980)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA KARACA

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CİHAT YILDIRIM**

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SENDİKAL FAALİYETLERİN GELİŞİMİ
(1923-1980)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA KARACA

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CİHAT YILDIRIM

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren.....(...) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Mustafa

Soyadı: KARACA

Bölümü: Tarih Ana Bilim Dalı

İmza:

Teslim tarihi: 29/01/2019

TEZİN

Türkçe Adı: Cumhuriyet Döneminde Sendikal Faaliyetlerin Gelişimi (1923-1980)

İngilizce Adı: The Development of Trade Union Activities in the Republican Period (1923-1980)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Mustafa KARACA

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Mustafa KARACA tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Döneminde Sendikal Faaliyetlerin Gelişimi (1923-1980)” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Cihat YILDIRIM

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi A.B.D, Aksaray Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU

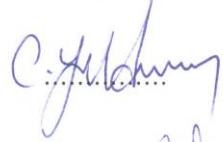
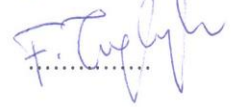
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi A.B.D, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Ü. Hüseyin KALEMLİ

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi A.B.D,

Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi.

İMZA

.....

.....

Tez Savunma Tarihi: 03/01/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 07/02/2019..tarih ve 2019/06-3... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Mustafa KARACA

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli bilgilerini ve desteğini esirgemeyerek ne zaman kendisine danışsam beni büyük bir sabırla ve özveriyle dinleyen, bu çalışmanın bana verilmesini sağlayan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Cihat Yıldırım'a teşekkürü bir borç bilerek şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmamın araştırma ve hazırlanış aşamasında konu analizlerinin yapılması, benimle kütüphanelerde ilgili belgelerin araştırılıp toplanması konusunda yardımı esirgemeyen sevgili kardeşim Arş. Grv. Burak Karaca'ya da teşekkür bir borç biliyorum. Şüphesiz ki yüksek lisansın başından sonuna kadar bana sabırla katlanan ve her türlü maddi manevi desteği esirgemeyen benim buralara kadar gelmemi sağlayan değerli aileme sonsuz teşekkür ediyorum.

Aksaray, 2019

Mustafa KARACA

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET DÖNEMİNDE SENDİKAL FAALİYETLERİN
GELİŞİMİ
(1923-1980)

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa KARACA, AKSARAY 2019

ÖZET

Sendika işçinin ve işverenin ayrı olarak kendi aralarında örgütlenerek kendi hak ve özgürlüklerini, iş, kazanç, toplumsal ve kültürel alanlarda menfaatlerini korumak, ayrıca değişen dönemin şartları içerisinde kendilerine yeni haklar sağlayarak gelişim göstermek için oluşturulan yasal birliklerdir. Türkiye için sendikacılık ise tanımdaki kadar kolay değildir. Çünkü sendikalar Türkiye’de doğuşundan günümüze birçok olumsuzluktan etkilenmiş ve dönemlerin içinde bulunduğu şartlar altında gelişim göstermeye çalışmıştır. İşte bu noktada sendikacılığın Türkiye’de nasıl başladığını ele alıp başlangıcından günümüze kadar olan süreçte nasıl bir gelişim gösterdiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun için işçi hareketleri ve sendikacılığın Dünya’da Sanayi Devrimi ile başlamasından sonra topraklarımızda nasıl meydana geldiğini anlamaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Temeli Osmanlı Devleti’nde, Sanayi Devrimin etkilerinin kendini göstermesiyle başlamış olan işçi hareketleri ve sendikaların oluşumundan bahsedilerek başlandı. Daha sonrada Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeni dönemde sendikaların ve işçi hareketlerinin demokratikleşme çabaları içindeki yerine, değişen uluslararası konjonktür ile Türkiye’de sosyal alanda yapılan değişikliklerin sendikalara etkisi hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı.

Bilim Kodu:

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, Osmanlı Devleti, Sendika, İşçi Hareketleri, Cumhuriyet, Demokratikleşme.

Sayfa Adedi: 94

Danışman: Doç. Dr. Cihat YILDIRIM

AKSARAY UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE
THE DEVELOPMENT OF TRADE UNION ACTIVITIES IN THE
REPUBLICAN PERIOD
(1923-1980)

Master of Science Thesis

Mustafa KARACA, AKSARAY 2019

ABSTRACT

Union workers and employer separately amongst themselves by organizing themselves right and freedoms, work, profit, social and cultural domains to defend themselves benefits,also within altering period conditions themselves is by providing new rights improve to show created legal units. Union for Turkey isn't as easy as the definition. Because unions in Turkey had influenced a lot of immortality from birth to today's and within under condition of periods had tried to show development. Whether at this point union in Turkey handle that how started, by from start to today in this process had tried to explain that how a development showed. For this worker movements and after in the World Industrial Revolution's with union started, our soil had tried to understand and explain that how occur. The basic depend on the Ottoman Empire in the impacts of industrial revolution, appear with itself was be started beginning of by mentioning the worker movements and the union formation. Later, in the new period beginning with the Republic announce, in Turkey with changing international conjuncture, about the union of impact of changes committed in social domains tried to give informations instead of the unions and the worker movements democratisation efforts.

Science Code:

Key Words: The Industrial Revolution, The Ottoman Empire, Union, The Worker Movements, The Republic, Democratisation.

Page count: 94

Counselor: Assoc. Dr. Cihat YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEŞEKKÜR... ..	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SENDİKAL ANLAYIŞ	5
1.1. Osmanlı Devleti’nde İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikacılığın Ortaya Çıkışı	5
1.1.1. Sanayi Devriminin Osmanlı Devleti’nde Yarattığı Etki	6
1.1.2. Osmanlı Devleti’nde İşçi Hareketlerinin Başlaması.....	7
1.1.3. II. Meşrutiyet’in Getirdiği Yeniliklerin İzinde İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikacılık	11
1.2. Osmanlı Devleti’nde Sendikal Faaliyetlerin Getirmiş Olduğu Sorunlar ve Bunlara Karşı Uygulanan Politikalar	13
2. Milli Mücadele Döneminde Sendikacılık ve İşçi Örgütlenmeleri	17
İKİNCİ BÖLÜM.....	20
CUMHURİYET’İN İLANI İLE TEK PARTİLİ DÖNEMDE İŞÇİ HAREKETLERİ VE SENDİKACILIK.....	20
2.1. İşçi Örgütlenmelerin Önündeki Engeller ve Tahrir-i Sükûn Kanunun Sendikal Faaliyetler Üzerindeki Etkisi	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	28
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SENDİKAL FAALİYETLERİN GELİŞİMİ (1946-1960)	28
3.1. Çok Partili Dönemin Özgür Sendikacılığı: 1946 Sendikacılığı	29
3.2. İlk Sendikalar Kanunu 1947 Tarihli 5018 Sayılı Kanun.....	33
3.3. Demokrat Parti Dönemi Sendikal Faaliyetler (1950-1960)	37
3.3.1. Demokrat Parti Dönemi Sendikal Anlamda ABD Etkisi Görülmekte midir?.....	43
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	46
1960-1980 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE SENDİKAL FAALİYETLER	46
4.1. 1960 Darbesinden 1971 Muhtırasına Kadar Geçen Süreçte Sendikacılık ve İşçi Eylemleri	46
4.1.1. 15-16 Haziran 1970 İşçi Eylemleri	53
4.2. 1971 Muhtırası Sonrası 1980'e Kadar Geçen Süreçte Sendikal Faaliyetler	57
BEŞİNCİ BÖLÜM	61
12 EYLÜL 1980 SONRASI SENDİKAL FAALİYETLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	61
5.1. 1980-1990 Yılları Arasında Sendikal Faaliyetler	61
5.2. 1990-2002 Yılları Arasında Sendikal Faaliyetler	66
5.3. 2002 Sonrası Süreçte Sendikal Faaliyetler	68
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	78

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ATC	Amele Teali Cemiyeti
Bkz	Bakınız
C:	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	Türkiye Devrimci İşçiler Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Demokratik Yol Partisi
Eğitim-İş	Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası
Genel-İş	Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası
Gıda-İş	Türkiye Birleşik Gıda İşçileri Sendikası
Hak-İş	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
İUAB	İstanbul Umum Amele Birliği
Kamu-Sen	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
KESK	Kamu Emekçileri Sendikası Konfederasyonu

Maden-İş	Türkiye Maden İşçileri Sendikası
Memur-Sen	Memur Sendikaları Konfederasyonu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
S	Sayı
s.	Sayfa
SADA	Sendikalar Dayanışma Konseyi
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrat Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TİÇSF	Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TUAB	Türkiye Umum Amele Birliği
Türk-İş	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

GİRİŞ

Sendikacılık yakın çağımızda 18. yüzyılın sonlarına doğru Sanayi Devrimin getirmiş olduğu sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin önemli gelişmeleri neticesinde meydana gelmiştir. İngiltere'nin buharlı makinayı icadı ile başlamış olan sanayileşme 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında sosyal sınıfların meydana gelmesini sağlamıştır¹. Bu durum sendikacılığın ücretli işçi nizamının ortaya çıkmasıyla oluşmuş² ve bu oluşumun yapı taşı İngiltere olmuştur. İngiltere'de başlamış olan yeni düzen özellikle birçok filozofu yeni düşünceler ışığına girmesine neden olmuştur. Adam Smith'in "Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler" (Laissez-faire, Laissez-passer) doktrini özellikle makineleşmenin siyasi bakımından zaferini meydana getirmiş ve bunun sonucu olarak nüfus hızlı bir şekilde artış göstererek topraklarını işleyen işçiler topraklarını bırakarak şehirlere göç ederek, verimi arttırmış, hatta göç edenlerin birçoğu yeni düzenden faydalanarak servet sahibi şansına erişmişlerdir³. Avrupa'da oluşturulan Lonca sistemi ile çırak, kalfa ve ustaların kendi aralarındaki ilişkileri zamanla bozulmuş ve Fransız İhtilalinden sonra özgür düşüncenin yaygınlaşarak, feodal düzenin dışında kalan özgür şehirlerde söz sahibi olan loncaların usta sınıfı, gelişen yeni süreç içinde sermaye birikimi gerçekleştirerek kapitalistleşmiş, çırak ve kalfalar ise işçileşmiştir⁴. Bu durumun oluşması insanoğlunun el gücünün ulaşamadığı noktalara ulaşarak geniş yelpazeli üretimi meydana getirmiş ve böylece işçinin bir başına üretim için gerekli olan malzemelerin sahibi olduğu dönemler mazide kalmış ve Sanayi Devrimi'nin kendini tamamladığı toplumlarda el tezgâhlarıyla icra edilen zanaatkârlık, küçük esnaf işletmeleri hızlı bir şekilde tarihe karışmaya başlamıştır⁵. Bu durumun sermaye sahiplerine olumlu yansımaları olurken çalışan kesim

¹ AĞRALI, Sedat; *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı ve Yöneticisi, Temsilcisi, Üyesi ve Aydınlar İçin Önemli Bililer*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967, s. 10-11.

² IŞIKLI, Alparslan; *Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 17.

³ AĞRALI, a.g.e., s. 11.

⁴ KOÇ, Yıldırım; *Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık (Dünden Bugüne)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

⁵ IŞIKLI, 2003, s. 17-18.

olan işçilere ise olumsuz yansımaları olmuştur. Yeni düzenin getirmiş olduğu ağır çalışma koşulları işçilerin altından kalkamayacağı bir yük haline gelmeye başlamıştır. İşveren kesim, rekabet anlayışı doğrultusunda hem daha çok üretim istemiş hem de gerekli olan insan gücünü azaltarak var olan işçilere gereğinden fazla çalışma programı uygulamıştır.

İşçiler, işverenin karşısında tek başına karşı duramayacağını anladığı zaman birlikte hareket etme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu birliktelikler daha sonra Dünya kamuoyunda işçi örgütlenmelerinin temeli sayılarak sendikacılığın varlığı tanınacak ve ister dünya siyasetinde olsun isterse devletlerin kendi siyasetlerinde olsun büyük bir yankı uyandırarak yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır. Bu yeni dönemin içinde esas olarak işçi sınıfının farklı örgütlenmeleri arasında en etkili ve kuvvetlisi sendikalar olmuştur⁶. İşte bu noktada Dünya’da gelişen sanayi devrimi ülkelerin gerek ekonomilerini gerekse sosyal yapılarını bir şekilde etkilemiş ve bu yeni düzene ayak uydurmak zorunda bırakmıştır.

Genelden özele inildiği zaman Sanayi Devriminden etkilenen devletlerarasında Osmanlı Devleti’nin de bulunduğunu görülmektedir. Osmanlı Devleti kendi içinde el tezgâhlarıyla üretim yapan zanaatkârların maharetlerini konuşturduğu küçük esnaf işletmelerinin varlığıyla ekonomisini diri tutmaya çalışıyordu. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde var olan en büyük iktisadî yapı toprağa dayalı vergi sisteminin getirmiş olduğu ekonomiye dayalı olan sistemdi. Ancak bu sistem Osmanlı Devleti’nin büyük toprak kayıpları sonrasında etkisini azaltmaya başlamıştır. Önceleri tımar sistemi ile başlamış olan vergi sistemi daha sonrasında bölgenin ileri gelen ailelerine iltizam yoluyla verilmesi ile zaman içinde zayıflamıştır. Avrupa devletlerinin özellikle de Fransa’nın aldığı kapitülasyonlar neticesinde Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında birçok yönden geriye düşmüş ve sanayi devriminin etkisiyle büyük bir travmaya uğramıştır⁷.

Sanayileşmenin etkisi ile Türkiye’de Lonca sistemi yavaş yavaş çökmeye başlamış ve çalışanların haklarını koruyan bu yapının güç kaybetmesi ülke içinde yeni oluşacak bir sınıfın varlığına zemin hazırlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında ülkedeki büyük fabrikaların yabancı sermayedarların elinde olması ile ağırlaşan çalışma koşulları, yerli işçilerin, gayrimüslim işçilerden daha az ücret alması Osmanlı’da ilk işçi örgütlenmelerini meydana getirerek greve gitmelerine zemin hazırlamış ve sendikacılığın temelleri atılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Anadolu’da Milli Mücadele döneminde de kendini gösterecektir.

⁶ KOÇ, 2013, s. 45.

⁷ AĞRALI, a.g.e., s. 19.

Milli Mücadele döneminde iki sorun bulunmaktadır. İşçi Örgütlenmeleri ya temsil ettikleri işçilerin haklarını koruyacaklardı ya da Milli Mücadeleye katılacaklardı. Burada sendikaların vermiş oldukları karar onları Milli Mücadele neticesinde işgaller bertaraf edildikten sonra yeni düzende var olmalarına etki edecekti. Bu noktada özellikle İstanbul sendikaları Anadolu’da ki Milli Mücadeleyi desteklememiş, İstanbul’un işgaline kayıtsız kalarak varlıklarının temellerini sağlamlaştırmaktansa bu temeli sarsacak kendi hak ve menfaatlerine öncelik vermişlerdir. Yalnız Milli Mücadeleyi desteklememesinin cezasını Anadolu işgalden kurtulduktan sonra 1925 yılında sendikaların lağvedilmesiyle ödedi⁸.

Cumhuriyet’in ilanı ile tek parti yönetiminde yeni bir düzenin var oluşu Osmanlı’dan miras kalan işçilerin durumundaki belirsizlik devam etmiş ve işçi hareketlerinin zayıflığı kendisini bu dönemde de belli etmiştir. Cumhuriyet’in niteliklerinin belirlenmesinde de işçi hareketleri geri planda kalmıştır⁹.

Çok partili döneme geçiş aşamasının ilk ayağı olan 1946 yılı birçok örgütlenmenin görüldüğü yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve birçok sendikanın meydana gelmesine tesir etmiştir. Türkiye’de 1946 yılı itibariyle başlayan demokratikleşme çabaları ülke de var olan cemiyetler ve sendikalar için büyük önem taşımıştır. 1950 itibariyle çok partili döneme geçilmesi ülkede 27 yıllık tek parti dönemine son vermiştir. Bundan sonra Türkiye’de demokratikleşme hızı artmış ve bu durumdan sendikalar ve işçi hareketleri de nasibini almıştır. Fakat bu dönemde sendikalara verilen hakların ve demokratikleşme hareketlerinin kendi isteklerinin ötesinde esas belirleyicisi olarak uluslararası standartlara uyum sağlama isteği olduğu görülmüştür. Bunun akabinde ülke içinde yaşanan darbelerin etkisi ile sendikacılık hareketleri olumsuz etkilenmiştir.

Bu çalışma da Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlayarak 1980 tarihine kadar olan sendikal hareketleri ele alarak Türkiye için sendikacılık anlayışının ne olduğunu anlamaya çalışılacaktır. Türkiye’de birçok engele tabii tutulan ve zaman zaman faaliyetleri engellenen sendikacılığın tarihsel süreci ile ilgili değerlendirmelerde bulunacağız. Osmanlı Devleti’nin son evrelerinde Dünya’da Sanayi Devriminin gerçekleşmesi ile işçi örgütlenmelerini 19. yüzyılın başlarından ele alarak II. Meşrutiyet ile başlayan özgürleşme ve demokratikleşme hareketi ile Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki sendikal faaliyetleri inceleyeceğiz. Çalışma da Türkiye’de çok partili hayata geçiş ile birlikte sendikal faaliyetlerde de değişimin yavaş yavaş başladığı 1946 ve 1947 yıllarındaki düzenlemelere

⁸ KOÇ, 2013, s. 54-55.

⁹ IŞIKLI, 2003, s. 58.

temas edilecektir. Araştırmanın odak noktası olan 1923-1980 yılları arasındaki sendikal faaliyetler ve sendikal gelişmeleri 1923-1946, 1946-1960 ve 1960-1980 dönemleri olmak üzere üç ayrı dönemde değerlendirilecektir. Daha sonrasında 1980 sonrası dönemde sendikal faaliyetlere genel bir değerlendirme de bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SENDİKAL ANLAYIŞ

1.1. Osmanlı Devleti’nde İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikacılığın Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti’nde işçi sınıfının oluşumu ve örgütlenmeleri 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Yüzyıllarca tarım memleketi özelliği taşıyan Osmanlı Devleti’nde el tezgahları ve feodal üretim sistemi hâkim olurken İngiltere’de sanayi devrimi başlayarak endüstriyel makineler icat edilmiş, fabrikalar meydana getirilmiş, buharla çalışan motorların meydana gelmesi ve geliştirilmesi madencilik için önemli bir adım atılarak ekonomik alanda etkilerini göstermeye başlamıştır¹⁰.

Osmanlı Devleti’nde sanayi girişimi kuruluşundan itibaren içinde bulunduğu savaşlar sebebi ile ilk olarak harp malzemeleri üretimi ile kendini göstermiştir, Gelibolu’da tersane¹¹ inşa edilmiş daha sonra İstanbul’un fethi ile Kasımpaşa’ya taşınmıştır¹². Kimya endüstrisi meydana getirilerek, silah, cephane, deri ve saraçlıkla ilgili küçük esnaf dükkânları kurulmuştur¹³. Osmanlı Devleti esasında ilk yıllarından itibaren kurmuş olduğu tersanelerde işçi çalıştırmıştır. Ancak bu durum yakın çağdaki işçi hareketleri gibi gündeme sürekli gelmemiştir. Bunun sebebi olarak Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarından itibaren var olan önceleri Ahilik adı ile daha sonra Lonca teşkilatı olarak görev yapan, esnaf ve işçilerin haklarını koruyan bir yapının varlığı herhangi bir işçi hareketlerinin görülmediğini aksine esnafın ve işçilerin kendi aralarındaki meseleleri sulh ile çözmeyi bilmeleridir. Yine aslında Osmanlı Devleti’nde kapıkullarının da büyük bir bölümünün de

¹⁰ SÜLKER, Kemal; *Türkiye’de Sendikacılık*, Sendika Kültürü Yayınları, İstanbul, 1955, s. 5.

¹¹ Bu tersane Yıldırım Bayezid tarafından 1399 yılında kurulmuş olup Osmanlı Devleti’nin ilk büyük tersanesidir.

¹² Gelibolu tersanesinin Kasımpaşa’ya taşınması ile Fatih Sultan Mehmet devrinde oluşturulan Haliç, Taşkızak ve Çamaltı tersanelerinin bir araya getirilmesiyle Osmanlı Devleti’nin en büyük tersanesi halini almış ve “Tersane-i Amire” olarak bilinmektedir.

¹³ SÜLKER, 1955., s. 6.

ücretli işçi olarak çalıştıkları görülmektedir¹⁴. Kapıkullarının, üç ayda bir aldıkları ulufe adlı maaşları onların emekleri karşısında aldıkları ücret bir nevi ücretli işçi statüsünde olduklarını gösterir. Kapıkullarının Acemi Oğlanlar bölümü, 17. Yüzyılda kazandıkları serbest emek özelliği ile inşaat sektöründe, kamu işyerlerinde, gemilerde, kereste ambarlarında, fırınlarda, tophanelerde ücretleri karşılığında çalışmışlardır¹⁵. Topçu Ocağı ve Top Arabacıları Ocağı çalışanları da ücretli işçiler olmuş olup zaman içinde ortadan kalkmışlar ve çağdaş bir işçi sınıfına dönüşmeden tarih olmuşlardır¹⁶.

1.1.1. Sanayi Devriminin Osmanlı Devleti'nde Yarattığı Etki

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gördüğümüz fabrikaların günümüz fabrika anlayışı içinde olmadığını sadece düzenli olmayan el tezgâhlarının bulunduğu ve işçilerin bu tezgâhlarda zor koşullar içinde çalıştırıldıkları görülmektedir¹⁷. Hâlbuki Avrupa'da köklü sanayi girişimleri çoktan başlamış olup Osmanlı Devleti'nde bu sanayi gelişmeleri karşısında sadece ufak hareketlenmeler ile bazı girişimler yapılmış, içinde bulunulan zor durumlara karşı çıkış yolları bulmak için arayış içinde olunmuştur¹⁸. Osmanlı Devleti'ndeki uyanış bu konular üzerinde yoğunlaşarak Türk topraklarının büyüttüğü aydınlarca idare olunacaktır¹⁹. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Sanayi Devriminin ehemmiyetini zamanında kabul etmiş olsa da bunu faaliyete geçirebilmek için gerekli olan beşeri ve fiziki sermayesi ve girişim gücü eksik olduğundan, bu tasarı planları yaklaşık 30 yıllık gecikme ile faaliyete geçirilebilmiştir²⁰. Çünkü Osmanlı Devleti bu dönemde; Kuzey'de Rusya, Batı'da Fransa ve Avusturya, Doğu'da ise İran ile savaş halinde olması ve bu savaşların devletin aleyhine sonuçlanması hem ekonomik hem de siyasi olarak büyük bir gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gerileme Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine karşı kendi konumunu sağlama almak için yapacağı ıslahatları etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nde bir ilk olarak planlı ve programlı yenileşme hareketlerine imza atan III. Selim döneminde ilk defa köklü ıslahatlar yapılarak devletin yapısında radikal

¹⁴ AĞRALI, a.g.e., s. 15.

¹⁵ A.g.e., s. 15.

¹⁶ A.g.e., s. 15.

¹⁷ KAMAR, Yalçın; *Türkiye'de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi*, Mutluluk Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 18.

¹⁸ A.g.e., s. 18.

¹⁹ KAMAR, a.g.e., s. 19.

²⁰ ERDEM, Ekrem; "Sanayi Devrimin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S 48, Temmuz-Aralık 2016, s. 21.

değişikliklere gidilmiştir. Daha önce geçici elçilikler açılan Batı'ya bu dönemde daimî elçilikler açılarak Avrupa'yı daha yakından takip etme düşüncesine gidilmiştir. Batı'da açılan ilk daimi elçilik olan Londra Elçisi Osmanlı Devleti'nin Sanayi devrimini tanımış olduğunu düşündürmektedir. III. Selim'in Nizam-ı Cedid adı ile girişmiş olduğu ıslahatlar Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında dik durma çabalarının en ciddi göstergesi olarak düşünülmelidir. Çünkü kendisinin yıllarca emek harcadığı Nizam-ı Cedid hareketi kalıcı bir yenilik düşüncesi ortaya çıkarmış, kendinden sonra gelen padişahları etkileyerek yenilik hareketlerinde daha emin adımlar atabilmelerini sağlamıştır. III. Selim, 18. yüzyılın sonlarında Nizam-ı Cedid hareketini gerçekleştirmiş olup Batı'ya daimî elçilikler açarak devletin Avrupa'yı yakından tanıyan aydınlarını yetiştirerek gelecekte ülke yönetiminde söz sahibi olmasına katkı sağlayacaktır.

İngiltere'de meydana gelen Sanayi Devrimi'nin ehemmiyeti anlamış olan Osmanlı idarecileri sanayi gelişimini yakından takip ederek devletin başkenti İstanbul'un Avrupa yakasında bulunan Marmara Denizi'ne kıyı olan Yedikule'den başlayıp Zeytinburnu Bakırköy, Yeşilköy ve Küçükçekmece'ye kadar olan büyük bir alanda sanayi tesisleri inşa etmek yoluyla, Türk Manchester'ı, Brimingham'ı, Leeds'i ve Sheffield'ı meydana getirmek arzulanmıştır. Bununla da kalmayarak Kuzey doğu Marmara kıyılarına uzanan sanayi tesislerinde İngiltere'de ki sanayi düzenine benzer bir şekilde demir ve türü ürünler ile yünlü ve pamuklu kumaş tekstil üretimi yapılmıştır²¹. Bu durumun Osmanlı'da sanayileşmenin Batı'nın bir kopyası olarak gerçekleştirilme algısı yaratmıştır. Osmanlı'nın kuruluşundan, yıkılışına kadar süre gelen dönemde esas olarak Batı'nın bu algıyı yaratmasından çok Batı'ya bu durumu kabul ettirmek lazım olmuştur. Ancak Avrupa'da sınır güvenliğini sağlayan birçok devlet kendini geliştirme yolunu seçmiştir. Sınır güvenliğini düşündüğümüz zaman dönemin şartları içerisinde en çok sıkıntı yaşayan Osmanlı Devleti olmuştur. İşte tam da bu noktada Osmanlı Devleti'nin sanayisinin neden harp malzemeleri üretimi ile başlayıp geliştiğini daha iyi anlamaya ışık tutmuştur.

1.1.2. Osmanlı Devleti'nde İşçi Hareketlerinin Başlaması

Osmanlı Devleti'nde ilk sanayileşme çalışmaları III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini içine alan temelinde devlet ve kamu hayatında özellikle de askerî alanda başlamış olan yenileşme hareketlerinin askerin kullanacağı kılık-kıyafet, top ve tüfek gibi ateşli silah yapımı üzerine oluşturulan ithal ikameci sanayileşme modeli ile kurulan fabrikalar

²¹ Erdem, a.g.m., s. 22.

olmuştur²². Kurulan bu fabrikalar büyük yapılarda olmayıp Batı'da olduğu şekliyle yeterli bir sermaye birikimi olmadığı için uzun süreli olmamıştır²³.

Osmanlı Devleti'nde fabrika sanayiine geçişin belirtileri kapitülasyonlardan kendilerine yarar sağlayan yabancı sermayedarların yapmış olduğu yatırımlar ile başlamıştır²⁴. Böylece ülke içinde yapılmış olan büyük sanayi tesisleri genellikle yabancı sermayedarlar tarafından idare edilerek Avrupa'nın bir zaferi olarak görülmekle beraber iktisadî olarak güçlü dönemlerini geride bırakmış olan Türk milleti Avrupa karşısında iş gücünün kolaylıkla sömürülebileceği bir durum içine girmiştir²⁵. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında tamamen açık bir pazar haline getirmiş, devlet ekonomik olarak dışa bağımlı hale gelmiş ve kuruluşundan itibaren var olan Lonca teşkilatı yıkılmıştır. Bu antlaşmanın getirmiş olduğu bir başka imtiyaz ise İngiliz tüccarlarının Osmanlı tüccarlarıyla aynı haklara sahip olmasıdır. Bu imtiyazın getirdiği en büyük dezavantaj ekonomik gücü elinde bulunduran İngiliz tüccarların Osmanlı toprakları üzerinde yeni sanayi tesisleri oluşturmaya başlaması olmuştur. Bu değişimin bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nde ticari yaşam tamamen yabancı ve gayrimüslim halkın kontrolü altına girmiş, birçok sanayi alanında Avrupalı tacirlerin tesiriyle küçük esnafın el tezgâhları, Avrupai anlamda fabrikalara dönüşmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı topraklarında ithalatın artmasına ve gelir gider dengesinin bozulmasına sebep olmuştur.

Yaşanan bu olumsuzluklar karşısında II. Mahmut, Çuha Fabrikası²⁶ kurularak askerin kılık kıyafetinin yerli kumaşlardan yapılması için uğraşmış ve Avrupa karşısında ekonomik rekabetin dengede sağlanabilmesi için yerli tüccarlara ve esnafa gümrük kolaylığı getirmiştir²⁷. Bununla birlikte Osmanlı'da modern sanayiye geçişin ilk adımları Rumeli topraklarında var olan halkın desteği ile ekonomik kaynağın burada sağlanmış olmasıyla meydana gelmeye başlamış ve Balkanlarda 19. yüzyılda emeğin kiralınmasının başlamasına neden olmuştur²⁸. Bunun yaratmış olduğu etki ile halk her geçen gün yerli ve yabancı sermayedarların tuzağına düşmüş, ekonomik olmasının yanında manevi nüfuzu

²² Erdem, *a.g.m.*, s. 22.

²³ *A.g.m.*, s. 22.

²⁴ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 19.

²⁵ KAMAR, *a.g.e.*, s. 19.

²⁶ Bu Çuha Fabrikası İzmit'te kurulmuştur.

²⁷ KAMAR, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸ SENCER, Oya; *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 65.

altında da ezilmeye mahkûm olmuştur²⁹.

Avrupa’da var olan işçi hareketleri genel anlamıyla Sanayi İnkılabından sonra başlamış olmasına rağmen Osmanlı Devleti’nde bu durum 1830’lardan başlayarak 1845 yılında sanayi tesislerinin yapımının hızlanması ile yükselişe girmiştir³⁰. İşçi hareketlerinin yükselişinin bir belirtisi olarak da 1845 Polis Nizamnamesi gösterilmektedir. Bu nizamname ile işçilerin, iş bırakması büyük ölçüde engellenmeye çalışılmış ve asayişin bozacak her türlü girişime karşı polise yetki verildiği vurgulanmıştır³¹. Nizamnamenin iş bırakma hareketine karşı olmasının sebebi olarak devletin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik buhranın daha da olumsuzluk yaratmaması için alınan bir önlem olarak düşünebiliriz. 1845 tarihli Polis Nizamnamesine detaylı baktığımız zaman Fransa’da uygulanan bir nizamnamenin çevirisi olarak karşıya çıkmakta hatta Alman İmparatorluğunda bu tarihte varlığı görülen işçi örgütlenmelerini ve iş bırakma eylemlerinin yasaklanmasını düzenleyen bir nizamname olduğu sonucu çıkmaktadır³². 1845 tarihli Polis Nizamnamesi bir süre işçi hareketlerine ve iş bırakma eylemlerine olumsuz tesir etse de hızla gelişen Osmanlı sanayisinde işçilerin haklarını aramasının önüne geçememiştir. İşçiler haklarını aramak için daha hızlı bir şekilde işçi hareketlerine katılmışlardır. Esas olarak bu hareketlenmelerin temelinde Balta Limanı Antlaşması sonrasında Osmanlı toprakları üzerinde ekonomik olarak güçlenen ve sermaye sahibi olan gayrimüslimlerin çalıştırdığı işçilerin emeklerinin sömürülmesi, çalışma saatlerinin şafağın sökmesi ile başlayıp gün batımına kadar devam etmesi ve az bir ücret karşılığı bütün iş güçlerini harcamaları bulunmaktadır. Ancak bu konu hakkında bir düzenlemenin mevcut olmayışı işçileri daha da ateşlemiştir. Osmanlı Devleti’nde ekonomik hayatın Ortaçağ düzeninde kalması ve sanayileşen Avrupa’ya karşı geri kalması temeli fabrika olan yeni üretim yollarının ve işçi sınıfının oluşmasını engellemiştir. Hiçbir düzenlemenin yapılmasına olanak tanımamıştır. Böylece işçiler tamamen işverenin vicdani hükümlülüğüne bırakılarak çok ağır çalışma şartları altında erkeklerin 12 saati aşan sürelerde çalışması bunun haricinde kadın ve çocuk işçiler hiçbir imtiyaz gösterilmeksizin çalıştırılması ülkede sosyal politikaların ilerlemediğini göstermiştir³³.

²⁹ AĞRALI, a.g.e., s. 19.

³⁰ ARINIR, Turgay & ÖZTÜRK, Sırrı; *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran*, Sorun, İstanbul, 1976, s. 11.

³¹ A.g.e., s. 11.

³² KOÇ, Yıldırım; *100 Soruda Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 22.

³³ DENİZ, Önder; “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikaların Gelişimi (1930-1940)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 22, 2012, s. 251.

Osmanlı Devleti'nde işçi hareketlerinin bir çatı altında toplanması ve sendikacılığın doğuşu olarak iki önemli gelişme ileri sürülebilir. Bunlardan ilki İstanbul'da kurulan ve aslında tam anlamıyla sendikal bir hareket olarak görülmesi de Ameleperver Cemiyeti'nin var olması ikincisi ise 1872 yılında Kasımpaşa Tersane işçileri tarafından yapılan grevdir³⁴. Ameleperver Cemiyeti'nin ilk işçi örgütü olup olmadığı üzerinde çeşitli görüşler olmakla birlikte Adnan Mahiroğulları, bu cemiyetin işçiler tarafından meydana getirilmediğini aksine yardımsever yerli ve yabancı bürokratlarca inşa edilmiş bir yardım cemiyeti olduğu vurgulamıştır³⁵. Hatta cemiyetin kuruluş tarihi de ayrı bir görüş içermektedir. Alparslan Işıkli'ye göre cemiyetin kuruluş tarihi 1871³⁶ olarak belirtilirken, Adnan Mahiroğulları cemiyetin kuruluşunu 1866 yılı olarak belirtmektedir³⁷. Bu durumun bazı yazarlar arasında itilaflar yaratmış olduğu aşîkârdır. Fakat düşülen itilafların yaşanmasının haricinde gerçek olan şudur ki 1872 yılında Kasımpaşa Tersane işçileri tarafından yapılan grev ilk işçi hareketi olarak kabul görmektedir. Ameleperver Cemiyeti hakkında burada önemli olan 1872 yılında meydana gelen işçi grevine yapmış olduğu etkidir. Ameleperverlerin tesiriyle Kasımpaşa tersanesinde çalışan Müslim ve gayrimüslim işçiler, zor koşullar altında çalıştıran işverene karşı birlikte hareketlenerek greve girişimleri akabinde ücretlerini anca alabilmeleri bu durumun işçiler arasında önem kazanarak diğer işçi çevrelerini de bu yöneme başvurmaya itmiştir³⁸.

Tersane işçilerinin grevinden sonra başlayan işçi hareketlenmelerini siyasal alanda değerlendirme ve işçi sınıfına siyasal bilinç kazandırmak için Batı'dan özellikle de Paris'ten gelen tesirler yeni bir gayretin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1899 yılında kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti tam da bu amaca yönelerek faaliyetlerini gerçekleştirmek istemişse de ülke genelinde istibdat yönetiminin var olması bu durumu imkânsızlaştırarak cemiyetin merkezinin Paris'e taşınmasına neden olmuştur³⁹.

Ameleperver Cemiyeti'nin ilk işçi örgütlenmesi konusunda düşülen ayrılık sonrasında İstibdat döneminde Osmanlı'nın ilk işçi teşkilatı olarak 1895 yılında sosyalist doktrini kendilerine ilke edinen Tophane işçilerinin girişimleriyle gizlice oluşturulan Osmanlı Amele Cemiyeti olmuştur⁴⁰. Bu cemiyet aslında merkezi Paris'e taşınan İttihad-ı Osmani

³⁴ IŞIKLI, Alparslan; *Sendikacılık ve Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 473.

³⁵ MAHİROĞULLARI, Adnan; *Dünya'da ve Türkiye'de Sendikacılık*, Ekin, Bursa, 2013, s. 167.

³⁶ IŞIKLI, 2005, s. 473.

³⁷ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 167.

³⁸ KAMAR, a.g.e., s. 22.

³⁹ IŞIKLI, 2005, s. 473.

⁴⁰ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 167.

Cemiyeti'nin Türkiye'deki devamı olmuş ve yöneticileri Paris'teki düşünce hareketlerini yakında takip edip, özgürlük savunuculuğu yaparak, işçilerin sıkıntılarını dile getirmişler⁴¹, istibdat dönemine karşı halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar işçi hareketleri ve örgütlenmeleri ülke toprakları içinde meydana gelmiş olsa da bu girişimler asıl olarak Avrupa'yı yakından tanımak için gönderilen aydınlarca benimsenip Osmanlı Devleti'nde bu kişilerin desteğiyle fırsat bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İstibdat dönemi sürecinde bazı aydınların benimsemiş oldukları fikirleri Osmanlı Devleti'nde doğrudan değil de dolaylı olarak ülke dışından aktarmışlardır. Çünkü 1876'dan itibaren Osmanlı tahtında bulunan II. Abdülhamit'i işçilerin güçlü görmesi, her şeye hâkim olduğu düşüncesi⁴² işçi örgütlenmelerinin durağan olmasına neden olmuş ve ülkede girişilen işçi hareketlerini ve örgütlerini olumsuz etkileyerek bu faaliyetlerin yurt dışından gelen fikirlerle gizlice yapılması yatmıştır.

1.1.3. II. Meşrutiyet'in Getirdiği Yeniliklerin İzinde İşçi Örgütlenmeleri ve Sendikacılık

II. Abdülhamit'in, I. Meşrutiyeti ileri bir tarihte toplanmak üzere tatil etmesiyle ülke genelinde istibdat dönemi başlamıştır. Bu durum devletin yeniden düzene kavuşması için ne kadar önemli ise de halk bu durumu hoş karşılamamıştır. Halkın özgürlüklerinin kısıtlanması çalışan işçiler üzerinde de olumsuz bir etki yaratmıştır. İşverenler istibdat uygulamalarını fırsat bilerek işçilerin ücretlerini aksatmaya başlamış ve yoğun çalışma programları uygulamıştır. Bu durum karşısında haklarını aramak isteyen işçiler greve yöneldiyse de yakalanıp tutuklananlar olmuştur. Burada şu iki ayrımı yapmak gerekmektedir. Bunlardan ilki ülkenin geleceği için gerekli olan bir istibdat dönemi ikincisi ise çalışan işçilerin diğer ülkelere karşı girişilen bu mücadele de kendilerine uygulanan bu baskının gereksiz olduğunu düşünmesidir. Halk bu düşünceleri Avrupa'da bulunan aydınlarca dile getirmektedir. II. Abdülhamit gibi zeki bir sultana karşı işçilerin bu girişimleri tek başlarına uygulamaları imkânsız denecek kadar düşük bir ihtimal olduğu düşünülebilir. II. Abdülhamit'in istibdat döneminde işçilerin haklarını arayamadıkları düşünülse de ülkenin tamamında ticaret, ziraat ve sanayi odaları açılarak, ilk defa 'tahrir-i nüfus' teşkilatı inşa edilerek ülkedeki insan gücü ve mal varlığının her yıl düzenli bir şekilde istatistiksel tespitine çalışılmıştır⁴³. Açılan bu odalar işçinin haklarını korumaya

⁴¹ SÜLKER, 1955, s. 11.

⁴² KOÇ, 2013, s. 53.

⁴³ HAYTA, Necdet & ÜNAL, Uğur; *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010, s. 186.

yönelik adımlar olsa da büyük bir fayda sağlamamıştır. Özellikle Duyûn-ı Umûmiye'nin kurulması ile demiryolu, liman, maden ocakları ve ülkedeki imar faaliyetleri Avrupalı işletmeciler tarafından idare edilmeye başlanmıştır⁴⁴. Bununla birlikte ülke genelinde iç ticaret yabancı sermayedarların sanayi tesisi kurmasıyla birlikte Osmanlı iç ticaretine tesirleriyle mülk sahibi olma hakkı elde etmeleriyle iflas etmeye başlamıştır. Özellikle Türkler kendi ürettiklerini satamayarak yabancı sermayedarlar karşısında gerilemiş, ziraat ürünlerinden elde ettikleri kazancın çoğunu yabancılar alarak, Osmanlı halkı Avrupalı sermayedarlar nezdinde işçi olarak kalmıştır⁴⁵.

II. Abdülhamit, yaptığı bütün politikalar sonucunda Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını görmektense ülke yönetiminde yapılacak her türlü yeniliğe karşı olumlu bir yaklaşım içine girerek 1908 yılında Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmiştir. II. Meşrutiyet'in istibdat dönemi sonrasında getirmiş olduğu özgürlük ortamı işçi hareketlerini bir nebze de olsa rahatlatmıştır. Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu zor koşullar karşısında yükselmeyen işçi maaşlarının ve ağır çalışma şartlarının getirmiş olduğu bıkkınlık II. Meşrutiyet ile işçilerin istekleri rahat bir şekilde eyleme dönüşmüştür. II. Meşrutiyetin halka tanıdığı özgürlükçü ortam onları Hürriyet, adalet, eşitlik sloganlarıyla meydanlara dökerken işçi örgütleri de bu durumdan yararlanarak haklarını aramak için harekete geçmişlerdir⁴⁶. İşçiler bu durumu “Şems-i hürriyetin tulûu” (Hürriyet güneşin doğuşu) olarak adlandırmış ve 31 Temmuz-31 Aralık 1908 tarihleri arasında gerçekleşen ve işçilerin haklarını aramak için giriştikleri eylemleri Türk çalışma hayatına “İlan-ı Hürriyet Grevleri” olarak kayda geçmiştir⁴⁷. Genel olarak bakıldığında işçilerin hangi sebeplerle harekete geçtikleri aşikârdır. İşçilerin yapmış olduğu bütün girişimlerin temelinde daha çok maaş ve ağır çalışma koşullarının uygun bir hale getirilme isteği yatmaktadır⁴⁸. Bu grevler çalışma hayatına etki eden üç önemli sonuç doğurmuştur. Birincisi bu grevlerin basın organlarında bir hareketlenmeye neden olması, ikincisi kendiliğinden meydana gelen grevlerin dağınık bir şekilde hareket etmemesi için sendika kurma düşüncesini oluşturması ve üçüncü olarak da işçileri bir güç olarak algılayan siyasi

⁴⁴ HAYTA & ÜNAL, *a.g.e.*, s. 185.

⁴⁵ HAYTA & ÜNAL, *a.g.e.*, s. 186.

⁴⁶ SÜLKER, 1955, s. 13.

⁴⁷ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁸ KARAKIŞLA, Yavuz Selim; “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Der. Donald Quataer - Eric Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınlar, İstanbul 1988, s. 32.

partilerin kendi programlarına işçilerin sıkıntılarını dâhil etmesi olmuştur⁴⁹. 1908-1918 tarihleri arasındaki İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde Osmanlı'da var olan işçi hareketleri ilk defa siyasal boyut kazanmaya başlamasıyla birlikte Sosyalist kelimesine yer veren ilk örgütlenmeler büyük kentlerin işçileri arasında hızla yayılmaya başlamıştır⁵⁰. Yine grev dışında gerçekleştirilen ilk işçi eylemleri de bu dönemde vukuu bulmuş ve 1 Mayıs işçi bayramı ilk kez 1909 yılında Selanik'te kutlanmaya başlayarak İstanbul, Üsküp ve büyük kentlerde bütün yasaklamalara rağmen kutlanmıştır⁵¹. İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde sendikalar, siyasi partilerin odak noktası haline gelmiş olsa da dönemin oluşturduğu olumsuz şartlar altında sınırlı kalmıştır. İttihatçıların yönetimde söz sahibi olduğu 1908-1918 yıllarının 1910 ile 1918 arası sıkıyönetim 1914 ile 1918 arası da I. Dünya Savaşı'nın olduğu düşünüldüğü zaman siyaset çabalarının dar bir zeminde sürdürüldüğü kendini gösterecektir⁵². İttihat ve Terakki Hükümetinin I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması ile ülkeyi terk etmesinden sonra 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da birçok sendika kurularak tekrardan varlığını hissettirmiştir⁵³.

Genel olarak bakıldığında zaman 1909-1923 yılları arasındaki sendikal faaliyetlerin ortak noktası geciken işçi ücretlerinin ödenmesi, işverenlerin inisiyatifine bırakılan işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi olmuşken farklılık gösteren nokta ise bazı grevlerin yeni meydana gelmiş cemiyetlerce idare edilmesi ve sosyalist partilerin liderliğinde siyasi amaç taşınması yatmıştır⁵⁴. Bu dönemde sosyalist partilerin etkinliğini görmenin sebebi olarak da Çarlık Rusya'sında gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Osmanlı Devleti'ndeki işçilerin içinde meydana gelen sosyalist görüşler ve bunun kapsamında meydana gelen işçi teşkilatlanmaları ve iş bırakma eylemlerini göstermek mümkündür⁵⁵.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Sendikal Faaliyetlerin Getirmiş Olduğu Sorunlar ve Bunlara Karşı Uygulanan Politikalar

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve hızla yayılan iş bırakma

⁴⁹ GÜRBÜZ, Tahir; *6356 Sayılı Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun Avrupa Birliği Ve Uluslararası Çalışma Örgütü Normları Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, 2014, s. 6.

⁵⁰ GÜZEL, Şehmus; "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1850.

⁵¹ A.g.m., s. 1850.

⁵² ÇELİK, Aziz; *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 75.

⁵³ KOÇ, 2013, s. 53.

⁵⁴ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 172.

⁵⁵ İLERİ, Ülkü; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler", HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt 3, Sayı 7, Ankara, 2014, s. 57.

eylemleri ülkede var olan asayiş ve ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu eylemler sadece devletin başkenti İstanbul ve Rumeli ile sınırlı kalmamış, Anadolu ve Arap topraklarını da etkisi altına alarak II. Meşrutiyet ile gelen özgürlük ortamında grevler bütün Osmanlı'ya yayılmıştır. Devletin huzurunu bozan ve ticaretin aksamasına neden olan işçi eylemlerinin getirdiği sorunlar devleti hem ekonomik hem siyasi olarak zor duruma sokmuştur. Bulgaristan, Şark demiryolları işçilerinin grevlerini gerekçe göstererek 22 Eylül 1908'de Şarki Rumeli ve Bulgaristan'daki demiryollarına el koymuştur. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan bu gerginlik sonucu Bulgaristan 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle grev siyasi bir boyut kazanmıştır⁵⁶. İşçiler sadece grev yapmakla yetinmeyip eylemlerini taşkınlık derecesine getirmişlerdir. Bu duruma örnek olarak, Samsun'da reji işçileri isteklerinin yerine getirilmesi için iş bırakma eylemine gitmişler fakat istediklerini alamamaları sonucunda ileri giderek reji binasına saldırmışlar ve ikinci kez saldırmak istemeleri üzerine reji kolcuları tarafından ateş açılarak üç işçi hayatını kaybetmiştir⁵⁷. Bu durum gösteriyor ki iş bırakma eylemleri kendi sınırları dışına çıkarak hem sosyal düzenin zora girmesine hem de ülke içinde yaşanacak karışıklıklara prim verdiğini gözler önüne sermiştir.

1908 yılına kadar ülke içinde var olan işçilerin pek fazla ses çıkaramaması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu durumu lehlerine kullanarak işçilere grev vaatlerinde bulunması ile işçilerin desteğini kazanmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti grev sözünü tutmasına karşın işçi taleplerine gerekli ilgiyi göstermemesi ile artan grevlerin devletin içinde bulunduğu zor şartları daha da sıkıntılı bir sürece sürüklemesi müdahale etmeyi gerektirmiştir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından yaklaşık bir yıl sonra 27 Temmuz 1909'da duruma İttihat ve Terakki Cemiyeti müdahale ederek grevleri sınırlandıran bir karar almış ve Tatil-i Eşgal Kanunu'nu devreye sokmuştur. Bu müdahalenin yapılmasına neden olarak iki önemli sebebi gösterebiliriz. Bunlardan ilki devlet rejimine karşı girişilen ilk ayaklanma olan 31 Mart Vakası'dır. Bu ayaklanma karşısında Selanik'ten gelen harekât ordusu duruma hâkim olmak ve tekrardan düzeni temin etmek için sıkıyönetim ilan etmiştir. Tabii ki bu durumdan etkilenen en önemli gelişmelerden biride sendikacılık olmuş bu süre zarfında sendikal faaliyetler baskı altında tutulmuş ve işçilerin ayaklanmaması için

⁵⁶ ÇETİNKAYA, Y. Doğan; *1908 Osmanlı Boykotu*, İletişim, İstanbul, 2014, s. 101.

⁵⁷ SARISAKAL, Baki; "Samsun Regie (Tütün) Fabrikası", 15.02.2018 tarihinde <http://www.bakisarikal.com/SAMSUN%20REJ%C4%B0%20FABR%C4%B0KASI.pdf> sayfasından erişilmiştir.

çaba harcanmıştır⁵⁸. İkinci sebep ise 1908 Eylül’ünde Osmanlı Devleti’nin tüm demiryolu ağını etkisi altına alan Anadolu, Rumeli, Aydın, Şark ve Beyrut, Şam, Hama demiryolu işçilerinin greve gitmesi devletin ulaşım ağını tamamen işlemez hale getirmiş ve bunun akabinde İstanbul ile İttihatçıların Selanik’teki merkezi arasında haberleşmenin zayıflaması İttihatçıların tahammül sınırlarını aşmıştır⁵⁹. Osmanlı hükümeti, bu grevleri ileri sürerek meclisin açılmasını beklemeden Tatil-i Eşgal Kanunu’nu çıkararak, grevlere karşı tedbir almıştır⁶⁰. Esas olarak İttihat ve Terakki’nin ilk başta istibdat dönemine karşı II. Meşrutiyet’i sağlamlaştırmak, toplumu kazanmak ve işçilerin isteklerini lehlerine kullanmak için grevleri desteklemiş olsa da grevlerin zamanla II. Meşrutiyet ile gelen özgürlük ortamına ters düşmesiyle İttihatçıları fikir değiştirmeye itmiştir⁶¹.

Tatil-i Eşgal’in temeline inildiği zaman bu durumun yabancı sermayedarların özellikle Almanların ısrarı üzerine Adliye Nezareti’nde müşavirlik görevinde bulunan Kont Ostrog’un izah ettiği Tatil-i Eşgal Kanunu, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kabul görerek sendika kurma ve grev yapma özgürlüğü yasaklanmıştır⁶².

Tatil-i Eşgal Kanunu tasarısı hakkında 1909’da Meclis-i Mebusunda alınan kararların ortak hedefi sendikalaşma üzerinde çokça durulduğu görülmüş, dönemin Dâhiliye ve Nafia Nazırlarının hükümet adına resmi görüşleri ülke genelinde var olma çabasında olan sendikaların yasaklanmasını savunmuş bu durumu ise sendikaların siyasete dâhil olacağı görüşüne dayandırmıştır⁶³.

Tatil-i Eşgal Kanunu işçi örgütlenmeleri ve sendikalaşma önünde bir engel olarak düşünülse de sendikal faaliyetleri tam anlamıyla engellediği söylenemez. Tatil-i Eşgal Kanunu ile hükümet, bayındırlık alanındaki kuruluşlarda çalışan işçilere son çare olarak grev yasağı getirebilir ancak hiçbir zaman sendika hakkını engellemeye yetkili değildi⁶⁴. Tatil-i Eşgal Kanunu’nun 6. Maddesinde belirtilen işçiler işveren ile anlaşamazsa hizmetlerini terk etmesi serbest olup, ancak iş serbestisine aykırı herhangi bir durumda bulunulmasının yasak olduğu belirtilmiştir. Bu durum araştırmacılar arasında itilaflara neden olmuştur. Çünkü her iki tarafın anlaşamaması durumunda Tatil-i Eşgal Kanunu’nun

⁵⁸ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁹ KARAKIŞLA, *a.g.m.*, s. 50.

⁶⁰ KARAKIŞLA, *a.g.m.*, s. 51.

⁶¹ ONUR, Hakkı [Zafer TOPRAK]; 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, *Yurt ve Dünya*, S 2, Mart 1977, s. 277.

⁶² SÜLKER, 1955, s. 16; KAMAR, *a.g.e.*, s. 26; IŞIKLI, 2005, s. 474.

⁶³ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁶⁴ ÖKÇÜN, A. Gündüz; *Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:503, Ankara, 1982, s. 152.

6. maddesinde “Terk-i Hizmet” ibaresi yer almaktadır. Burada ki Terk-i Hizmet grev yapma hakkı olarak yorumlanabilir. Bu maddenin kısır bir açıklamaya sahip olduğu açıktır. Ancak bununla birlikte Tatil-i Eşgal’de belirtilen “suret-i kat’iyyede alakaları kesmek üzere istifa etmeleri” tamamen şahsi olarak işi bırakma anlamına gelmektedir⁶⁵. Burada kastedilen işçinin, işvereniyle anlaşamaması durumunda grev hakkı elde etmesinden daha çok işi bırakma anlamıdır.

Osmanlı Hükümeti her ne kadar sendikacılığın ve işçi eylemlerinin önüne geçmek istemişse de tam anlamıyla bir çözüm üretememiştir. Tatil-i Eşgal Kanunun sendikalaşma sürecine olumsuz tesir etmesinin haricinde yapılan yeni düzenlemeler olumlu bir nitelik kazandırmaya başlamıştır. Bunun örneği ise 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, Osmanlı’da sosyal hakların gelişmesi açısından olumlu bir hava sergilemiştir. Tatil-i Eşgal Kanunu’nun belirttiği işçiler haricinde kalan kesimin günümüz anlamda sendika biçiminde bir araya gelerek teşkilatlanmasının önünü açan Cemiyetler Kanunu işçilerin ve özellikle de öğretmenlerin sendika özelliği bulunan derneklerin meydana gelmesine tesir ettiği görülmüştür⁶⁶. Cemiyetler Kanunun, Meclis-i Mebusan’da kabulü ile 1908 öncesinde başlayan işçi kitlelerinin kendi imkânlarıyla gizlice oluşturdukları dernekler II. Meşrutiyet sonrasında meşrulaştırılmıştır ve bu kanun ile cemiyetler anayasal güvence altına alınmıştır⁶⁷. Sanayi tesislerinin, maden, demir ve deniz yolları şirketlerinin içinde bulunduğu özellikle İstanbul, Selanik, İzmir, Adana, Zonguldak gibi sanayinin yoğun olduğu şehirlerde işçi cemiyetlerinin teşkilatlandığı görülmüş⁶⁸ ve daha önceden de belirtildiği üzere yeni kurulan özellikle sosyalist düşüncüyü benimsemiş olan siyasi partilerin destekleriyle işçilerin örgütlenmesi desteklenmiştir. II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 yılından sonraki süreçte Osmanlı Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası gibi sol siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Bunların içinde Türkiye Sosyalist Fırkası’nın girişimleri ile Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmilel Marangozlar Cemiyeti ve adı ile oluşturulan cemiyetlerin kurulmasında işçilere destek vermiştir⁶⁹. Önder Deniz’e göre ise Cemiyetler Kanunu Türk çalışma hayatına olumsuz tesir etmiş ve işçilerin sendikalaşması noktasında

⁶⁵ TOPRAK, Zafer; “1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, S 13, Bahar 1981, s. 145.

⁶⁶ GÜRBÜZ, a.g.e., s. 8-9.

⁶⁷ TOPRAK, Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 205.

⁶⁸ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 168.

⁶⁹ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 168.

kısıtlayıcı nitelikler getirmiştir⁷⁰. Cemiyetler Kanunu dönemin şartları içerisinde cemiyetlerin yasal olarak tanınması ve güvence altına alınması ile sosyal hakların gelişmesi noktasında olumlu bir gelişme olmuştur.

2. Milli Mücadele Döneminde Sendikacılık ve İşçi Örgütlenmeleri

Osmanlı Devleti'nin varlığını yitirmesi sonrasında Anadolu'da başlayan Milli Mücadele uzun soluklu bir bağımsızlık hareketinin temelini oluşturmakta ve Türk halkının özgürlüğe verdiği önemi gözler önüne sermiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Milli Mücadele dönemi Anadolu topraklarının kaderini belirleyen, Türk Milletinin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için başlatılan ve millet olarak top yekûn girişilen Türk tarihinin en önemli yerini tutan dönemdir. Milli Mücadele dönemi hadiselerini sadece askeri olaylarla sınırlandırmamak gerekir. Bu dönemde İstanbul'da kurulmuş olan sendikalar dikkat çekmektedir.

Aydınlık gazetesinin etrafında birleşen ve kendilerini bu gazeteye yakın olarak gören İstanbul solunun girişimiyle 1919 Eylül'ünde Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) kurulmuş ve amacını ilmi sosyalizm temellerine göre Türkiye'deki işçi ve çiftçilerin, ekonomik ve hukuki çıkarlarını korumak ve savunmak" olarak belirlemiş ancak 1924'te kapatılmıştır⁷¹. Bu birliğin amacına ulaşmadan kapatılması esas itibariyle sınıf amacı taşıyan bir düşünce üzerine kurulmuş olan sendikacılık hareketlerinin önlenmesinde etkisi bulunan ve büyük olasılıkla tek parti hükümetinin uygulamış olduğu politik ilkeler olmuştur⁷².

İstanbul'da Ahmet Hamdi Başar'ın öncülüğündeki bir grup tarafından 1 Aralık 1922 tarihinde Milli Türk Ticaret Birliği hayata geçirilmiştir. Ahmet Hamdi, Türkiye'de daha önceki yıllarda ülke ekonomisine yön veren gayrimüslim sermayedarların yurtdışına göç etmesi sonucu boşalmış olan yerleri, yerli sermayedarlar tarafından doldurmak için İstanbul'da bulunan Türk ve Müslüman esnafını bir araya getirerek İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği'ni, işçileri de ayrı bir şekilde teşkilatlandırarak İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB)'ı kurmuştur⁷³. Belirtilen bu üç birliğin asıl amacı ülkede bulunan yabancı sermayedarların egemenliğine son vererek ekonomik mücadelede bağımsızlığı kazanma

⁷⁰ DENİZ, *a.g.m.*, s. 252.

⁷¹ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 77.

⁷² IŞIKLI, *a.g.e.*, s. 477.

⁷³ GÜZEL, *a.g.m.*, s. 1853.

olmuştur⁷⁴. Ancak İUAB Aydınlık gazetesi çevreleri tarafından işçilerden çok işverenlere yakın bir dernek olmasından dolayı karşı çıkılmıştır⁷⁵. İUAB, Cumhuriyet'in ilanından önce kurulmasına rağmen 26 Ekim 1923 tarihinde toplanan kurultayında Türkiye genelinde teşkilatlanmaya dair statü değişikliğine gitmiş, Zonguldak, Ergani, Balya-Karaaydın Amele Cemiyetlerini kendine üye kaydederek "Türkiye Umum Amele Birliği" (TUAB) adı ile yeni bir teşekkül haline gelmiştir⁷⁶. Ancak yeni adıyla varlığını devam ettirmeye çalışan TUAB, 1924 yılına kadar varlığını koruyabilmiştir.

Milli Mücadele döneminin en önemli gelişmelerden biri de iktisat alanında yapılan değerlendirmeler olmuştur. Bu durumu Lozan Konferansına ara verilmesinden sonra İzmir'de toplanan İktisat Kongresi doğrular niteliktedir. İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet arifesinde toplanmış olup zanaatkâr, işçi, sanayici, esnaf, çiftçi temsilcilerinden katılanlar olmuştur⁷⁷. Kongrede işçileri ilgilendiren kararlar alınmış olsa da bunlar büyük öneme sahip olamamıştır. Her ne kadar kongreye küçük bir heyetin temsiliyle katılan işçi grupları kongre heyetinin kabul ettiği istekler arasında sendikalaşma ve grev yapmanın işçilere tanınması, Türkiye'de 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kutlanmasının yasalaşması ve amele kelimesinin kullanımı yerine işçi tabirinin kabul edilmesi yer almıştır⁷⁸. Ancak İzmir İktisat Kongresine iştirak eden işçi grubu temsilcilerinin isteklerine, diğer meslek temsilcilerinin çoğunluğu gereken önemi vermemiştir⁷⁹. Bu önemin verilmemesinin nedeni olarak İstanbul sendikaları ya temsil ettikleri işçilerin haklarını koruyacaklardı ya da Milli Mücadeleye katılacaklardı. Ancak İstanbul sendikaları seçimlerini temsil ettikleri üyelerin haklarını koruma yönünde kullanarak İstanbul'un işgaline karşı sessiz kalmış ve Anadolu'daki mücadeleyi desteklememiştir⁸⁰. Bu duruma etki eden en önemli gelişme ise İstanbul'da 1919-1922 yılları arasında kurulan sendikalar İtilaf devletlerinin gözetimi altında kendilerine yaşam alanı bulmalarıdır. İtilaflarca denetim altında tutulan sendikaların faaliyet yapma izni Anadolu'da ki Milli Mücadeleyi desteklememe şartına bağlı tutulmuştur. Öyle ki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harirngton, sendikaların kendisiyle birlikte hareket etmeleri koşuluyla gözetimi altında gerçekleştirilen grevleri maddi ve manevi olarak

⁷⁴ A.g.m., s. 1853.

⁷⁵ ÇELİK, a.g.e., s. 77.

⁷⁶ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 173

⁷⁷ İLERİ, a.g.m., s. 55.

⁷⁸ SÜLKER, 1955, s. 26.

⁷⁹ DENİZ, a.g.m., s. 252.

⁸⁰ KOÇ, 2013, s. 54.

destekleyerek sendikaların bazılarının hem Milli Mücadeleye ilgisiz kalmasına hem de Anadolu hareketine açıkça karşı çıkmasına etki etmiştir⁸¹.

⁸¹ KOÇ, 2013, s. 53-54.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANI İLE TEK PARTİLİ DÖNEMDE İŞÇİ HAREKETLERİ VE SENDİKACILIK

Cemiyet kurma özgürlüğü 1924 Anayasası ile garanti altına alınmış, 1909 Cemiyetler Kanunu'nun yürürlükte kalması kararlaştırılarak cemiyet ve teşkilat kurmak için yeni bir dönem başlamıştır⁸². Cumhuriyet'in ilanı ile gelen yeni düzende Türkiye'de işçi ve sendika hareketlerinin ileri safhalarında da etkisini sürdürecektir olan ana siyasi düşünce yani sol, bu süre zarfında İstanbul ve Anadolu'da meydana gelen ve daha sonrasında "kimi sakınma ihtimalleriyle birlikte" Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin temel teşkil ettiği teşkilatlanmalar olmuştur⁸³. Bunları kendi içlerinde İstanbul ve Anadolu solu olarak ayırmak mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında işçiler arasında kendini gösteren sol yanlısı ve işçi sınıfı hakkında yayınlar yapan Aydınlık gazetesinin işçi örgütlenmeleri açısından büyük etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Reform yanlısı olan bazı işçiler, TUAB'ın yöneticilerinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne çalışması neticesinde bağımsız bir işçi örgütü olan Amele Teali Cemiyeti'ni (ATC) kurmuşlardır⁸⁴. ATC'nin kurulmasında sol yanlısı idarecilerin liderliğinde 12 Ağustos 1924 tarihinde İstanbul'da çalışma hayatına devam eden Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şimendifercileri Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti'nin bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir⁸⁵. ATC yöneticileri sadece yabancı işverenlere karşı değil Türk işverenlerine karşı da işçi

⁸² SÜLKER, 1955, s. 26.

⁸³ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 76.

⁸⁴ SÜLKER, 1955, s. 27.

⁸⁵ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 173.

haklarının savunulması gerektiğinin önemini vurgulamıştır⁸⁶. ATC, 1924 yılında kurulmasına karşı çok az bir süre varlığını koruyabilmiş⁸⁷ ve 1928 yılında Vekiller Heyeti kararı ile kapatılmıştır. Kapatılmasının en önemli nedeni olarak 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanını göstermek mümkündür. Bu isyan yeni Türkiye’de sadece Musul ve Kerkük’ün elden çıkmasına neden olmayıp, akabinde siyasal açıdan ülkede var olan demokrasinin ve en önemlisi olarak da sol siyasi ve sendikal faaliyetlerin ilerlemesini engelleyen yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur⁸⁸. Aydınlik gazetesi taraftarlarının desteği ile işçi haklarının savunulması adına halka inebilmek için 21 Ocak 1925 tarihinde haftalık olarak çıkarılan “Orak-Çekiç” dergisi yayınlanmaya başlamasına rağmen dönemin oluşturduğu şartlar hem ekonomik hem de siyasi örgütler, işçilerin eylemlerini bir araya getirememiş, eylemleri idare etme fırsatı sağlayamamış ve başarısız olmuştur⁸⁹.

2.1. İşçi Örgütlenmelerin Önündeki Engeller ve Takrir-i Sükûn Kanunun Sendikal Faaliyetler Üzerindeki Etkisi

Şeyh Sait İsyanı’nın hemen akabinde ülkede yaşanan hükümet değişikliği ile demokratikleşme önüne yeni bir engel konulmuştur. Bu sürece baktığımız zaman gerek siyasi gerek sosyal hayatı olumsuz etkileyen bir takım önlemler alınmıştır. Bunların en başında gelen ve ülkedeki hemen hemen bütün sosyal hayatı etkileyen Takrir-i Sükûn Kanunu olmuştur. Üç maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesi önem arz etmektedir. Takrir-i Sükûn’nun birinci maddesi ile “Gerici ve isyana ve ülkenin sosyal düzenini ve huzur ve sükûnunu ve güvenliğini ve asayişini ihlal etmeye bais bütün örgütlenmeler, kışkırtmalar, teşvik etme, yayınlar Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve geçici olarak idare etmek suretiyle hükümet feshetmeye yetkilidir. Belirtilenlerin aksini yapanlar hükümet tarafından İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilebilir”⁹⁰ denilmektedir. Görüldüğü üzere Takrir-i Sükûn ülke genelinde olağan üstü bir hal meydana getirmiş, hali hazırda var olan bütün sosyal düzen askıya alınmıştır. Bunlar içerisinde etkisi en çok hissedilen işçi eylemleri ve sendikalar olmuştur. Esas olarak Şeyh Sait İsyanına karşı hükümetin aldığı tedbirleri ve Takrir-i Sükûn’u destekleyen cemiyet olan ATC olsa da bu

⁸⁶ GÜZEL, *a.g.m.*, s. 1853.

⁸⁷ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 35.

⁸⁸ IŞIKLI, 2003, s. 85.

⁸⁹ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 15.

⁹⁰ ÖZOĞLU, Hakan; *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası 150’likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*, (çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 139.

baskı altında varlıklarını koruyamamıştır⁹¹. ATC'nin idarecileri, 1 Mayıs 1925 tarihinde düzenledikleri İşçi Bayramı'nda "1 Mayıs Nedir?" adlı başlığa sahip broşür dağıttıklarının tespit edilmesiyle birlikte tutuklanarak Ankara'daki İstiklal Mahkemesi'nce 7 ile 15 yıl arasında değişen cezalar verilmiştir⁹².

Takrir-i Sükûn'un bu kadar imtiyazsız bir görüntü vermesinin nedeni işçilerin bilinçlenmelerini, kendi haklarını ve çıkarlarını birlik olarak aramaları, kısacası o dönemin etkin gücü ve tek partisi olan CHP tarafından istenmeyen bir durum söz konusu olmuş ve var olan bütün işçi örgütleri, partinin istekleri doğrultusunda ve düşünceleri ışığında idare edilme gayesini taşımaktaydı⁹³. Takrir-i Sükûn ile birlikte işçiler, örgütlenme sürecinde büyük bir engel ile karşı karşıya kalmış, CHP'nin ülkede tek parti olmasıyla ülkeyi istediği gibi yönettiği dönemde hükümet, ülkede bütün idari, ekonomik, kültürel, siyasi ve benzeri girişimlerin yöneticilerini ve bununla da yetinmeyip köy muhtarlarını kendi müfettişleri tarafından onaylanmasını uygun bulmuştur⁹⁴. İşçiler bu baskılar altında bir araya gelememiş kendi hak ve özgürlükleri olan sendikalaşma ve grevi istedikleri ölçüde kullanamamıştır.

ATC'nin kapanmasıyla birlikte CHP'nin isteği ve denetimi haricinde hiçbir teşkilatlanma 1946 yılına kadar faaliyet göstermemiştir⁹⁵. Esas olarak baktığımızda 1946 yılına kadar sürecek olan sol yanlısı sendikacılığın yasak olduğu dönemin Takrir-i Sükûn ile ilgili olmadığı ATC'nin 1928 yılında kapatılması ile başladığının bilinmesi gerekmektedir⁹⁶. Sendikacılığın yasaklanması ülke genelinde sosyal politikaların gelişimini olumsuz etkilemiştir.

Takrir-i Sükûn ile birlikte ülkede CHP'nin tek siyasi otorite olarak kendini göstermesi işçiler ve sendikalar karşısında izlediği politikanın belirlenmesinde Halkçılık ilkesi temel ögeyi temsil etmiştir⁹⁷. Mustafa Kemal'in 1920 yılında TBMM'ye sunduğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısında " Halkçılık Beyannamesi" olarak bilinen metinde "TBMM varlık ve bağımsızlığını kurtarmayı tek dava ve gaye edindiği milleti, emperyalizm ve kapitalizmin hâkimliğinden ve eziyetinden kurtararak, idare ve egemenliğin tek sahibi

⁹¹ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 78.

⁹² TOPRAK, Zafer; "Tek Partili Dönemde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti", *Düşün*, Haziran 1986, s. 23; MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 174.

⁹³ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁴ SÜLKER, 1955, s. 29.

⁹⁵ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 79.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 78.

⁹⁷ IŞIKLI, 2003, s. 86.

olarak kılmakla gayesine ulaşacağı düşüncesindeyim.” diyerek milletin isteğinin önemine vurgu yapmıştır⁹⁸. Ancak halkçılık ilkesinin gereğinin yapılmadığını işçi ve sendikal faaliyetlerin kısıtlanması hatta engellenmesinde açıkça görülmektedir. Her ne kadar Halkçılık ilkesi sınıfçılıktan uzak olsa da işçilerin kendi aralarında örgütlenmeleri ve eylemleri bir sınıf ayrımı değil işverenlere karşı elinde bulunan tek ve en doğal hakları olmuştur. Egemenliğin millete ait olmasının gereği olarak demokratik bir ortamın yaratılması sosyal politikaların temeli olmuştur. Cumhuriyetin ilanından 1946 yılına kadar bakıldığı zaman Türkiye’de CHP dışında hiçbir siyasi teşekkül ve sivil toplum oluşumun ömrünün uzun olmadığını görülmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nin işçi hareketleri sürekli kısıtlanmaya maruz kalmıştır. Bu süreç içinde işçiler için olumlu gelişmeler kendini gösterse de etkinliği çok uzun sürmemiş ya da hiç faaliyete geçmemiştir. Bunlardan biri olan 1924 tarihli “Mesaî Kanunu” tasarısının hazırlanması sonucu Ticaret Alt Kurulu tarafından değerlendirildikten sonra Meclis’e geri gelmiş ve 99 maddeden oluşan tasarı genel olarak şu konuları içermiştir:

2. Toplulukla iş anlaşmazlıkları
3. Çalışma temelleri
4. Özel sözleşmeler ve toplu iş sözleşmeleri
5. İş güvenliği ve işçi sağlığı ile ilgili maddeler
6. İş denetimi
7. Sendikalar
8. Çalışma süreleri⁹⁹.

Bu tasarı o günün içinde bulunduğu sosyal anlayış içerisinde benimsenmemiş ve çok geçmeden 1926 yılında kanun tasarısı dönemin hükümeti tarafından yürürlükten çekilmiştir¹⁰⁰. İşçiler nezdinde olumlu bir diğer gelişme olan 1929 yılında dönemin Ekonomi Bakanlığı tarafından 36 maddeyi içine alan yeni bir kanun tasarısı meydana getirilse de bu da yeterli olmamış ve geri çekilmiştir¹⁰¹.

İşçiler için son olumlu gelişme olarak liberal düşüncenin etkisine de rastlanan 192 maddelik yeni bir yasa tasarısı 1932 yılında Alî İktisat Meclisince hazırlanmıştır. Bu tasarı

⁹⁸ İŞIKLI, 2003, s. 87.

⁹⁹ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁰⁰ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 40.

da dönemin içinde bulunduğu sosyal şartlar içerisinde değerlendirmesinin sonrasında yürürlüğe konulmamıştır. Bu tasarıda özetle şu temel hususlar yer almaktaydı:

- a. Grev ve lokavt hakkının serbest bırakılması gerektiği,
- b. İşçilerin günlük çalışma sürelerinin 8 saat ile sınırlı olması
- c. Devlet kontrolünde iş ve işçi bulma işlerinin yapılması,
- d. Sendika kurma hak ve özgürlüğünün olmasına,
- e. Anlaşma ve tahkim sistemini isteğe bağlı olarak kurmak,
- f. İş denetiminin sürekliliğini sağlamak¹⁰².

Yukarıda görüldüğü üzere işçiler için yapılan olumlu bütün gelişmeler ya hiç yürürlüğe girmemiş ya da ömrü çok kısa sürmüştür.

1933 yılında Türk Ceza Kanunun 201. maddesinde yapılan değişiklik ile işçilerin toplu olarak iş bırakma eylemine özendirme ve işverenin işçileri toplu olarak işten çıkarması yasaklanmıştır¹⁰³. Burada göz ardı edilen nokta işverenin işçilere karşı olumsuz yaptırımlar uygulaması sonucu işçilerin iş bırakma eylemine gitmeleri olmuştur. İşçilerin kendi hak ve çıkarlarını işverenlere karşı korumaları gayet doğal bir durumdur. Ancak burada tek parti döneminin hükümeti cezayı işverene değil de işçilere kesmesi demokratikleşme adına olumsuz bir gelişmedir. 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen “İş Kanunu” işçilere örgütlenme hakkını yine tanımayarak, grev ve lokavtı yasak etmiştir¹⁰⁴. Bu kanun açıkça diktatörlükle ilgili gerekli her şeyi taşıyor ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından “Yeni iş kanunu, sınıf düşüncesinin meydana gelmesini ve kendine hayat alanı bulmasına müsaade eden havayı dağıtacak ve iş hayatında dengeyi tesis edecektir” demesine rağmen bu kanun işçilerden çok işverenler lehine maddeler içermesinden dolayı iş hayatındaki dengeyi kurmaktan uzak kalmıştır¹⁰⁵. 1926 tarihli Medeni Kanun cemiyetler için serbest ekonomiden yana olan kararlar içermiş olsa da Cemiyetler Kanunu kısıtlayıcı kararlar içermiştir. Bu iki kanunun bulunmasına rağmen “sınıf adına ve temeline dayalı” teşkilatlanma yasağı getiren 1938 Cemiyetler Kanunu’na gelene kadar, hem Takrir-i Sükûn Kanunu hem de fiili kısıtlamalar sebebiyle 1925-1938 yıllarını kapsayan süreçte sol yanlısı

¹⁰² AĞRALI, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰³ SÜLKER, 1955, s. 29.

¹⁰⁴ SÜLKER, 1955, s. 30.

¹⁰⁵ 1955, s. 30.

siyasi parti ya da sendikalardan bahsetmek mümkün değildir¹⁰⁶. CHP tek parti olarak ülkeyi yönettiği bu dönemde hükümetin düşüncesi yukarıda daha öncede izah edilen, var olan bütün siyasi, idari, sosyal, ekonomik, kültürel ve bunlara benzer kuruluşların yöneticilerini, üstelik muhtar adaylarını bile parti müfettişleri tarafından uygun bulması şeklinde olmuştur. Böyle bir durumun yaşandığı yıllarda işçiler kendi meslek kuruluşlarını ortaya çıkaramadı ve birlik olup seslerini duyuramadılar. CHP açıkça sınıf bilincinin uyandırılmasına imkân verecek herhangi bir girişimin varlığını istemiyordu¹⁰⁷.

İzah edilenlerin haricinde Devletçilik ilkesinin iktidara vermiş olduğu gücünde etkisi görülmüştür. Ülke sanayisinin ve ekonomisinin devlet tekelinde bulunması CHP'nin işçilere sendika kurma ve grev hakkının verilmesinin gereksiz olduğu düşüncesini benimsemesine neden olmuştur. CHP'nin izlemiş olduğu yol, tamamen siyasi bir karardır. Her ne kadar bu durumun dönemin içinde bulunduğu şartların gerektirdiği şekilde bir yol izlemiş olduğu ileri sürülse de demokratikleşme adına iyi bir sürecin olmadığı düşüncesi kendisini göstermektedir.

Bu düşüncüyü 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu doğrulamıştır. Bu kanun ile sınıf temeline dayanan cemiyet kurma yasağı ile tek partili dönemde gerçekte çalışarak var olmayan sendikal teşkilatlanma özgürlüğünü hukuken de ortadan kaldırmış olmakla birlikte işçilerin kendilerini de ifade etmeleri imkânsızlaşmıştır¹⁰⁸. “İmtiyazsız, sınıfsız, birlikte kaynaşmış bir topluluğuz” söylemiyle ülkede CHP dışındaki işçi teşkilatları engellenerek¹⁰⁹ parti kontrolünde örgütlü bir toplum yapısı kurgulanmıştır. Tek Parti Hükümeti kendi isteği doğrultusunda yaratmaya çalıştığı işçi sınıflarını, meslek kuruluşları ve sendikaları bir araya getirmek için parti üyelerine özellikle ilk İzmir olmak üzere diğer büyük şehirlerde farklı farklı işçi teşkilatları kurdurarak İzmir İşçi ve Esnaf Birliği gibi üst kuruluşlarla birleştirmek istemişse de işçiler arasında pek dikkat çekmemiştir¹¹⁰. Burada 1938 Cemiyetler Kanunu sosyal sınıf temeline bağlı cemiyet kurma yasaklarıyla tam anlamıyla otoriter hatta totaliter bir yapıya sahip kararlara sahip olduğu açıkça göstermiştir¹¹¹.

¹⁰⁶ ÇELİK, *a.g.e.*, s. 83-84.

¹⁰⁷ SÜLKER, 1955, s. 29.

¹⁰⁸ MAKAL, Ahmet; *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37-39.

¹⁰⁹ GÜZEL, *a.g.m.*, s. 1854.

¹¹⁰ *A.g.m.*, s. 1854.

¹¹¹ TUNA, Orhan; “Türkiye’de Sendikacılık ve Sendikalarımız”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Yirminci Kitap’tan Ayrı Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1969, s. 256.

Bununla birlikte işçilerin isteği bağımsız teşkilatlanma düşüncesi de CHP'nin politikalarına ters düştüğü için engellenmiştir¹¹².

1923-1946 yılları arasında gerçekleşen işçi eylemleri sınırlı sayıda olmuştur. Bu eylemlerin sınırlı olmasının bir nedeni olarak da II. Dünya Savaşı'nı gösterebiliriz. Her ne kadar II. Dünya Savaşı Türkiye'de işçi hareketlerine bir engel teşkil etmiş olsa da işçilerin kendi aralarında politik ve ekonomik teşkilatlanmaları devam etmiştir¹¹³. Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasına rağmen almış olduğu olağanüstü tedbirler ve seferberlik ilanı ülke genelinde işçi eylemlerinin sınırlı olmasına etki etmiştir. Sınırlı olan bu eylemlerin temelinde işçi örgütlerinin düzenlemesinden çok işçilerin kendi imkânlarıyla doğrudan doğruya ekonomik amaçlı gerçekleştirdikleri eylemler olmuştur¹¹⁴. Bu eylemleri sırasıyla; Zonguldak Kömür Havzası Ereğli Şirketi işçilerinin direnişi, İzmir-Aydın Demiryolu işçileri grevi, Şirket-i Hayriye grevi, İstanbul Tramvay işçileri grevi, İstanbul Liman işçileri grevi, Adana-Nusaybin Demiryolu işçileri grevi ve İzmir Liman işçileri grevi olarak göstermek mümkündür¹¹⁵. Görüldüğü üzere 1923-1946 yılları arası işçi eylemleri ve örgütlenmeleri az sayıda gerçekleşmiştir.

Koç'a göre Takrir-i Sükûndan başlayarak 1945 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'de işçi sınıfının sosyal ve siyasi yaşamda belirleyici rol alamamasının dört nedeni bulunmakta olup bunlar özetle;

- a. Türkiye'de kapitalizmin gerektiği kadar gelişmemesi sonucu geçimini sağlamak için emeğini satmaktan başka bir seçeneği bulunmayan işçilerin sayısının az olması,
- b. Bu işçilerin genel olarak patronlaşmamış küçük esnaf atölyelerinin sahiplerinin yanında çalışan ve onları ustası olarak kişiler olması,
- c. Osmanlı Devleti'nden miras kalan toprak mülkiyetine bağlı olan işçilerin büyük kısmının bu işe devam etmesi,
- d. 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu ile yeni bir ulus devletin kurulması, insanların kulluktan kurtarılıp özgür bir vatandaş haline gelebilmesi için ihtiyaç

¹¹² GÜZEL, *a.g.m.*, s. 1854.

¹¹³ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁴ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 174.

¹¹⁵ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 175-176.

duyulan vasıflı ücretli kadroların memur yapılması ve kamu kesiminde çalışan işçilere önemli haklar verilmesi olmuştur¹¹⁶.

Erken Cumhuriyet Döneminde işçi örgütlenmeleri ve sendikal girişimler CHP hükümetinin tek parti anlayışı ve kendi istekleri dışında her hangi bir siyasi ve politik girişimi kabul etmemesi ile tamamıyla olumsuz bir havaya sahip olmuştur. Gelişmelerin bu şekilde bir süreç izlemesi ülke genelinde her hangi bir muhalefet anlayışı olmaması hatta olsa dahi bunlara müsaade edilmemesi etkili olmuştur. Bu durum bize gösteriyor ki dönemin şartları içerisinde sosyal devlet anlayışı sınırlı kalmış, sanayinin bel kemiği işlere gerekli ilgi ve alaka gösterilmemiştir. Yukarı da belirtildiği üzere işçilerin kulluktan kurtarılıp özgür bir vatandaş halini alması gerektiği göz ardı edilmiştir. Bu durum esas itibarıyla işverenlerin uyarılması gerekirken tam tersine işçilerin hak ve çıkarlarını savunmaları baskı altına alınmıştır. İşçilere yönelik çıkarılan kanunlar hükümet nezdinde olumlu bir hava yaratmış olsa da işçiler üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Bu kanunlar devletin çalışma hayatına ulusal anlamda müdahaleleri olmasına karşın çalışma hayatı için büyük bir önem teşkil etmemiştir.

¹¹⁶ KOÇ, *a.g.e.*, s. 55-56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SENDİKAL FAALİYETLERİN GELİŞİMİ (1946-1960)

1923-1946 tarihleri arasında sendikacılığın yasaklanması veya sınırlandırılmasında en büyük engel şüphesiz “sınıf temeline bağlı cemiyet kurulmasının yasaklandığı”nı belirten 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu olmuştur¹¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ülkelerinde ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yeni düşüncelerin izinde demokratikleşme faaliyetlerinin tam anlamıyla gerçekleşmesi için hareketlenmeler olmuş, eleştiri, düşünce, inanç, yazı, söz, sendikalaşma, zümre çıkarlarını ve insan hak ve özgürlüklerinin korunması yönünde istekler ortaya çıkmıştır¹¹⁸. CHP iktidarı ABD’ye serbest ekonomiye geçtiğini ve demokratikleşmenin başladığını göstermek amacıyla 1945’ten itibaren işçilere önemli haklar tanıyarak 7 Ocak 1945 tarihinde Çalışma Bakanlığını kurmuştur¹¹⁹. CHP bu bakanlık ile Türkiye’de iş yaşamını düzenlemek ve kontrolünü sağlamak ayrıca demokrasi ilkelerini müdafaa ederek savaş ilan eden müttefiklere sosyal gereksinimlerin karşılandığı izlenimi vermek istemiştir¹²⁰. Demokratikleşmenin ışığında 1945’te İlerici Demokratlar Cephesi Programı ile halkın demokrasiye olan özlemleri vurgulanmıştır¹²¹.

Türkiye’de yaşanan demokratikleşme hareketlerinin bir diğer önemli nedeni CHP içinde muhalefet olan ve daha sonrasında Demokrat Parti adıyla kendini gösteren siyasal girişimdir. Bunun en önemli nedeni dönemin şartları içinde işçi topluluklarının göz ardı edilemeyecek ve siyasete yön verebilecek bir güç teşkil etmesi olduğu kanaatindeyiz.

¹¹⁷ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 176.

¹¹⁸ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹⁹ KAŞTAN, Yüksel; “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960)”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (32), 2006a, s. 77.

¹²⁰ SÜLKER, 1955, s. 35.

¹²¹ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 16.

Çünkü Demokrat Parti'nin CHP'nin içinde muhalefet olarak ortaya çıkması ülke genelinde sosyal hayata etki edecek politik manevraların bundan sonra toplumun isteklerine göre atılacağı hissiyatı vermiştir.

3.1. Çok Partili Dönemin Özgür Sendikacılığı: 1946 Sendikacılığı

1923 yılından itibaren bilfiil ülke genelinde yeniden yapılanmaya gidilmesi, Milli Mücadele yıllarının yaralarının sarılması, ülkenin tam bağımsızlığı için büyük gayret sarf edilmesi dönemin iktidar partisi CHP'nin birçok sosyal politikaları dönemin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla yerine getirmesine olanak vermemiştir. Bu sosyal politikalar içerisinde işçiler üzerinde yapılan kısıtlamalar ve engellemeler önem teşkil etmiş ve bu süreç zarfında Osmanlı Devleti'nden miras kalan işçi toplulukları ve cemiyetleri yeni oluşumun dışında kalmış ve iktidar partisinin baskılarına maruz kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın İtalyan Faşizmi'nin ve Alman Nazizm'inin mağlubiyeti ile bitmesi, Dünya'da kendini hızla gösteren demokratikleşme hareketleri etkisini Türkiye'de de göstermiş, işçi sınıfı deneyiminde önceki yılların endüstriyelleşme atılımlarının bir ürünü olarak ortaya çıkan artış, işçi örgütlenmelerinin ve sendikalaşma problemlerinin siyasal hayatın en önemli meselelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır¹²². Bu yönde ekonomik ve sosyal hayata devletlerin müdahalesi ve emek-sermaye ikilisinin arasındaki mücadelelerin bitirilmesi, bunun gerçekleştirilemeyeceği ihtimaline karşı en azından yatıştırma yönünde düzenlemelere gidilmiştir¹²³.

Türkiye'nin çok Partili yaşama geçiş ile her anlamda demokratik bir ülke olmak için gerekli olan tek şeyin sadece birçok siyasi parti kurulmasıyla olmayacağı, temel demokratik hak ve özgürlüklerin de bu duruma dâhil edilmesi ve beynelmilel teşkilatlara yapılmasının sözü verilen mecburiyetlerin yerine getirilmesi sendikal faaliyetlerin yasal bir zemin kazanmasını hızlandırmıştır¹²⁴. Ülkede kendini hissettiren demokratik gelişmelerin, sendikalaşma, dernek ve parti kurmadaki basit prosedürler CHP'nin kendi oy alanlarını oluşturmak ve ABD, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine Türkiye'nin demokratikleşme adına hızla gelişen bir ülke izlenimi yaratma çabası yatmıştır¹²⁵. Bu bağlamda en önemli gelişme 1946 yılında 1938 tarihli Cemiyetler Kanununda düzenlemeye gidilmesidir.

¹²² IŞIKLI, 2003, s. 88.

¹²³ GÜRBÜZ, a.g.t., s. 15.

¹²⁴ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 177.

¹²⁵ KAŞTAN, Yüksel; "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Afyonkarahisar, 2006b, s. 130.

Şüphesiz CHP'nin yeni düzene ayak uydurmak için yapmış olduğu bu değişiklik ile ülke demokrasisi için büyük bir adım atılmıştır. Yeni atılımın ilk izlerini 1938 yılında kabul edilen 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun, 5 Haziran 1946 tarihinde 1, 4, 5, 9, 27, 33, 34, ve 35inci maddelerinde yapılan düzenlemeler ile görmekteyiz. Bu düzenleme de aynen şu hususlar yer almaktaydı:

BİRİNCİ MADDE — 3512 sayılı kanunun 1, 4, 5, 9, 27, 33, 34 ve 35 inci maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 1 — Kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden fazla kişinin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmeleri suretiyle kurulan dernekler bu kanun hükümlerine bağlıdırlar.

Dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzelkişilik sahibi olurlar.

Amaçları kanuna, ahlâka ve genel adaba aykırı dernekler kurulamaz.

Madde 4 — Her dernek kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde kurulduğu yerin en büyük idare üstüne, tüzüğünden iki tanesi iştirilmiş bir bildirim vermeğe mecburdur.

Siyasi derneklerle birden fazla illerde faaliyet gösterecek derneklerin tüzükleri ve bildirimleri İçişleri Bakanlığına gönderilmek üzere, yukarıdaki fıkra gereğince kurulduğu yerin en büyük idare üstüne verilir.

"Birden fazla derneklerin birleşmesinden doğan birlikler de bir dernek mahiyetinde ve aynı hükümlere bağlıdırlar. Bunlar bildirimlerini ve tüzüklerini aynı şekilde İçişleri Bakanlığına verirler.

Madde 5 — Kumlan dernek, bildirimini verdiği tarihten başlayarak on beş gün içinde:

- A) Adını, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü,
- B) İdare Kurulu üyelerinin öz ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını ve ikametgâhlarını, Herhangi bir gazete ile yayımlamağa mecburdur.

Madde 9 — Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır:

- A) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve millî birliğini bozma amacı erliden,
- B) Din, mezhep ve tarikat esaslarına davanan,
- C) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan.
- D) Gizli tutulan veya gayesini saklayan derneklerle.
- E) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler,

Madde 27 — Derneklerin feshi, genel olarak. Medeni Kanun hükümlerine bağlıdır. Şu kadar ki bir derneğin kendi kendini feshe karar verebilmesi için tüzüğüne göre toplanacak olan Genel Kurul üyelerinin en az üçte ikisinin huzuru şarttır.

Bu suretle çokluk elde edilemediği takdirde ikinci defa toplanmak için 20'nci maddeye göre üyeler çağırılır. Bu çağrı üzerine toplanacak üyelerin sayısı ne olursa olsun fesin keyfiyeti görüşülebilir. Ancak bu suretle yapılan toplanma ve görüşme sonunda fesih hakkındaki kararın mevcut üyelerin üçte iki oyuyla verilmesi şarttır.

Derneğin feshi. "İdare Kurulu tarafından beş gün içinde 4'üncü maddede yazılı idare makamlarına bildirilir.

Madde 33 — 1'inci maddenin son fıkrasında yazılan veya 9'uncu maddede yasak edilen dernekleri kuranlar ve idare edenler hakkında hareketleri daha ağır cezayı gerektiren bir suç olmadığı takdirde, Türk Ceza Kanununun 526'ncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı ceza hükmolunmakla beraber bu derneklerin çalışmaları menolunur.

Mahkeme, hükümden önce dahi bu derneklerin faaliyetlerini menedebilir ve malların muhafaza altına alabilir.

4'üncü ve 5'inci maddeler hükümlerini yerine getirmeyen dernekleri kuranlar hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolunmakla beraber, mahkemece eksiklerin tamamlanması için 15 günü geçmemek üzere verilecek süre içinde bu ödevi yerine getirmeyen derneklerin feshine karar verilir .

27'nci maddenin son fıkrasında yazılı mecburiyeti yerine getirmeyenler haklarında Türk Ceza Kanununun 526'ncı maddesinin linci fıkrasında yazılı ceza hükmolunur.

Madde 34 — Tüzüğünde yazılı amaç ve konular dışında faaliyette bulunan dernekleri idare edenler hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

1'inci maddenin son fıkrasında yazılan veya 9'uncu madde ile yasak edilen hususlara ait faaliyette bulunulduğu takdirde 33'üncü maddenin birinci fıkrası hükümleri uygulanır.

Madde 35 — 10, 11, 12, 13, 14'üncü maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar bu hareketleri daha ağır bir cezayı gerektirmediği takdirde Türk Ceza Kanununun 526'ncı maddesinin birinci fıkrası hükmüne göre cezalandırılırlar.

25 inci maddede yazılı ödevi yerine getirmeyen dernekler hakkında bu kanunun 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası hükümleri uygulanır.

İKİNCİ MADDE — 3512 sayılı Cemiyetler Kanununun 7'nci maddesi kaldırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür¹²⁶.

¹²⁶ T. C. RESMÎ GAZETE, 10-06-1946, Sayı 6329, s. 10729-10730.

CHP'nin 5 Haziran 1946 tarihinde kabul ettiği 1938 tarihli 3152 sayılı Cemiyetler Kanunu'nu düzenlemesi sonrasında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kararı yasanın, 10 Haziran 1946'da yürürlüğe girmesiyle kaldırılarak sendikacılığın hızlı bir şekilde gelişme göstermesine etki etmiş¹²⁷ ve ülke genelinde sendikalar kurulmaya başlanmıştır. 5 Haziran 1946 tarihinde kabul görmüş olan Cemiyetler Kanunu cemiyetlerin kurulması ve kendilerini fesih etmeleri bir izne tabii tutulmadan kapatılmaları bağımsız mahkemelere bırakılarak önemli bir değişime imza atılmıştır¹²⁸.

1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin hemen sonrasında sendika ile ilgili düzenlemelerin yürürlüğe girmesini beklemeden özellikle işçi sınıfının ciddi bölümünü oluşturan İstanbul, İzmir, Zonguldak gibi sanayi kentlerinde ilk sendikalar meydana gelmiştir¹²⁹. Sürecin bu kadar hızlı ilerlemesinin nedeni olarak 1938 yılında getirilen yasağın 1946'da kaldırılması ile daha önceden yasa dışı bir şekilde teşkilatlananların buldukları bu özgürlük ortamında hızlı bir şekilde ortaya çıkmasına imkan tanımıştır¹³⁰. Türkiye'de sendikalaşma girişimleri ilk önce kamu iktisadi kuruluşlarında CHP'nin özendirmesi sonucu meydana gelmiş ve kısa bir süre sonrasında yurdun birçok kesiminde, farklı işçi kollarını içine alan sendikalaşma akımı başlamıştır¹³¹. 1946 yılının Haziran ve Temmuz ayları sendikal hareketlenmenin coşkusuyla geçerken İstanbul'da kurulmuş olan sendikalara yenileri eklenmiş Ayakkabı İşçileri Sendikası, İnşaat İşçileri Sendikası, Şoförler Sendikasına ilaveten kayıkçılar, manavcılar, motorcular, dokumacılar, matbaacılar, şekerciler, arabacılar, camcılar gibi meslek sahipleri de sendika kurmaya çalışarak bu durumu coşkulu bir rekabet haline sokmuşlardır¹³². Bu süreç içerisinde cemiyet sayısı 7219'a ulaşmıştır¹³³.

1946'da Esat Adil Müstecaplı tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve yine aynı yıl Dr. Şefik Hüsnü Deymer tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kendilerine bağılı işçi sendikalarının teşkilatlanmasına ve geniş tabanlı sendikaların kurulmasına öncülük etmişlerdir¹³⁴. Bu iki partinin teşvikiyle 10 Haziran 1946 ile 16 Aralık 1946 tarihleri arasında kurulan sendika sayısı 35 olmuştur¹³⁵. Bu durum 1946

¹²⁷ IŞIKLI, 2003, s. 88.

¹²⁸ KAŞTAN, 2006b, s. 130.

¹²⁹ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 177.

¹³⁰ KAŞTAN, 2006b, s. 137.

¹³¹ 2006, s. 130.

¹³² SÜLKER, 1955, s. 40-41.

¹³³ KAŞTAN, 2006b, s. 130.

¹³⁴ ARINIR-ÖZTÜRK, a.g.e., s. 16.

¹³⁵ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 177.

yılıının sendikal örgütlenmelerinin ilk girişimi işçi teşkilatlanmalarının önemli bir kısmının sosyalist ideolojiyi benimsemiş partiler ile kişiler tarafından gerçekleştirilmiş ve bu teşkilatlar Türk çalışma yaşamı literatürüne “1946 Sendikacılığı” olarak kayda geçmiştir¹³⁶.

1946 yılının sonlarına gelindiğinde Dünya’da Soğuk Savaş dönemine geçilmiş ve ülkeler arası ilişkiler yeni bir hal almıştır. Türkiye’de bu dönemde tarafını belli ederek batı yanlısı yani ABD taraflı bir politika izleyeceğini göstermiştir. Bunun en açık göstergesi Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkiler olmuştur. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bozulan ilişkiler sendikalara ve işçi örgütlenmelerine de etki etmiştir. Bu durumun hemen sonrasında iktidar partisi Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile bunlara bağlı bulunan sendikaları İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946 tarihinde kapatmıştır¹³⁷.

1946 yılı Türk sendikacılığının demokrasi mücadelesinde önemli bir yere sahip olmasına karşın bir bakıma deneyimsiz uygulamaları kapsamış, yasal sınırlar içerisinde ilerlediği zaman var olan hiçbir sendikanın hak arayışında bir etkisi olmamıştır¹³⁸.

3.2. İlk Sendikalar Kanunu 1947 Tarihli 5018 Sayılı Kanun

1946 yılında sosyalist düşüncesine sahip sendikaların ve tehlikeli olarak görülen sendikaların kapatılmasıyla Sovyetlerin bu duruma karışması endişesiyle beslenen Soğuk Savaş döneminin Türkiye’nin iç politikasını verimsizleştiren sonuçlarının ilk örneklerini teşkil etmiştir¹³⁹. Bu durum İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946’da CHP’nin İkinci Olağanüstü Kurultayı’nda yapmış olduğu konuşmada şu şekilde yer almıştır; “Bizim kanun ile engellemeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, temeli dışarda yabancı kişilerin elinde olan cemiyet ve partiler ile bunlardan esinlenmiş olanlardır”¹⁴⁰. Bu durum 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’na göre meydana gelen işçi teşkilatlarının siyasi kimlik kazanması ve bunların yabancı kişilerce idare edilmesi iktidar partisini endişelendirmiş ve hızlı bir şekilde Sendikalar Kanunu’nun çıkarılması lüzumu doğmuştur¹⁴¹. Bu girişim üzerine Türkiye’nin ilk sendika kanunu olan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” hızlı bir çalışma sürecinden sonra 20 Şubat 1947 tarihinde

¹³⁶ A.g.e., s. 177.

¹³⁷ KOÇ, 2013, s. 57.

¹³⁸ ÖZEN, Semih; *Demokrasi ve Sendikacılık*, Banksis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14.

¹³⁹ İŞIKLI, 2003, s. 89.

¹⁴⁰ 2003, s. 89.

¹⁴¹ MAHİROĞULLARI, a.g.e., s. 178.

TBMM’de kabul edilmiştir¹⁴².

1947 tarihli 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’un maddeleri aynen şu şekildedir;

MADDE 1 Aynı iş kolunda veya bu iş kolu ile ilgili işlerde çalışanların yardımlaşmaları ve ortak menfaatlerini korumaları ve temsil etmeleri amaçlarıyla kendi aralarında kurabilecekleri dernekler işçi sendikalarıdır. Bir iş kolunda işverenlerin aynı maksatlarla kendi aralarında kurabilecekleri dernekler de işveren sendikalarıdır. Sendikalar bu kanun hükümlerine tâbidir. Bu kanunda sarahat olmayan yerlerde Cemiyetler Kanunu ile Medeni Kanun hükümleri uygulanır.

MADDE 2 — İşçi ve İşveren, İş Kanununun 1’inci maddesinde vasıfları tayin edilen kimselerdir. İşçi sıfatıyla çalışmayan kimseler işçi sendikalarına ve işveren sıfatında bulunmayanlar işveren sendikalarına üye olamazlar. Bu sıfatlarını devamlı surette kaybedenler sendikadan çıkarılırlar. Bu kanun, esnaf ve esnaf yanında çalışanlar hakkında uygulanmaz.

MADDE 3— Türlü işlerde çalışan işçiler bu işlere ait sendikalardan birine veya birkaçına üye olabilirler. Aynı iş kolunda birden ziyade sendikalar kurulabilir.

MADDE 4 — İşçi ve işveren sendikaları tüzel kişi olarak genel hükümlere göre haiz oldukları yetkilerden başka aşağıda yazılı teşebbüs ve faaliyetlerde bulunabilirler:

- A) Üyeleri adına genel sözleşmeler akdetmek;
- B) İşçi ve işverenler arasındaki iş ihtilâflarında yetkili hakem kurullarına vesair mercilere ihtilâfın konusu hakkında mütalâa bildirmek ve hal şekli hakkında istekte bulunmak;
- C) İşverenler veya sendikaları, iş arayanlara karşı ücreti rayiçten aşağı düşürme teşebbüsüyle birleştikleri hallerde toplulukla iş hilafını tetkika yetkili merci ve hakem kurullarına başvurmak (bu gibi hallerde toplulukla iş ihtilâfı hakkındaki hükümler uygulanır);
- D) Hastalık, işsizlik, sakatlık ve ölüm halleri için yardımlaşma sandıkları kurmak ve üyelerin yararına sigorta sözleşmeleri akdetmek;
- E) Hizmet akdini ilgilendiren hususlarda hakkını ariyan üyelerine ve hak sahibi mirasçılarına hukuki yardımda bulunmak ve genel sözleşmeden ve meslekin müşterek menfaatlerinden doğan hususlarda ve sigorta haklarında üyelerini ve mirasçılarını temsilen dâva ve husumete ehil olmak;
- F) İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile İş ve İşçi Bulma Kurumu Kanunu ve Çalışma Bakanlığının Kuruluşu hakkındaki kanun hükümlerine göre toplanan kurullara temsilci göndermek;
- G) Üyelerinin mesleki bilgilerini artıracak ve kültürlerini genişletecek kurslar ve konferanslar tertip etmek ve boş zamanlarını iyi geçirmek için imkânlar sağlamak;

¹⁴²MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 178.

H) İstihsal, istihlâk, kredi ve yapı kooperatifleri kurmak için teşebbüste bulunmak ve yardım etmek;

İ) Ticarî gayelerle olmamak şartıyla sağlık ve spor tesisleri kurmak ve işletmek.

MADDE 5 —İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve her hangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar. Sendikalar millî teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve millî menfaatlere aykırı hareket edemezler. Bakanlar Kurulu kararıyla her türlü Milletlerarası teşekküllere iştirak edebilirler.

MADDE 6 — İşçi ve işveren sendikaları gelirlerini bu kanunda ve kendi tüzüklerinde yazılı gayeler dışında bir maksat için kullanamazlar.

Sendika tüzüklerine bu esasa aykırı hükümler konulamaz,

MADDE 7 — Birinci maddenin birinci ve 2'nci maddenin ikinci fıkrasında yazılı şartlara yahut 5'inci ve 6'ncı maddelerdeki hükümlere aykırı hareket olunması veya sendika yönetim kurulu üyeleriyle sendika idaresinde ödevli olanların iş Kanununa göre suç sayılan grev, lokavt fiillerine teşvikte bulunmaları veya bu fiillere teşebbüs edilmesi hallerinde bu hareketlerin istilzam ettiği ceza hükümleri mahfuz kalmak şartıyla sendika, mahkeme kararıyla, üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılır.

Sorgu yargıcı veya mahkeme, soruşturma ve yargılamanın her safhasında hükümden önce dahi bu gibi sendikaların faaliyetlerini menedebilir; Cumhuriyet Savcıları da mahkemeden ve yargıçtan men isteyebilirler.

Sorgu yargıcı veya mahkeme, faaliyetten menettiği sendikaların mallarını idare ve menfaatlerini koruyacak tedbirleri de birlikte tayin eder. Faaliyetten men kararı, esas hakkında verilecek hükümle kendiliğinden kalkar.

Haklarında kapatılma hükmü verilen sendikaların yönetim kurulu üyeleriyle bu fiillere teşebbüs ve iştirak edenler bir sene müddetle başka bir sendikaya üye olamazlar.

Geçici surette kapatılmasına hükmolunan sendikaların mallarını idare etmek ve menfaatlerini korumak üzere Medeni Kamının 377'nci maddesinin 4 numaralı fıkrasında yazılı kayyum sıfatını haiz olmak üzere mahkemece bir veya üç kişi tayin edilir.

Hükmolunan sürenin sonunda yeniden seçilecek olan İdare Kurulu, sendika vazifelerini bu kayyumlardan devir alır.

MADDE 8 — Sendikaların aralarında kuracakları birlikler de bu kanun hükümlerine tâbidir. Bu gibi birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatına bağlıdır.

MADDE 9 — Sendikaların kurulması ihtiyaridir. Hiç bir kimse, herhangi bir sendikaya üye olmaya veya olmamaya veyahut üyelikten çekilmeye veya çekilmemeye zorlanamaz. İş sözleşmelerine veya işyerlerinin iç yönetmeliklerine bu hükme aykırı şartlar konulamaz.

Sendikadan çekilen üyelerin sendikaya ait yardımlaşma sandık ve tesisleriyle ilgilerini devam ettirip ettirmemeleri kendi arzularına bağlıdır.

MADDE 10 — 18 yaşını bitirmemiş küçük işçiler veli veya vasilerinin rızasıyla işçi sendikalarının yardımlaşma tesislerine üye olabilirler.

MADDE 11 — Cemiyetler Kanununun 4'üncü maddesi gereğince verilecek tüzük ve bildirimin bir örneği sendikanın kurulduğu ilin valisi tarafından Çalışma Bakanlığına gönderilir.

Cemiyetler Kanunu'nun 28, 29, 31, ve 32 maddeleri hükümleri mahfuz kalmak şartıyla sendikalar Çalışma Bakanlığının denetimine tabidirler.

GEÇİCİ MADDE — Bu kanunun yayınladığı tarihe kadar 1'inci maddede yazılı amaçları gütmek üzere türlü adlar altında kurulmuş olan işçi ve işveren derneklerinin faaliyetlerine devam edebilmeleri için tüzüklerini üç ay içinde bu kanun hükümlerine intibak ettirmeleri ve bunu faaliyette bulundukları yerin kaymakam veya valisine bildirmeleri şarttır.

MADDE 12 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 13 — Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür¹⁴³.

Sendika Kanunu çıkıncaya kadar sendikal faaliyetler için oluşturulan kuruluşların özel bir hukuku olmadığı için diğer sivil toplum kuruluşları gibi “Cemiyetler Kanunu” kapsamındaki hukuki zemin üzerine oluşturulduğu ancak 20 Şubat 1947'den sonra sendikacılığın bir özel hukuka sahip olduğu görülmektedir.

Şüphesiz ki; bu kanun dönemin şartları ve sosyal zihniyeti içerisinde ileri bir aşama olmuş, işçi ve işverenlere esasta sendikalaşma hakkını bazı koşullar ile sağlamıştır¹⁴⁴. Her ne kadar CHP yapmış olduğu bu kanun ile sendikalaşmaya olumlu bir yaklaşım izlenimi vermiş olsa da görevlendirdiği bazı kişiler aracılığıyla sendikalar oluşturmaya ve var olan sendikaları da kontrol altında tutmaya çalışmıştır¹⁴⁵. 1947 yılında İşçi Bürosu CHP tarafından kurulmuş ve bu büro vasıtasıyla CHP kendisine yakın sendikalar ve yöneticileri meydana getirmekten geri durmamıştır¹⁴⁶. CHP'nin sendikalara bu yaklaşımı şüphesiz ki Demokrat Parti'nin işçiler üzerinde nüfuz kazanmasıyla değişmiştir. İktidarı elinde bulunduran CHP, DP'nin işçiler nezdinde güç kazanmasını engellemek amacıyla bu kanunun 5'inci maddesinde işçi ve işverenlerin hiçbir şekilde siyasetle uğraşmayacaklarını hüküm altına alması kendi iktidarını sağlama almaktan başka bir şey değildir. Sendikaları siyaset dışına atma isteği var olan siyasal gücü paylaşmamak olarak görüp değerlendirmek

¹⁴³ T. C. Resmi Gazete, 26-02-1947, Sayı 6542, s. 11929-11930.

¹⁴⁴ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁵ KOÇ, 2013, s. 57.

¹⁴⁶ IŞIKLI, 2003, s. 90.

gerekmektedir¹⁴⁷. Siyaset temelde sınıf çıkarlarının muhafaza edilmesi doğrultusunda idare edilen bir sanat olup devlet gibi bir gücün de iktidar ile kullanılmayı gerektirdiğinden moral ve kanunlar çerçevesinde kısıtlanmayı gerektirmiştir¹⁴⁸. Siyasetin sendikalarda bu kadar çok istenmemesinin sebepleri arasında ilk olarak “siyaset” sözcüğünün işçiler nezdinde küçültücü bir algı yaratması gösterilmiştir. İşçiler kendi haklarının siyasi bir gücün isteği doğrultusunda değil kendi çıkarları doğrultusunda her zaman kullanma arzusu içinde olmaları yatmıştır. Bir başka sebep ise işçilerin üye oldukları sendikalara siyaset girdiği zaman kendi temel sorunlarının göz ardı edileceğinden, güçlerinin başka amaçlar için kullanılacağından endişe duymuşlardır. Bunun sonucu olarak iktidarın sendikalara siyaseti yasaklamasını kolaylaştırıcı bir unsur haline getirmişlerdir¹⁴⁹.

CHP’nin de İşçi Bürosu kurması bu esas üzerine olmuştur. 1946 yılının Ekim ayında Celal Bayar’ın yapmış olduğu “Demokrat Partinin gözetiminde ve işçilerin de teşkilatlarının olmasını istiyorum”¹⁵⁰ konuşmasıyla CHP harekete geçmiştir. Sendikaların özünde bulunan ve yaptığı bütün çalışmalarında siyasi bir kimlik taşımasından dolayı böyle bir yasağın iktidarda bulunanların elinde sendikaların baskıyla karşılaşmasına imkân tanımıştır¹⁵¹.

CHP sadece İşçi Bürosu kurmakla kalmamış 7 Mart 1947 ve 28 Kasım 1949 tarihleri arasında Demokrat Parti’nin güç kazanmasına karşın önünde bulunan seçimde oy kazanabilmek adına işçi sendikalarına ekonomik yardım yapmıştır¹⁵². Sendikalar Kanunun 5inci maddesi siyaseti sendikalara yasaklamış olsa da CHP, TSEKP’nin örgütlenme şemasını esas alarak oluşturduğu yapı içerisinde işçilere dair “Sendika” ve “Hürbirlik” gazetelerinin çıkarılmasına olanak sağlamış ve böylece siyaset sendikalara sıçramıştır¹⁵³. Bu durumun göstermiş olduğu en önemli gelişme CHP iktidarı geleceği açısından bir takım değişikliklere giderek sendikaların siyasete bulaşmasına imkân sağlaması olmuştur.

3.3. Demokrat Parti Dönemi Sendikal Faaliyetler (1950-1960)

1947 Sendikalar Kanunu’nun özüne baktığımız zaman işçiler açısından büyük bir öneme sahip olamamıştır. Her ne kadar işçi ve işverenlere sendika kurma hakkını tanımış olsa da

¹⁴⁷ TALAS, Cahit, “Sendikacılık ve Toplum”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, Ankara, 1975, s. 6.

¹⁴⁸ TALAS, 1975, s. 6.

¹⁴⁹ IŞIKLI, 2005, s. 120.

¹⁵⁰ IŞIKLI, 2003, s. 90.

¹⁵¹ IŞIKLI, 2003, s. 89.

¹⁵² KAŞTAN, 2006a, s. 79.

¹⁵³ 2006a, s. 79.

işçilerin grev hakkını yok saymıştır. Sendikaların kuruluş amaçları içerisinde bulunan en önemli görevi çalışma şartlarını düzeltmek, işçi ücretlerini arttırmak, işçilerin hak ve çıkarlarını muhafaza etmek adına grev hakları tanınmamıştır¹⁵⁴. Grev hakkının tanınmamış olması var olan ve kurulacak olan sendikaların sadece bir teşkilat olmasından ileriye geçemeyeceği kanısı uyandırmıştır.

Demokrat Partinin genel başkanı Celal Bayar 1946 yılının Ekim ayında İzmir’de iktidara sahip olduklarında işçiye grev hakkını tanıyacıkları sözünü vermiştir¹⁵⁵. Türkiye’de yenileşmeyi ve demokrasiyi kendisine amaç edinen Demokrat Parti daha sonra bu vaadi unutmuş olsa da 1949 yılında ilan ettiği parti programında işçilere grev hakkının verilmesine yer vermiştir¹⁵⁶. 1950 yılının Mayıs ayında DP hükümet programında bir kez daha grev hakkını dile getirmiş ve bir süre sonra grev hakkı verilmek üzere hazırlanan yasa tasarısı halka açıklanmıştır¹⁵⁷. 1 Kasım 1950 tarihinde İstanbul basınının başkent’ten aldıkları bilgi ile gazetelerde büyük boy yazılarla manşetlerle özelde işçilere sevinç kaynağı olan “grev kanunu hazırlanıyor” haberi yayınlanmıştır¹⁵⁸.

1950 öncesinin sendikalaşma faaliyetlerinde demokrasinin bir sonucu olarak meydana gelen CHP-DP rekabeti sendikalara da tesir etmiş ve CHP idaresindeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliğine rakip olarak DP, Hür İşçi Sendikaları Birliğini çıkarmıştır¹⁵⁹. II. Dünya Savaşı sonrasının ekonomik buhranlarla dolu ortamında işçilerin sıkıntılarının çözümü için başını çevirebileceği tek yer olarak DP kalmıştır¹⁶⁰. Çünkü 1947 Sendikalar Kanunu’nun sorumluluğunu CHP’nin taşıması ve grev hakkını işçilere tanımaması muhalif DP’lilerin sendikalarla etkileşiminde kullanacağı bir propaganda malzemesi vermiştir¹⁶¹. İşçilerin DP’yi bu kadar kısa sürede benimsemesinin en temel nedeni çok partili hayata geçişle birlikte muhalif olarak bulunan en güçlü ve iktidara en yakın konumda DP’nin olması ve II. Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Milli Korunma Kanunu’nun olumsuz sonuçlarının işçilere tesir etmesinden sonra işçilerin CHP’ye küsmesi olmuştur¹⁶². Şüphesiz ki çok partili hayata geçişle birlikte muhalif olarak sadece DP bulunmuyordu. Milli Kalkınma Partisi ve Sosyal Demokrat Partisi gibi siyasal girişimlerin bulunması ve

¹⁵⁴ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁵⁵ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁵⁶ *A.g.e.*, s. 15.

¹⁵⁷ IŞIKLI, 2005, s. 488.

¹⁵⁸ KAMAR, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁵⁹ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁶⁰ IŞIKLI, 2003, s. 90.

¹⁶¹ 2003, s. 90.

¹⁶² MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 186.

bunlarında iktidara küskün olan işçilerin desteğini kazanmak için bir takım faaliyetleri olmuştur. Ancak bu partilerin hiç biri DP kadar güçlü bir konumda olamamıştır. DP bu partiler arasında işçilerin koruyuculuğunu üstlenmiş ve işçi sınıfının büyük oranda desteğini kazanmayı başaramıştır¹⁶³.

II. Dünya Savaşı'nın ekonomik anlamda yaratmış olduğu olumsuz hava yukarıda da izah edildiği gibi sendikaların DP'ye eğilimini arttırmıştır. 1949 yılında işsizliğin ciddi bir durum halini alması ve ekonomik krizin tek nedeninin iktidar olarak görülmesi bu durumu eleştirmek gayesiyle açık hava toplantısı düzenlemek isteyen Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası karşısında hükümet yanlısı İstanbul İşçi Sendikaları Birliğini bulmuştur. CHP bu durumu engellemeye çalışmış olsa da bütün girişimlere karşı işçiler direniş göstererek 4 Eylül 1949 tarihinde açık hava toplantısı gerçekleştirmiş ve işçiler adına yapılan konuşmalarla iktidarın ekonomik ve sosyal politikaları geniş bir şekilde eleştirilmiştir¹⁶⁴.

Demokrat Parti, iktidar olmasıyla birlikte 1950'li yıllarda kapitalizmin Altın Çağı'nın ve Türkiye için Soğuk Savaş döneminin en önemli gelişmesi olan NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturmasının ekonomik olarak olumlu etkilerini kullanmış ve özellikle işçilerin oylarını kazanabilmek için kanunlar aracılığıyla işçilere geniş haklar sağlamıştır¹⁶⁵. Parti programında işçilere yönelik önemli ve olumlu maddelere yer vermiştir. Parti programının 5. maddesinde sosyal adalet ve dayanışmayı öngörmekte ve insanlık onurunun muhafazası için çalışmak isteyen her işsiz vatandaşa iş bulunmasını, her türlü zaruri ihtiyaçlar gibi durumlarda vatandaşlara yardım edilmesini, demokratik bir toplumun başlıca gayelerinden biri sayarız hükmü yer almıştır¹⁶⁶. Bu husus o dönemin şartlarında şimdiye kadar görülmemiş bir sosyal politikanın habercisi olmuştur. Parti programının en önemli maddesi şüphesiz 7. madde olmuştur. Bu madde de genel yaşamda her anlamda istikrarlı ve uzlaşmalı bir ortamın gelişmesini temin etmek için sadece siyasal partiler meydana getirilmesini, yani sadece siyasal alanda teşkilatlanmış olmayı yeterli görmemiş, ülkenin hızlı bir şekilde kalkınması için farklı iş kollarına ait sendikaların, kooperatiflerin kurulmasının gerekli görülmesine yer verilmiştir¹⁶⁷. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere

¹⁶³ IŞIKLI, 2005, s. 486.

¹⁶⁴ IŞIKLI, 2005, s. 487.

¹⁶⁵ KOÇ, 2013, s. 58.

¹⁶⁶ Demokrat Parti Programı 1946, 14 Mayıs 2017 tarihinde

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf>

sayfasından erişilmiştir.

¹⁶⁷ Demokrat Parti Programı 1946.

ülke genelinde siyasi partiler dışında sendikaların oluşumuna olumlu bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu olumlu yaklaşım neticesinde işçi sınıfının büyük çoğunluğu, CHP'nin daha önceden köylülüğe uyguladığı siyasetler ve DP'nin dönemin içinde bulunan imkânları iyi bir şekilde değerlendirerek yeni haklar tanınmasıyla DP'li olmuştur¹⁶⁸. Bununla birlikte Türkiye'de 1950 sonrasında hızla bir sendikalaşma süreci başlamıştır. Bunun en güzel örnekleri sendikalara toplu iş sözleşmeleri yapma hakkının tanınması, liberal ekonomiye bağlı sanayileşmenin artması, 31 Temmuz 1952 tarihinde sendikal üst örgüt olan Türk-İş'in kurulması ve bunun sonrasında sendikalaşmanın bir faaliyet kazanması ile 1952'de Basın-İş ve 1954'te Deniz-İş Kanunu'nun yayınlanması basın çalışanlarına ve denizcilere sendika kurma hakkı tanınması olmuştur¹⁶⁹.

Türk-İş'in kurulması 1946-1952 yılları arasında ortaya çıkan ve kendini geliştiren sendikaların bir araya gelmelerinin doğal bir sonucu olmuş ve Türkiye'de ülke genelinde birçok iş kolunu aynı çatı altında birleştirmeyi gaye edinen ilk örgütlenme olmuştur¹⁷⁰. Türk-İş'in kuruluşuna katılan sendikalar; Teksif Federasyonu, Karabük Demir-Çelik Sanayii İşçileri Sendikası, Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikalar Federasyonu, Çukurova İşçi Sendikaları Birliği, İzmir İşçi Sendikaları Birliği, Ankara İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Bursa İşçi Sendikaları Birliği ile Tarsus Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği'dir. Bu sendikaların temsilcileri beş aylık bir çalışmanın ardından Türk-İş'in kuruluşu için gerekli tüm belgeleri hazırlamıştır¹⁷¹. Türk-İş'in olağan ilk genel kurulu 6-7 Eylül 1952 tarihinde İzmir'de yapılmıştır. Genel Kurul'da gerçekleştirilen seçim ile Türk-İş Genel Başkanlığına İsmail İnönü, Genel Sekreterliğe Muammer Özerkan, Genel Saymanlığa ise İsmail Aras seçilmiştir¹⁷². Türk-İş'in bu genel kurulunda alınan bir karar ile Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonuna katılacağı bildirilmiştir. Fakat daha sonrasında alınan kararların yeterli olmadığı bildirilerek ilgili makamlarca reddedilmiştir¹⁷³.

Türk-İş'i oluşturan teşkilatların idarecileri, Türkiye'de siyasi partilerin sendikacılık üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerden çekinmesi üzerine Türk-İş tüzüğüne bir yasak

¹⁶⁸ KOÇ, 2013, s. 59.

¹⁶⁹ KARAGÖZ, M. Kutluer; *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya, 2010, s. 23.

¹⁷⁰ KOÇ, 1998, s. 54.

¹⁷¹ TUNA, Orhan; "Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun Teşekkülü", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C 12, No. 3-4, İstanbul, 1951, s. 148.

¹⁷² TÜRK-İŞ, Tarihçe, 24 Ocak 2018, <http://www.turkis.org.tr/TURK-IS-TARIHI-di160> sayfasından erişilmiştir.

¹⁷³ TÜRK-İŞ, Tarihçe, 24 Ocak 2018, <http://www.turkis.org.tr/TURK-IS-TARIHI-di160> sayfasından erişilmiştir.

getirerek Türk-İş idarecilerinin siyasi partilerde görev alamayacağını dile getirmişlerdir¹⁷⁴. Ancak bu durum siyasi partilerde görev almayı engellemiş olsa da DP'nin var olan bütün sendikaları kendi güdümüne alma faaliyetleri başarılı olmamasına karşın Türk-İş idarecilerinin 1957-1960 yılları arasında DP ile iyi geçinmesine bir engel teşkil etmemiştir¹⁷⁵.

Demokrat Parti muhalifken söz verdiği “grev hakkını” iktidara geldiği zaman bir türlü yürürlüğe koymamıştır. Özellikle 1954-1957 yılları arasında sendika kurultaylarında “Toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının Türk işçilerine kayıtsız şartsız verilmesi” net bir şekilde dile getirilmiş, bu hakları vaat eden DP, iktidara geldikten sonra grev hakkı verilmesini ağırdan almış ve ciddi eleştirilere maruz kalmıştır¹⁷⁶. 16 Temmuz 1957 tarihinde dönemin Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer tarafından işçi katılımcılarının adına verilen yemekte davetli bulunan Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan’la Sedat Ağralı’nın yapmış olduğu Toplu İş Sözleşmesi ve grev haklarının tanınması hakkındaki konuşmada Mümtaz Tarhan; “Programımızda her hangi bir değişikliğe gitmediğimize göre, grev hakkını vereceğiz. Ancak gerekli şartlar ve zemin hazırlandıktan sonra grev, iş şartlarında işçiler lehine tadile gidilmesinin son yaptırımı olduğuna göre etkili bir sonuç elde edebilmek için daha önce greve engel teşkil eden birçok soruna çözüm ürettikten sonra grev hakkını vereceğiz. Yoksa grev onu isteyen işçilerin aleyhine olur...” şeklinde bir açıklama yapmıştır¹⁷⁷. Bu açıklama zemin ve ortamın sağlanmasından çok bir çekince kanaati uyandırmıştır. Hâlbuki DP iktidara gelirken işçilere grev hakkının tanınacağına dair bir söz verirken iktidara geldikten sonra bu konu hakkında en ufak bir gelişme olmamıştır. Muhalefetteyken işçilere grev hakkının tanınmasının Türk işçisine yakışır bir girişim olduğunu ve her anlamda özgürlüğe layık gören DP, iktidarıyla birlikte grevin ülke aleyhine büyük zararlar getireceğini ileri sürmeye başlamıştır¹⁷⁸. DP, grev hakkını muhalif olduğu dönemden itibaren siyasi bir girişim olarak sadece işçiler arasında konumunu sağlamlaştırmak ve sempatilerini kazanmak için savunmuştur¹⁷⁹.

1946 öncesi CHP'nin işçilere grev hakkının tanınmaması yönündeki ısrarına karşın DP bu duruma karşı çıkmış, 1950 yılından sonra DP'nin grev hakkının tanınmaması için

¹⁷⁴ KOÇ, Yıldırım; *Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti*, Türkiye Yol-İş Sendikası Eğitim Yayınları, No.19, Ankara, 1997, s. 60.

¹⁷⁵ KOÇ, 2013, s. 59.

¹⁷⁶ AĞRALI, a.g.e., s. 65.

¹⁷⁷ AĞRALI, a.g.e., s. 69.

¹⁷⁸ AĞRALI, a.g.e., s. 59.

¹⁷⁹ AKGÖZ, Görkem; “İşçiler Greve Karşı: 1947 Sendikacılığın İlk Yıllarında Grev Tartışmaları”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 38, Sayı 4, 2014, s. 148.

girişimlerine karşılık CHP bu sefer grev hakkının işçiye verilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁸⁰. Bu durumun gözler önüne serdiği bir gerçek vardır ki o da iki parti arasındaki rekabetin siyasal kazanç sağlama adına işçilerin sadece bir araç olarak kullanılması olmuştur. Grev hakkı işçinin en doğal hakkı olmasına rağmen bunu siyasi bir araç olarak kullanan DP ve CHP işçilerin hak ettiği değerleri vermekten ileriye geçememiştir. Türkiye’de 1960 sonrasına kadar görülen ve işçilerin bizzat içinde bulunduğu tek işçi mitingi yukarıda da izah edildiği üzere 4 Eylül 1949 tarihinde ki açık hava toplantısı olmuştur¹⁸¹. Bu durumdan anlaşılacağı üzere DP tarafından iktidarı süresince her hangi bir işçi mitinginin yapılmadığı açıkça görülmektedir.

Demokrat Parti’nin grev hakkını tanımaması kendi güdümündeki sendikalar içinde muhalif seslerin yükselmesine neden olmuştur. 1954 yılından itibaren DP’nin sendika ve işçiler üzerinde katı bir siyaset izlemesi üzerine muhalif olduğu dönemde sempatisini kazanmış olduğu sendikacıları kaybetmiş ve bu kişiler CHP’ye yaklaşıp grev hakkının tanınması için iktidara baskı uygulamaya başlamıştır¹⁸². İşte bu durum diğer muhalif partilerin sendikalara etkisiyle işçi çevrelerinde asık suratların çoğalmasına neden olarak var olan gerilimin artmasına neden olmuştur¹⁸³. 1954 Milletvekili seçimlerinden önce 10’a yakın sendika liderleri “İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi” adı ile çalışmaya başlamışlar ve yayınladıkları manifestoda mecliste işçi meselelerini çözüme kavuşturacak işçi kökenli milletvekillerinin olması gerektiğini ifade etmişlerdir¹⁸⁴. Ancak bu girişim kısa sürede komiteyi destekleyen milletvekili sayısının 40’a yakın olması iktidarı endişeye sevk etmiş ve Komite idarecileri aleyhinde adli takip başlatılarak komite fesih edilmiştir¹⁸⁵.

Demokrat Parti’nin 1950’li yılların sonlarına doğru içinde bulunduğu ekonomik politikanın neden olduğu meselelerin kendini iyice göstermeye başlamasıyla sendikalara uyguladığı baskı ve kontrol altında tutma girişimleri de artmıştır¹⁸⁶. Bu baskıların artması karşısında hükümet 1947 Sendikalar Kanunu’nun 7. maddesini sürekli uygulamaya başlamıştır. DP’nin elinde bulunan ve tek silah olarak gördüğü sendikaların siyaset yasağını uygulayarak sendikaları bütün faaliyetlerini siyaset yaptıklarını ileri sürerek engellemiş ve

¹⁸⁰ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸¹ IŞIKLI, 2005, s. 487.

¹⁸² ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸³ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸⁴ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁸⁵ *A.g.e.*, s. 186.

¹⁸⁶ IŞIKLI, 2003, s. 93.

sendikaları kapatma yoluna gitmiştir¹⁸⁷. Bu durumu ise mecliste konuşma yapan dönemin Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan: “Kapatılan işçi sendikaları birliklerinin, sınıf düşüncesi ile hareket etmeye başladıkları, bazılarının kanun dâhilinde engellenmiş olmasına karşın siyasi parti politikasına karıştıkları saptanmıştır. Bazı birliklerin ise Sendikalar Kanunun 8. maddesinde belirtilen ilkelere aykırı şekilde kurulduğu gerekçesiyle kurulmamıştır...”¹⁸⁸ şeklinde izah etmiştir. DP hükümeti, yapmış olduğu bu girişimlerle sendikaların en doğal işlevlerini bile siyaset kabul ederek onlara engeller getirmiş ve kendi belirlediği sınırlar içerisinde kontrol etmeyi amaçlamıştır. DP’nin yaptığı tam olarak kendisine yakın sendikalara bütün imkânları tanıırken kendisine direniş gösteren işçi birliklerine ve sendikalara yasaklar getirmesi şeklinde izah edilebilir.

Demokrat Parti’nin 1957 yılından itibaren işçi haklarına ve temel özgürlüklere karşı bir cephe alması, kapitalist düzenin bir temsilcisi durumuna geçerek emeği, fakiri ve büyük halk birliklerini istismar etmesi ile işçiler, DP’nin vaatlerinin sadece sözde kaldığını anlamış ve DP’den desteklerini çekmeye başlamışlardır¹⁸⁹. Yukarıda da izah edildiği gibi DP’den çekilen sendikacılar daha sonrasında CHP saflarına katılarak iktidara baskı uygulamaya başlamıştır¹⁹⁰. DP yine de bu baskılara karşı sendikaları kendisine bağlı hale getirmek ve zoraki sendikacılık için ortam oluşturmaya devam etmiş¹⁹¹ ve bununla birlikte 1952 yılında kurulan ve kendi tüzüğünde idarecilerinin siyasi partiye üye olmaları yasak olan Türk-İş’i kendi kontrolü altına almıştır. Türk-İş’in, DP iktidarı kontrolüne girmesiyle birlikte işçiler nezdinde saygınlığını kaybetmiştir¹⁹².

Demokrat Parti dönemi netice itibarıyla sendikaların siyasi partilerle ilişki içinde varlıklarını sürdürebilmek amacıyla partilere bağlı kurulmuş “siyasi manevra tipi faaliyetler” olarak görülebilir ve bu durumun tesiriyle siyasi partiler ile sendikalar arasındaki münasebetlerde tam bir model meydana getirilememiş; sendikalar kendi önceliklerinin haricinde siyasi partilerin güdümünde kalmıştır¹⁹³.

3.3.1. Demokrat Parti Dönemi Sendikal Anlamda ABD Etkisi Görülmekte midir?

Demokrat Parti döneminin en önemli gelişmelerinden biri Türkiye’nin batı yanlısı bir tutum izlemesi ile ABD’ye yakınlaşması kaçınılmaz bir gerçektir. Bunun en önemli

¹⁸⁷ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸⁸ AĞRALI, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸⁹ IŞIKLI, 2005, s. 494.

¹⁹⁰ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁹¹ IŞIKLI, 2005, s. 494.

¹⁹² 2005, s. 494.

¹⁹³ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 187.

göstergesi Türkiye'nin 1949 yılında ABD öncülüğünde kurulan NATO'ya 1952 yılında üye olmasıdır. Türkiye'nin batı yanlısı özellikle ABD merkezli bir yol izlemesi DP iktidarının yapmış olduğu siyasi ve sosyal girişimlerin üzerinde "ABD etkisi görülmekte midir?" sorusunu akıllara getirmektedir. Türkiye'nin, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan yardım alması anti-komünist girişimlere karşı yer aldığına göstermektedir. ABD'nin, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerindeki etkisini daha da yoğunlaştırmak ve etkili kılmak adına Truman Doktrinini benimseyerek soğuk savaş ortamında bazı önemli nitelikler kazanmış ve sendikacılık üzerinde de kendisini göstermiştir¹⁹⁴. Işıklı'ya göre bu durum Türk sendikacılık tarihinde ABD etkisinin kendisini göstermesi olarak değerlendirilerek, Türk-İş'in kurulmasını da buna bağlamıştır¹⁹⁵. Koç ise Türk-İş'in kurulmasında Amerika'nın etkisinin olmadığını söylemiştir¹⁹⁶. Burada her ne kadar ABD etkisinden bahsedilmiş olsa da Türkiye'de tam anlamıyla ABD güdümünde bir sendikacılığın varlığı mümkün değildir. Bizi bu düşünceye sürükleyen unsur ABD'nin 1951 yılından itibaren Türkiye'ye düzenlemiş olduğu sendikal açıdan ziyaretleridir.

ABD, Türkiye'ye birçok kez ziyarette bulunmasına rağmen DP hükümeti Türk sendikalarının uluslararası sendikacılık girişimleriyle iletişim kurmasını istemiyordu. Bunun bir örneği daha önce belirtmiş olduğumuz Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçiler Sendikasına üyelik başvurusunda alınan kararların ilgili makamlarca eksik olduğu ileri sürüldüğüdür. 7 Ağustos 1953 tarihinde Türk-İş'in Ankara'da düzenlemiş olduğu Kongre'de, Hür Dünya İşçileri Federasyonu adına Müller isimli yabancı bir sendikacıda katılmıştır. Müller kongrede yapmış olduğu konuşmada DP'nin işçilere karşı baskıcı bir politika izlemesinden dolayı eleştiride bulunarak Türkiye'deki işçilerin ihmal edildiğini belirtmiştir¹⁹⁷. DP'nin kendi güdümünde bulunan sendikalara karşı bir baskısı olmamıştır. DP'nin uygulamış olduğu baskı kendi siyasi çizgisi dışında var olan sendikalara karşı olmuştur. Türkiye'de dönemin şartları içinde bir sorun olarak bulunan sosyal ve ekonomik buhran Özgür Dünya ülkelerindeki işçi teşekküllerinin Türkiye'ye olan alakalarını gözler önüne sermiştir¹⁹⁸. ICFTU'nun yetkileri Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretler neticesinde Türk sendikacılarla görüşerek fikir alışverişi yapmış ve Avrupa'daki sendikal faaliyetler

¹⁹⁴ IŞIKLI, 2003, s. 93.

¹⁹⁵ IŞIKLI, 2005, s. 494.

¹⁹⁶ KOÇ, 1998, s. 54.

¹⁹⁷ KAMAR, a.g.e., s. 48-49.

¹⁹⁸ AĞRALI, a.g.e., s. 63.

hakkında bilgi vermiştir. Bu istişareler sonrasında Türk sendikacılarının sendikal anlamda Batı'dan geri kaldığını görmüş ve gelişmeye ihtiyaçları olduğunu anlamışlardır¹⁹⁹.

Sendikacılık anlamında Türkiye'de ABD etkisi 1960'lı yılların başına kadar kısıtlı olduğunu söylemek muhtemeldir. DP'nin sendikalara karşı şüpheli ve baskıcı yaklaşımı ABD etkisinin sadece ziyaretlerle sınırlı kaldığını göstermektedir²⁰⁰. Fakat sendikal anlamda ABD etkisi kısıtlı olsa da Amerikan Emek Federasyonu ve Endüstriyel Örgütler Kongresi (AFL-CIO)'nun uluslararası ilişkiler dairesi başkan yardımcısı Irwing Brown'un, ABD'nin Türkiye'de ki sendikaların gelişmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur²⁰¹. Bu durumda Türkiye'deki sendikalar üzerinde ABD etkisi sendikaların gelişmesi yönünde fikir vermek olarak görülmesi daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 63.

²⁰⁰ ÇELİK, a.g.e., s. 175.

²⁰¹ IŞIKLI, 2005, s. 494.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1960-1980 YILLARI ARASI TÜRKİYE'DE SENDİKAL FAALİYETLER

4.1. 1960 Darbesinden 1971 Muhtırasına Kadar Geçen Süreçte Sendikacılık ve İşçi Eylemleri

1960 Darbesi ile Demokrat Parti iktidarı sona ermiş, ülke yönetimine ordu tarafından, el konulmuştur. Darbe sonrasında oluşturulan Milli Birlik Komitesi Hükümeti'nin, Çalışma Bakanı olarak atadığı Prof. Dr. Cahit Talas sendikalar açısından olumlu bir hava yaratmıştır²⁰². Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası Türkiye için yeni bir demokratik düzenin habercisi olmuştur. 1961 Anayasası Türkiye'de sosyal hak ve ödevlere yer veren ilk anayasa olma özelliğini taşımaktadır. Bu anayasanın Türkiye'de yarattığı demokratik hava tüm ülkeye yayılmış özellikle bu durumun etkisiyle sendikalar büyük bir gelişim göstermeye başlamıştır²⁰³. Bu durumun en önemli göstergesi 1961 Anayasası'nın Devletçilik ve Halkçılık ilkesini kabul etmemesi olmuştur. Özellikle Devletçilik ilkesinin kabul edilmemesi işçilerin sendika kurma ve grev haklarının elde etmesi yolundaki engellerin kaldırılmasında büyük bir öneme sahip olmuştur. 1961 Anayasası ile işçilere ise grev hakkı, memurlara ise sendikalaşma yasal olarak tanınmıştır²⁰⁴. Türk-İş ise 1960 darbesinin hemen sonrasında toplanarak Türk sendikacılığına gerekli yönü verme kararını almış ve ilk iş olarak DP iktidarı ile saf tutan, işçiler aleyhine münasebetlerde bulunan Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer'i cemiyetten ihraç etmiştir²⁰⁵.

Türk Milletinin 1960 sonrasında yeni bir döneme girmesi ülkenin tarihinde önemli bir safhayı oluşturmuş, başka bir görüşle ekonomideki artışa imzasını atan sanayi ile işçi

²⁰² MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 188.

²⁰³ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 18.

²⁰⁴ KOÇ, 2013, s. 59.

²⁰⁵ IŞIKLI, 2003, s. 95.

sınıfının güç kazanmasıyla kapitalist topluma has bir sınıf mücadelesi, toplu gösteri ve eylemlerle zamanla modern bir toplum statüsü kazanmaya başlamıştır²⁰⁶.

Darbe Anayasasına etki eden sosyal politikalar ve demokrasi yanlısı tercihler genel olarak sendikacılık hareketini de etkisi altına almıştır. 1961 Anayasasının belirttiği şekilde 1963 yılında yürürlüğe konulan 1963 tarihli 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda sendikal teşkilatların siyasi kuruluşlarla ekonomik ve doğal yollarla bağlantı kurmasını yasaklamış ancak genel olarak siyaset yasağı görülmemiştir²⁰⁷. Bu dönemin oluşturduğu ortamda Türkiye İşçi Partisi 1961 Seçimlerine katılım sağlayabilmek amacıyla parti kurulmasına izin verilen sürecin son gününde 11 sendikacı²⁰⁸ ve Kemal Türkler'in şoförü tarafından meydana getirilmiştir²⁰⁹. Parti, kurulmadan önce İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne bağlı bir takım sendika önderleri tarafından siyasi parti kurmak için girişimlere başlamıştır. Bu anlamda ilk toplantı İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası'nda yapılarak oy birliği ile Türkiye İş Partisi'ni kurma kararı alınmıştır²¹⁰. TİP'in kurulmasından önce özellikle Türk-İş genel başkanı Seyfi Demirsoy tarafından bir işçi partisinin kurulması lüzum görülmüş ancak Türk-İş üst düzey idarecileri tarafından TİP'e karşı olumsuz bir tavır sergilenmiştir²¹¹. Hatta TİP kurulmadan önce 1961 Şubat'ında Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç kurulacak partiyle Türk-İş'in herhangi bir bağlantısının olmadığını vurgulamıştır²¹².

TİP'in bağımsız bir siyasi güç olarak kurulması sendikacılık tarihi açısından büyük öneme sahip olmuştur. Bunun nedeni ise 9 Şubat 1962 tarihinde TİP'in Genel Başkanlığına seçilen Mehmet Ali Aybar ile parti "sosyalizmi" ideolojik olarak benimsediğini açık bir şekilde dile getirmiş ve bu durum ideolojik-doktriner sendikacılığın meydana gelmesine ortam hazırlamıştır²¹³. Bu süreçten sonra TİP, Mehmet Ali Aybar ile artık sendikacıların partisi olmaktan çıkarak ideolojik (sosyalist) bir parti halini almıştır²¹⁴.

²⁰⁶ SAVRAN, Sungur; "1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaler", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı 5, İstanbul, 1987, s. 141.

²⁰⁷ IŞIKLI, 2003, s. 95.

²⁰⁸ Belirtilen 11 sendikacı şu şekildedir: Kemal Türkler, Şaban Yıldız, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Avni Erakalın, Salih Özkaray, İbrahim Güzelce, İbrahim Denizcier, Hüseyin Uslubaş, Ahmet Muşlu, Saffet Göksüzoğlu.

²⁰⁹ KOÇ, 1997, s. 63.

²¹⁰ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 189.

²¹¹ IŞIKLI, 2003, s. 96.

²¹² KOÇ, 1997, s. 65.

²¹³ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 189.

²¹⁴ KOÇ, 1997, s. 67.

TİP’li idarecilerin sürekli olarak işçiler nezdinde önem kazanabilmek amacıyla kendilerinin işçilerin tek savunucu olduklarını dile getirmeleri ve Türk-İş’e karşı işçi sınıfının menfaatlerini gerekli ölçüde sağlayamadıkları konusunda eleştirileri Türk-İş’i harekete geçirmiştir²¹⁵. Bunun üzerine Türk-İş içinde bir parti kurma meselesi ile ilgili ilk ciddi tartışma 15 Ocak 1962 tarihinde başlamış olan Mümessiller Heyeti toplantısında kendisini göstermiştir²¹⁶. Bu toplantı neticesinde Türkiye Çalışanlar Partisi adı ile bir siyasal girişimin oluşturulmasına çalışılmıştır. Türk-İş Genel başkanı Seyfi Demirsoy imzasıyla ortaya çıkan doktrinde partinin 20 Şubat 1962 tarihinde kurulması amaçlanmış olsa da Çalışanlar Partisi’nin kurulmasındaki son evresinde işçilerin oylarını kaybetme düşüncesiyle dönemin iki güçlü partisi CHP ve AP tarafından bu girişim engellenmiş ve kurulamamıştır²¹⁷. Türkiye Çalışanlar Partisi’nin kurulamamasından sonra Türk-İş, işçilerin TİP’e yönelmesini engellemek amacıyla 1964’te Bursa’da toplanan genel kurulunda bir tüzük kararı çıkararak “”partilerüstü politika” ilkesini kabul etmiştir²¹⁸. Bu ilkeyi ise Amerikan sendikacılığının “tarafsız politika” anlayışını örnek alarak şekillendirmiştir²¹⁹. Esas olarak partilerüstü politika bütün partilerin üstünde bir siyaset izleme anlamına gelse de Türk-İş bunu sadece TİP’e karşı ancak iktidar partisinin denetiminde kalarak yön vermek şeklinde ifade etmiştir. Bu durumu TİP’in elinde komünistlerin kontrolünde bir işçi sınıfı ve milli menfaatler bakımından zararlı bir yapı olarak görmüşler²²⁰ ve engellemek için girişimlerini sürmüşlerdir.

Türkiye’de yumuşamaya başlayan siyasi ortam demokratikleşme faaliyetlerinin içinde sosyal haklara verilen önemin artmasında önemli role sahiptir. 1961 Anayasası’nda bu durum 46 ve 47. maddelerle kendisini göstermiştir. 1961 Anayasası’nı 46. maddesi şu şekildedir; “işçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir”. Buradaki sendikal hakların sınırlandırılmasını gerektiren haller açık bir şekilde belirtilmiştir. 1961 Anayasası’nın 47. Maddesi ise şu şekildedir; “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya

²¹⁵ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 189.

²¹⁶ KOÇ, 1997, s. 72.

²¹⁷ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 190.

²¹⁸ IŞIKLI, 2003, s. 96.

²¹⁹ 2003, s. 96.

²²⁰ IŞIKLI, 2003, s. 97.

düzeltilmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir”. Böylece sendikalar ve toplu iş sözleşmeleri anayasa tarafından güvence altına alınmıştır.

1961 Anayasası’nın 46 ve 47. maddeleriyle sendikalar üzerinde yarattığı olumlu havanın sonrasında 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile hem sendikalar hem de işçiler o güne kadar görmedikleri en geniş kapsamlı kanuna şahit olmuştur. 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilmiş olan 274 sayılı Sendikalar Kanunu hem Türkiye’nin ikinci sendikalar kanunu olmuş hem de çağdaş ve beynelmilel yasalara uygun bir kanun olmuştur²²¹. 274 sayılı Sendikalar Kanunu geçmiş dönemlerde yapılan 1938 tarih 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nu ve 1947 tarih 5018 sayılı işçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun’dan farklı olarak sendika kurma ve üye olma, toplu iş sözleşmeleri ve grev hakkının anayasal güvence altına alınmış olmasıdır. 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’ndan önce yapılan kanunlarda sendikal haklar anayasal bir güvence altında olmamıştır. 1963 yılında yürürlüğe konulan 274 ve 275 sayılı kanunlarda sendika kurmak ve işçilerin grev hakkı gibi gerekli olan her şey o güne kadar görülmemiş bir şekilde kapsamlı hale getirilmiştir. 274 ve 275 sayılı kanunların yürürlüğe girmesiyle 1961 Anayasa’sı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sosyal haklara yer veren ilk anayasa olduğunu gözler önüne sermiştir. Özellikle 274 sayılı kanun Türk sendikacılığının sosyal bir güç olarak kendisini göstermesinde önemli bir katkısı olmuştur.

1960 ile 1963 yılları arasında yapılan miting ve direnişler özellikle 274 ve 275 sayılı kanunların hazırlanmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu mitinglerden ilki 31 Aralık 1961 yılında düzenlenen Saraçhane Mitingidir. Bu mitingle sendika liderleri yeni anayasa ile sendikaların haklarının güvence altına alınmasının ardından bu düzenlemelerin bir an önce faaliyete geçirilmesini istemiştir. Bu mitingin düzenlemesini Türk-İş’te desteklemiştir. Mitinge yoğun bir ilgi gösterilmiş ve 100.000’den fazla işçinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Saraçhane mitinginin en önemli özelliği Türkiye’de var olan işçi hareketlerinin 1963 yılına kadar olan en büyük işçi eylemi olmasıdır. O güne kadar sendikaların baskı fonksiyonunun sınırlı bir şekilde olmasının önü açılarak toplu bir şekilde kullanılmasına imkân sağlamış ve işçi teşkilatlanması olarak başlayan Türk sendikacılığının artık işçi hareketi özelliği kazanmasındaki faaliyetlerin

²²¹ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 191.

temeli kabul edilmiştir²²².

1960-1963 yılları arasında meydana gelen bir başka önemli miting ise 22 Aralık 1962 tarihinde Türk-İş imzalı Ankara, İzmir ve Afyon'da komünizme karşı düzenlenmiş “Komünizmi Tel'in Mitingi” olmuştur²²³. Bu dönemin sonuncu mitingi 28 Ocak 1963 tarihinde İstanbul'da Kavel Kablo Fabrikası'nda çalışan ve Türk-İş'e bağlı Maden-İş Sendikası üyesi 173 işçinin gerekenden fazla mesai ve kıdeme göre verilen aylıklarının haricinde yıllık ikramiyelerinin tam ve zamanında ödenmemesi sonucu meydana gelen Kavel Direnişi'dir²²⁴. İş bırakıp oturma eylemi yapan işçilerin, işverenin eylemi yapanları işten çıkarma kararı almasıyla grev uzamış düzenleme kararları sonucunda işyerinden ayrılmayan işçiler, polis kuvvet kullanarak grevi bertaraf etmek istemesine karşı direniş göstermiş ve eylem gergin bir hal almıştır. Birçok işçi yaralanmış bazı işçiler ise tutuklanmıştır²²⁵. Kavel Grevi işverenin ciddiyetsiz tutumu karşısında işçilerin meydana getirdiği “sembol” grevlerden biri olarak görülmüş ve bu eylem üzerine şiirler yazılarak Türk edebiyatında yerini almıştır²²⁶. Bu direnişlerin etkisi ile 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, 24 Temmuz 1963 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Özellikle işçiler ilk kez grev ve toplu sözleşme yapma hakkını 275 sayılı kanun ile elde etmiş ve sonrasında Türkiye'nin ilk toplu sözleşmesi 11 Eylül 1963 tarihinde Türkiye Birleşik Gıda İşçileri Sendikası olan Gıda-İş ile Hacı Bekir kuruluğu arasında gerçekleşmiştir²²⁷.

274 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunundan sonra Türkiye'de yasa hükümlerinin dışında görülen ilk “kanunsuz grev” 11 Mart 1963 tarihinde Zeytinburnu'nda bulunan Bozkurt Mensucat Fabrikasında meydana gelmiştir. Bu greve sıkıyönetim komutanlığı el koyarak 1053 işçi aleyhine Zeytinburnu Asliye Ceza Mahkemesi'nde kamu davası açılmış ve işçiler hapis cezasına çarptırılmıştır²²⁸. Ancak buradaki çelişkili durum grevin başlangıç tarihidir. 274 ve 275 sayılı kanunlar bilindiği üzere 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilmiş ve 24 Temmuz 1963 tarihi ile yürürlüğe girmiştir. Fakat Turgan ARINIR ve Sırrı ÖZTÜRK'ün belirttiği üzere yasadan sonra ilk kanunsuz grev Bozkurt Mensucat Fabrikasında 11 Mart 1963

²²² MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 190.

²²³ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 191.

²²⁴ *A.g.e.*, s. 191.

²²⁵ *A.g.e.*, s. 191.

²²⁶ *A.g.e.*, s. 191.

²²⁷ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 20.

²²⁸ *A.g.e.*, s. 20.

tarihinde gerçekleşmiş olup 1053 işçi aleyhine kamu davası açıldığı şeklindedir. Burada belirtilen tarih 274 ve 275 sayılı kanunların kabul tarihinden önce olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Canan KOÇ ve Yıldırım KOÇ bu eylemin 13 Kasım 1963 tarihinde 1053 işçinin katılımıyla iş bırakma eylemi olarak ve 10 Ocak 1964 tarihinde 796 işçinin katılımıyla gerçekleştirilmiş grev olarak iki farklı şekilde meydana geldiğini izah etmektedir²²⁹. Bu durumda yasadan sonra dediği için Canan KOÇ ve Yıldırım KOÇ'un değerlendirmeleri bizim için daha doğru olacaktır.

Kanunsuz grev olarak görülmüş olan ancak mahkeme kararı ile grevin olumsuz ve 274 ile 275 sayılı yasalara aykırı olmadığı beyan edilen 31 Ocak 1966 tarihinde başlayan Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasındaki grevin Türkiye'de konfederasyonlar arası oluşan rekabeti gözler önüne sermiştir. Paşabahçe grevi başında özellikle hem milletvekili hem de Türk-İş'in başkan vekilinin bulunduğu işkolu statüsünde yapılan sözleşmenin işçiler nezdinde yeterli görülmemesi üzerine çıkan bir grevdir. Bu greve Türk-İş tarafından karşı çıkmış olsa da daha sonrasında kabul görmüş ve desteklenerek Türk-İş tarafından grev yönetimi ele alınmıştır. Bunu Türk-İş'in işveren ile yaptığı protokol olayı takip etmiş, grevi yürüten sendikacıların iş sözleşmelerini iptal edebileceği ve protokolden çok bir sözleşme olduğu belirtilmiştir. İşçiler bu protokolün geçerli bir sebebinin olmadığını söylemiş ve tanınamışlardır. Bunun üzerine Paşabahçe Grevinden desteğini çeken Türk-İş, işçileri yalnız bırakmış ve kutuplaşmaların başlamasında en etkili rolü oynamıştır²³⁰.

Türk-İş'in desteğini çekmesinden sonra hem Türk-İş'e bağlı sendikalar hem de Türk-İş dışındaki kuruluşlar grevcilerin yanında durarak destek vermişler, liderliğini Maden-İş Sendikasının yaptığı muhalefet hızla gelişmiş ve yeni bir konfederasyon kurulması için girişimlere başlanmıştır. Bu girişimler sonucu Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar olağan ve olağanüstü kongreler yaparak Türk-İş'ten ayrılma kararı almış ve yeni bir konfederasyon kurma kararını genel kurul tarafından almak istemişlerdir²³¹. İşte bu noktada Türk-İş'in işçilerin hakkını savunmadığı kendi çıkarları doğrultusunda işçileri savunduğu görüşü hâkim olarak kurucu beş sendika (Maden-İş Sendikası, Lastik-İş Sendikası, Basın-İş Sendikası, Türkiye-Gıda İş Sendikası, Türk-Maden İş Sendikası) ile 13 Şubat 1967

²²⁹ KOÇ, Canan & KOÇ, Yıldırım; "Tarihten Bir Sayfa: Türkiye'de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri", *TÜRK-İŞ Yıllığı '99*, C 1, Ankara, 1999, s. 9.

²³⁰ SÜLKER, Kemal; "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluşu ve Görevleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, İstanbul, 1969, s. 85-86.

²³¹ SÜLKER, 1969, s. 86.

tarihinde Türkiye Devrimci İşçiler Konfederasyonu olan DİSK kurulmuştur²³². DİSK kurucularının ortak olarak yayımladıkları bildiri şu şekildedir: “Türk-İş bir işçi örgütü olmaktan çıkmış, ABD’nin maddi yardımlarıyla ayakta durmakta ve işçi haklarını hiçe sayarak ayaklar altına almaktadır. Türk-İş partilerüstü politika ilkesini savunarak işçi haklarına gereken önemi vermeyerek ihmal etmiş ve işçi sınıfının aktif bir şekilde faaliyette bulunmasını engellemeye çalışarak, Türkiye doğrularına göre değil iç ve dış istismarcıların isteklerine göre hareket etmiştir. Türk-İş işçilerin insan olmanın gereği olan haysiyetli bir yaşama ulaştırmayı değil kendini yönetenlerin menfaatlerine değer vermiştir. Bütün bunlar ve Türk-İş’in iç ve dış istismarcılara bağlı bir kuruluş haline gelmesi, bu teşkilatın her alanına işlemiş ve düzeltilerek yeniden doğru bildiği yola getirilmesini neredeyse imkânsız bir hale sokmuştur”²³³.

Türk-İş esas olarak grevde kendilerine muhalefet olan üç sendikanın (Lastik-İş Sendikası, Basın-İş Sendikası, Maden-İş Sendikası) geçici olarak ihraç edilmesini ve daha önceden kendilerine karşı oluşan muhalefeti ortadan kaldırmak istemiştir²³⁴. Lastik-İş Sendikası, Basın-İş Sendikası ve Maden-İş Sendikası, Türk-İş’ten geçici bir süre ihraç edilerek aralarına katılan bağımsız Gıda-İş Sendikası ile anlaşmış ve 1966 yılının Temmuz ayında Sendikalar Dayanışma Konseyi adı ile “SADA”yı kurmuşlardır²³⁵. Her ne kadar Türk-İş kendi içinde bulan muhalefeti yok etmek adına bu üç sendikayı geçici bir süreyle ihraç etmiş olsa da kendisine karşı daha büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. DİSK’in kurulması ile Türk işçi ve sendika hareketi yeni bir döneme kavuşmasının ötesinde sendikal rekabeti de ardından getirmiş ve işçilerin hükümete ve işverene karşı hak arayış gücünü zayıflatarak işçiler ile sendikaların tam bir birlikteliğine imkân tanımamıştır²³⁶. Özellikle 1970 sonrasında Türkiye’de artan terör ve anarşi ortamında taraflardan biri olan siyasi sol’un, DİSK’i kendine taban olarak görmesi ülke demokrasisi açısından yeni bir çıkmaza sokacak gelişmelerin sebebi olmuştur²³⁷.

1971 Muhtırası öncesi son sendika konfederasyonu olan Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) 23 Haziran 1970 tarihinde İstanbul’da kurulmuş, sınıf sendikacılığına karşı çıkararak milliyetçi sendikacılığı oluşturmaya çalışmak için teşkilatlanmış ve savunduğu sendikal düşüncesine MHP’nin “Dokuz Işık Doktrini”

²³² SÜLKER, 1969, s. 86.

²³³ KAMAR, *a.g.e.*, s. 83.

²³⁴ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 21.

²³⁵ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 22.

²³⁶ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 19.

²³⁷ *A.g.e.*, s. 19.

etrafında şekil vermiştir²³⁸. MİSK'in kurucu sendikalarından ikisi Türkiye Lastik ve Plastik İşçileri Sendikası, Plastik Sanayii İşçileri Sendikası (Türpek-İş)'dir²³⁹. Ülkücü eylemlere sağlamış olduğu destek ve yardımla faaliyetlerini duyurmuş olan MİSK'in, 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra faaliyetleri sona erdirilmiştir²⁴⁰.

4.1.1. 15-16 Haziran 1970 İşçi Eylemleri

1970'li yılların içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi belirsizlik, dönemin iktidarı tarafından faturanın işçi ve proleter kesime yüklenmesi arzusu ve karşısında var olan muhalefeti yok etme düşüncesi kendini göstermiştir²⁴¹. Türk-İş'in arzularına göre değiştirilmek istenen 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu 11 Haziran 1970 tarihinde TBMM'ye gelerek üç saat içerisinde süratle meclisten geçmiştir²⁴². 12 Haziran 1970'te yapılan açık oylama sonrasında yasa tasarısı kabul edilmiştir²⁴³. Bu yasa tasarısı ile 1963 yılında kabul edilmiş olan 274 ve 275 sayılı kanunların işçilere tanıdığı özgür sendikacılık anlayışında kısıtlamaya gidilmiştir. 1963 tarihli 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'yla mukayese edildiği takdirde sendika kurmanın zorlaştırıldığı görülmektedir. 1963 yılında kabul edilen 274 ve 275 sayılı kanunlara göre sendika birlikleri, çeşitli iş kollarından dahi olsa en az iki sendika'nın bir araya gelmesiyle kurulacağını belirtmişti. Ancak 1970 yılında gidilen değişiklik ile bir işçi sendikasının Türkiye genelinde faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda sigortalı çalışan işçilerin en az 3'te 1'nin bir araya gelmesiyle kurulacağını belirtmiştir. Yine 1970 yılında 274 sayılı kanun üzerinde yapılan değişikliğe göre işçi konfederasyonu, üye sendikalar ve federasyonların en az 3'te 1'i ve Türkiye'deki sendikalı işçilerin en az 3'te 1'inin bir araya gelmesiyle kurulacağını belirtmektedir. 1963 tarihli sendikalar kanununa göre ise bu durum konfederasyonlar, federasyonların iş kolu esasına göre kurulu sendikaların en az ikisinin üye olarak bir araya gelmesiyle kurulacağını belirtmişti. Konfederasyonların Türkiye genelinde faaliyette bulunmaları 1963 tarihli 274 sayılı kanuna göre işkolu esasına göre var olan sendikaların en az ikisinin üye olarak bir araya gelmesiyle oluşmasına karşın

²³⁸ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 205.

²³⁹ KOÇ, Yıldırım; "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK", *Kebikeç Dergisi*, Yıl 2, S 5, 1997, s. 207.

²⁴⁰ IŞIKLI, 2003, s. 105.

²⁴¹ ATEŞOĞULLARI, Kamil; *15-16 Haziran İki Uzun Gün ve Bir Uzun Yürüyüş*, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3.

²⁴² KAMAR, *a.g.e.*, s. 99.

²⁴³ IŞIKLI, 2005, s. 528.

1970 tarihli 274 sayılı kanunda yapılan değişikliğe göre bu hüküm var olan sendikaların en az beşinin bir araya gelmesiyle kurulur şeklindedir.

Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Güven Partisi'nin oylarının bir araya geldiği yeni Sendikalar Kanunu tasarısı işçilerin hür olarak sendika seçme haklarını yok etmiş, faşist sendikacılığın zemini oluşturulmak istenmiş ve bu yasa ile Türk-İş haricindeki işçi sendikalarına üye olma fırsatı tanınmayarak, işçilerin Türk-İş'e üye olmamasına rağmen aidat ödemek zorunda bırakılmıştır²⁴⁴. Bu yeni Sendikalar Yasası Türk-İş'in kendisine rakip olacak bir sendikal girişimi kabul etmediğini açıkça gözler önüne sermiştir. Paşabahçe Grevi sonrasında kendisine karşı oluşan DİSK'e karşı bir önlem alma yolunu seçen Türk-İş çözümü 274 ve 275 sayılı kanunları kendi isteği doğrultusunda değiştirmekle çözeceğini düşünmüştür. Dönemin TBMM Çalışma Komisyonu Başkanı Turgut Toker'in yaptığı açıklamada "değiştirilmek istenen 274 ve 275 sayılı kanunların yürürlüğe girmesiyle birlikte Türk-İş'ten başka konfederasyonun kalmayacağı" açık bir şekilde dile getirilmiş ve işçiler tarafından gev hakkını engelleyici kararlar alınması nedeni ile dönemin Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk işçi düşmanı ilan edilmiştir²⁴⁵. Bu açıklama DİSK tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bunun en büyük nedeni bu tasarının Anayasaya aykırı olması olmuştur. Bu tasarının anayasaya aykırı olmasını başta iktidar partisi olmak üzere diğer partiler ve Türk-İş'te kabul etmektedir²⁴⁶. Buradaki amaç bu tasarının Anayasa Mahkemesi'nce görülmesine kadar birçok şeyi engellemek olmuştur. Çünkü bu süreç zarfında işçilerin sendikalardan istifası mümkün olmayacak kadar ağır koşullar içeren kararlara bağlanmıştır²⁴⁷. DİSK bunun üzerine 13 Haziran 1970 tarihinde kendisine bağlı sendikaların yönetim kurullarıyla değiştirilen yasa tasarısına karşı yapacakları faaliyetlerin detaylı bir planı üzerinde önemle durmuş ve bir gün sonrasında DİSK'e bağlı İstanbul, İzmir, Sakarya, Kocaeli ve Ankara'da bulunan sendika temsilcileriyle birlikte ortak bir görüşme yapmıştır²⁴⁸. Bu görüşme sonrasında işçiler 15 Haziran 1970 tarihinde işe gitmelerine rağmen üretim yapmayarak pasif direniş kararı alarak, değiştirilen yasa tasarısının DİSK'i kapatmayı amaçladığı gerekçesiyle işyeri temsilcileri ile görüşmeleri sonucu protesto kararı almıştır²⁴⁹. İşçiler kendi işyerlerinde protesto yaparken Türkiye İşçi Partisi ise bu yasa değişikliğinin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa

²⁴⁴ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 86.

²⁴⁵ "Türk-İş'ten Başka Konfederasyon Kalmayacak", *Milliyet*, 16.05.1970.

²⁴⁶ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 86.

²⁴⁷ *A.g.e.*, s. 86.

²⁴⁸ KAMAR, *a.g.e.*, s. 100.

²⁴⁹ ATEŞOĞULLARI, *a.g.e.*, s. 33.

Mahkemesine taşıyarak iptal davası açmıştır²⁵⁰.

DİSK'e bağlı İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da bulunan 113 işyerinde çalışan işçiler ve DİSK'e yakın bulunan yaklaşık 70 bin işçi pasif direniş uygulayarak öğlene kadar iş elbiseleriyle işlerine başlamamışlar, öğleden sonra ise bulundukları iş yerlerini terk ederek Anadolu Yakası'nda Ankara asfaltı (E-5 karayolu)'nda toplanmışlardır²⁵¹. İstanbul'da yaşanan asfalta oturma eylemi ulaşımı aksatması dolayısıyla işçiler ile polis arasında zaman zaman gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Eylemde bulunan işçiler İstanbul'a farklı iki yönden gelerek çocuk parklarında toplanarak burada kendi temsilcilerinin yaptığı konuşmalar sonrasında ertesi gün yani 16 Haziran'da tekrar toplanma kararı almışlardır²⁵². Ayrıca DİSK'e bağlı Basın-İş Sendikası'na üye işçiler Ankara'da Ulusal Basımevini ve Ulus Gazetesini iki buçuk saat gibi bir zamanla faaliyetlerini engellemiştir²⁵³.

16 Haziran 1970 tarihindeki eylemler bu sefer sadece DİSK'e bağlı işçilerle sınırlı kalmayarak Türk-İş'e bağlı sendikalara üye işçilerin katılımıyla büyük bir önem kazanmaya başlamıştır²⁵⁴. Eylemin ikinci günü bazen işçiler ile polis arasında sert çatışmalarla geçmiş birçok kişi yaralanmış ve ölüm hadiseleri meydana gelmiş bazen de barikatlar hiçbir polis direnişine takılmadan aşılaraq geçilmiştir. En sert direniş Kadıköy'de bulunan Yoğurtçu Parkı çevresinde cereyan etmiş polisin silah kullandığı olayda üç işçi, bir polis memuru ve bir esnaf mensubu vatandaş yaşamını kaybetmiş iki yüze yakın kişi ise yaralanmıştır²⁵⁵. Eylemler sürerken DİSK idarecileri İstanbul 1. Ordu Komutanlığı'na çağırılmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler sert tartışmalar şeklinde geçmiş eylemlerde çatışmaların ve ölenlerin olduğu öğrenildiğinde DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, İstanbul Radyosu vasıtasıyla işçilere seslenmiş ve anayasasının emretmediği her türlü eylemi desteklemediklerini, gözbebeğimiz olan Türk Ordusu'nun herhangi bir mensubuna karşı silahsız bir şekilde direnişin gerçekleştirilmesi gerektiğini aralarında provokatörlerin bulunacağını ve bunların kendilerini yansıtmadığını belirterek eylemin yasal sınırlar içerisinde gerçekleştirilmesini istemiştir²⁵⁶. Türk-İş ise yine aynı gün bir bildiri yayınlayarak özetle; 274 ve 275 sayılı kanunlarda değişikliklerin milletimize yanlış izah edildiğini gerçeklerin söylenmediğinin tespit edildiğini ifade

²⁵⁰ "15-16 Haziran 1970'de Ne Oldu?", Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Metalurji ve Malzeme Mühendisleri Odası, *Metalurji Dergisi*, Sayı 174, 2015, s. 41.

²⁵¹ KAMAR, *a.g.e.*, s. 100-101.

²⁵² ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 88.

²⁵³ *A.g.e.*, s. 88.

²⁵⁴ KAMAR, *a.g.e.*, s. 101.

²⁵⁵ ATEŞOĞULLARI, *a.g.e.*, s. 35.

²⁵⁶ *A.g.e.*, s. 35.

etmiştir. Yapılan değişikliklerin ülkemiz adına işçilere yararı bulunmayan sendikaların ortadan kaldırılmasının amaçlandığını ve böylece işçilerimizin haklarının korunacağı belirtmiştir. Eğer bu kanun değişikliği anayasaya aykırı bir durum teşkil ediyorsa bunu iddia edenlerin Anayasa Mahkemesi'nin varlığından haberleri yok mu şeklinde eleştiride bulunarak eğer anayasaya bir aykırılık varsa Anayasa Mahkemesi'ne başvurmalarını belirtmiştir²⁵⁷.

DİSK yöneticileri ile yapılan toplantıdan sonra eylemin ikinci gününde akşama doğru anayasanın 124. maddesi gereğince İstanbul ve Kocaeli illerinde bir ay sürecek sıkıyönetim kararı alınmış ve akşam 21.00'den itibaren uygulanmaya başlanmıştır²⁵⁸. Sıkıyönetim ilanı ile 17 Haziran 1970 tarihinin akşamı DİSK'e mensup sendikalarda polisler tarafından aramalar yapılarak birçok sendikacı ve işçi gözaltına alınmıştır²⁵⁹.

Olayların hemen ardından CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile birlikte partisi adına Türkiye İşçi Partisi'nden ayrı bir şekilde Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmıştır²⁶⁰.

Yasa tasarısına sadece DİSK ve çevresinden gelen tepkilerle sınırlı kalmamış 17 Haziran 1970 tarihinde 62 bilim adamı tarafından yayımlanmış olan bildiride “büyük ve kuvvetli sendikaların kanun zoru ile değil kesin bir özgürlük ortamında sendikal faaliyetlerin işçilerin özgür iradelerini temel alarak oluşacağı” fikri belirtilmiştir²⁶¹. Yasa değişikliği ve yasanın iptal edilmesinden sonra dönemin İçişleri Bakanı Haldun Menteşeoğlu tarafından yapılan açıklamada özetle; “İstanbul tarihinde görülmemiş bir durum, 16 Haziran 1970 Salı günü kendini göstermiştir. Bu durum kitleleri kışkırtanlar tarafında sopayla ve silahla Türk askerine saldırıda bulunmuş bütün rica ve isteklerimize karşı kayıtsız kalanlar tarafından kardeşi kardeşe vurdurmuşlardır. Bu elem verici olayların ağır bilançosu olarak hayatını kaybeden üç kişi, 42 ağır yaralı ve 50 hafif yaralı olarak belirlenmiştir. Bu kanun dışı eylem demokrasi rejimine yönelik onu yok etme amacı taşıyan ideolojik bir felsefenin gösterisi şeklinde olmuştur. Bu şekilde gelişen olaylara karşı hükümet olarak gerekli tedbirleri alarak sıkıyönetim ilanı kararı alarak bunu meclisin onayına sunuyoruz” açıklamasını yapmıştır²⁶². İçişleri Bakanı Menteşeoğlu'ndan sonra Güven Partisi adına Turhan Fevzioğlu bir açıklama yaparak DİSK'i komünizm ile suçlamış ve beynelmilel bir

²⁵⁷ TÜRK-İŞ'in AÇIKLAMASI, *Milliyet*, 17.06.1970.

²⁵⁸ ARINIR-ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s. 96.

²⁵⁹ ATEŞOĞULLARI, *a.g.e.*, s. 36.

²⁶⁰ “15-16 Haziran 1970'de Ne Oldu?”, s. 41.

²⁶¹ İŞIKLI, 2005, s. 528.

²⁶² Sıkıyönetim Meclis'te Onaylandı, *Milliyet*, 18.06.1970.

emperyalizmin emrinde bulunduğunu izah etmiştir²⁶³. Sendikalar Kanunu büyük bir değişikliğe maruz kalmadan Cumhuriyet Senatosu’ndan geçerek, TBMM’de 29 Temmuz 1970 tarihli 1317 Sayılı Kanun olarak kabul görmüştür²⁶⁴. Yasa tasarısına karşı gelen bütün eleştirilerden sonra tasarı büyük bir değişikliğe uğratılmadan 1970 tarihli 1317 Sayılı “274 Sayılı Sendikalar Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve 31’inci Maddesine Bir Bend İle Bu Kanuna 3 Geçici Madde Eklenmesi Hakkındaki Kanun” olarak 29 Temmuz 1970 tarihinde TBMM’de kabul edilmiştir. 1970 tarihli 1317 Sayılı Kanun 12 Ağustos 1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye’de meydana gelmiş olan İstanbul’da başlayan 15-16 Haziran 1970 Olayları Türk İşçi hareketi tarihinin en büyük ve toplu direnişi olarak kayda geçmiştir²⁶⁵. 15-16 Haziran Olayları tutucu kimlikli bazı politikacılar, fikir adamları ve basın tarafından 1317 Sayılı Kanun bahane edilerek uluslararası güçlerin isteği doğrultusunda “proleterya ihtilali”nin açık bir denemesi olarak algılamıştır²⁶⁶. Kamil Ateşoğulları’nın ifadesine göre ise iki gün boyunca yapılan eylemler binlerce işçinin demokratik haklarının en doğal parçası olan teşkilatlanma ve toplu sözleşme haklarını korumak için seslerinin yankısı olmuştur²⁶⁷. 15-16 Haziran Olayları işçiler için demokratik bir hakkın savunulması yolunda ilerlerken olaylar sırasında ölümlerin, yaralanmaların olması işçilerin demokratik haklarının antidemokratik reaksiyonlarla, yok etme düşüncesine sahip olanların gövde gösterisine dönüşmüş ve Türk Sendikacılık tarihinin daha çetin bir hal alarak sokaklara sıçramasının en somut örneği oluşturmuştur²⁶⁸. TİP ve CHP’nin Anayasa Mahkemesine açtığı 1970 tarihli 1317 Sayılı Kanun’un iptali Anayasa Mahkemesi tarafından anayasa’ya aykırı olduğu gerekçesiyle 9 Şubat 1972 tarihinde iptal etmiştir.

Bu olayların yaşanmasının en büyük sebebi sendikal kuruluşların politika ve siyaset yolu izlemeleri sonucu demokratik düzenin ihtiyaç duyduğu sosyal ilkeler dışında menfaatlerin kendini gösterdiği düşüncesi yatmaktadır.

4.2. 1971 Muhtırası Sonrası 1980’e Kadar Geçen Süreçte Sendikal Faaliyetler

Anarşi ve terörün yaratmış olduğu bütün olumsuzlukları önlemek amacıyla verilen ve üstü kapalı bir askeri yönetim dönemi başlatan 12 Mart Muhtırası ilk başlarda sendikacıların

²⁶³ *Milliyet*, 18.06.1970.

²⁶⁴ IŞIKLI, 2005, s. 529.

²⁶⁵ “15-16 Haziran 1970’de Ne Oldu?”, s. 41.

²⁶⁶ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 217.

²⁶⁷ ATEŞOĞULLARI, *a.g.e.*, s. 4.

²⁶⁸ MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 218.

desteğini almış ve Türk-İş'ten açık bir destek gelmiştir²⁶⁹. Türk-İş'ten sonra DİSK yöneticileri de “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu korkulu durum karşısında aldığı hükümler işçi sınıfının devrimci taraftarları arasında rahatlıkla karşılanmıştır²⁷⁰,” şeklinde bir açıklama yapmıştır. 12 Mart Muhtırası'nın gerçekleşmesinde ki sebeplerden birisi 15-16 Haziran Olayları sonrasında ülke genelinde yaşanmış olan anarşi ve terör olaylarının yarattığı olumsuzluklardır. 15-16 Haziran Olayları, sendikacılığın artık ideolojik bir düşünce yapısı ile hareket etmesi ülkede yaşanan eylemlerin en temel noktası haline gelmiştir.

12 Mart Darbesi sonrasında ülkede işçi sendikalarının faaliyetlerine geçici sınırlamalar getirilmiş ve bununla birlikte anayasa değişme uğrayarak memur sendikalarının oluşturulması ve memurların sendikalara üye olmaları engellenerek ülkede var olan memur sendikaları kapatılmış, 1971-1980 dönemi arasında memurlar sadece cemiyetlerde teşkilatlanabilmiştir²⁷¹. 12 Mart Muhtırası her bakımdan başarısız bir darbe girişimi olduğu yönünde büyük tartışmalara gerek olmadığı gözle görülür bir gerçektir. İki yıl süreyle ülke yönetimine el koyan Türk ordusu doğru düzgün bir hükümet kuramamış, bu süreçte ücretleri yükseltmesi gerekirken geriletmiş, taban fiyatlarının yükselişini durdurmaktan, Anayasa'da bazı düzenlemeler haricinde başka bir şey yapmamıştır²⁷². Hâlbuki 12 Mart'la birlikte demokrasi yara alarak çamura saplanmış. Türk-İş başı çektiği diğer konfederasyonlar ve sendikalar sonu gelmez bir tartışma içerisine girmiştir²⁷³.

12 Mart sonrasında sendikal faaliyetlerle ilişkiler açısından Bülent Ecevit liderliğinde ki CHP, önemli bir öge olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bununla beraber Ecevit'in sendikalar üzerindeki tesiri ve saygı görüşü DİSK'ten ve Türk-İş'in içinde ise özellikle Genel-İş Sendikası olmak üzere, sendika idarecilerinden sosyal demokrat yanlısı kişilerin hâkim olduğu sendikaların verdiği destekler ile somutlaşmıştır²⁷⁴. 1973 yılının sonbahar aylarında Türkiye yeniden parlamenter sisteme geçiş yapmış ve böylece sendikacılık yeniden bir yükseliş ivmesi kazanmıştır²⁷⁵. Ancak Bülent Ecevit'in sendikaların desteği ile sağlamış olduğu konuma karşı ciddi bir şekilde rakip olarak ortaya çıkan “Toplumsal

²⁶⁹ IŞIKLI, 2003, s. 101.

²⁷⁰ 2003, s. 101.

²⁷¹ KOÇ, 2013, s. 62.

²⁷² SAVRAN, *a.g.m.*, s. 150.

²⁷³ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷⁴ IŞIKLI, 2003, s. 102.

²⁷⁵ KOÇ, 2013, s. 62.

İlerleme” adlı hareketin çıkması fazla uzun sürmemiştir²⁷⁶. Toplumsal İlerleme Hareketi, DİSK içinde hızla yayılma imkânı bulmuş ve bunun sebebi ise “Maoculuğa karşı” ve Ecevit’e ters düşmeyen bir hareket olmasından kaynaklanmıştır²⁷⁷.

1973 seçimleri ile Türkiye’de sosyal demokrat iktidar dönemi başlamış ve sendikacılık bu süreç ile kendilerine büyük bir faaliyet alanı sağlamıştır. DİSK’in CHP ile dayanışması bu durumun en önemli kanıtı olmuştur. Toplumsal İlerleme Hareketi uzun bir zaman diliminden sonra Türkiye’de 1 Mayıs’ı, 1976 yılında kutlaması kendi sesinin halk nezdinde duyulmasını arttırmış ancak 25 Temmuz 1977 tarihinde DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’in yapmış olduğu Ulusal Demokratik Cephe Çağrısı ile Toplumsal İlerleme Hareketi’nin yükselen grafiğinin düşmesine neden olmuştur²⁷⁸. Bu çağrı temelinde DİSK-CHP ve var olan diğer demokratik kuruluşlarla bir birlikteliğin olması gerektiğini belirtmiştir²⁷⁹. Kemal Türkler’in yapmış olduğu bu açıklama Anayasa’yı ihlaldir. 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nda sendikaların herhangi bir siyasi parti ile bağlantılı olması yasaklanmıştır. Türkler, DİSK ile CHP arasında dayanışmanın gereğinden bahsetmesi sendikal faaliyetlere siyaset bulaşacağı düşüncesini gündeme getirmiştir.

1973 seçimleri sonrasında canlılık kazanan sendikacılık hareketleri yapılan 1 Mayıs törenleri ile amacından saptırılmış, düşünceler, özgürlükler ve haklar despot kişilerin eline bırakılmış, sendikacılık amaç olmaktan çıkarak araç haline gelmiş, demokrasi ile birlikte sendikal faaliyetlerde yeni bir karışıklığın içerisinde yaşam savaşı vermeye başlamıştır. Ülkedeki terör, anarşi ve bölücülük akımları özellikle özgürlükleri kötüye kullanmaya başlamış bu durumun nedeni olarak demokrasiyi erteleyecek olanlar, işçi haklarını göstermiştir. Ucuz işçilikten kopamayan hâkim sınıf işçi haklarını keserek demokrasiyi bekletmeye giden bir durumun amigoluğunu yaparak sonrasında antidemokratik döneme geçişte hakemlik yapmış ve siyasi partilerin, demokratik kuruluşların bitmeyen çatışmaları sen-ben kavgasına uyararak konfederasyonlar ve sendikalar bir zaman sonra bindikleri dalı kestiklerini anlamıştır²⁸⁰. 22 Ekim 1976 tarihinde Milli Selamet Partisi izinde kendine yön çizen Hak-İş Konfederasyonu kurulmuş ve asıl gelişmesini 12 Eylül Darbesi’nden sonra göstermeye başlamıştır²⁸¹.

²⁷⁶ IŞIKLI, 2003, s. 102.

²⁷⁷ 2003, s. 103.

²⁷⁸ 2003, s. 103.

²⁷⁹ 2003, s. 103.

²⁸⁰ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 22-23.

²⁸¹ IŞIKLI, 2003, s. 105.

DİSK Genel Başkanlığına Abdullah Baştürk'ün, 22-26 Aralık 1977 tarihlerinde yapılan DİSK'in 6. Genel Kurulu'nda yönetim değişikliğine gidilerek Kemal Türkler'in yerine seçilmesiyle DİSK'in sendika anlayışını değiştirmeye çalışacak “radikal” anlayışından “sosyal demokrat” anlayışına geçişi için mücadele etmiştir²⁸². Ancak 1980 Darbesi öncesinde CHP-DİSK arasındaki dayanışma gerginleşmeye başlamış, sıkıyönetim ortamında Baştürk, 1 Mayıs törenlerinin yapılmasındaki ısrarı ve Ecevit'in “kimseye diyet borcumuz yok” konuşması gerginliğin son aşaması olmuş ve 12 Eylül öncesi CHP-DİSK müttefikliği son bulmuştur²⁸³. Her ne kadar Ecevit, darbenin yaklaştığını görerek bazı DİSK yöneticileriyle askeri müdahale ihtimali üzerine “demokrasi mitingleri” adı ile çalışmalara başlasa da birkaç gün sonra darbe gerçekleşmiş ve mitinglerin yapılması konusunda geç kalındığı görülmüştür²⁸⁴.

²⁸² MAHİROĞULLARI, *a.g.e.*, s. 205.

²⁸³ IŞIKLI, 2003, s. 104.

²⁸⁴ 2003, s. 104.

BEŞİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 SONRASI SENDİKAL FAALİYETLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

5.1. 1980-1990 Yılları Arasında Sendikal Faaliyetler

Türkiye’de yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler Süleyman Demirel’in başında bulunduğu azınlık hükümetine 24 Ocak Kararlarının aldırılmasına neden olmuştur. Bu kararlar dönemin içinde bulunduğu ekonomik buhranın yaşanmasının engellenmesi için bir takım tedbirlerin alınmasını içermektedir. 24 Ocak Kararları Türkiye ekonomisinin ithal ikameci ekonomiden ihracata dayalı ekonomiye geçişin temelidir. Türkiye 24 Ocak Kararları ile ekonomisinin ihracat temelli bir ekonomik sisteme dayandırarak gelişmiş ülkelerin ekonomileriyle rekabet edecek güce gelme gayesini amaçlamaktadır. 1979 yılında azınlık hükümeti kuran Süleyman Demirel, Başbakan Müsteşarlığı görevinde bulunan Turgut Özal’ı tam yetkiyle donatarak yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlamasını istemiştir. Bu kararlar ile Türkiye ekonomisi önemli bir dönüm noktası yaşamış ve dünya ekonomisine hiç olmadığı kadar açılmıştır. Turgut Özal’ın hazırlamış olduğu 24 Ocak Kararlarının ana hatları şu şekildedir²⁸⁵;

- %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş,
- Devletin ekonomideki payını küçülten tedbirler alınarak, KİT’lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünlerini destekleme alımları sınırlandırılmış,
- Gübre, enerji ve ulaşırmada haricinde sübvansiyonlar ortadan kaldırılmış,
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları özendirilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış,

²⁸⁵ TÜLEYKAN, Hayrettin & BAYRAMOĞLU, Selçuk; “Türkiye’de 24 Ocak Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları” *JASSS (The Journal of Academic Sociaial Science Studies)*, S 44, Bahar 2016, s. 405.

- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiş,
- İthalat kademeli olarak serbestleştirilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlere göre değişen teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir.

12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi'nin 15 Eylül 1980 tarihinde almış 16 numaralı bildirisi ile “ülkemizin ekonomik durumunun düzelmesi ve daha iyiye götürülmesi amacıyla yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin devam edeceğini” vurgulamıştır. Milli Güvenlik Konseyi'nin 1981 yılındaki programında piyasa mekanizmasının kendi başına işlemlerini önleyici tüm kısıtlamaların kaldırılması ve para miktarının daralması yönünde olmuştur. Bu durumun sonucu olarak Milli Güvenlik Konseyi'nin 24 Ocak Kararları ile işçilerden beklentileri büyük olmuştur. Bununla birlikte işçilerden beklenen fedakârlıklar şu şekildedir²⁸⁶;

- Üretimin artması için gerekenden fazla çalışmak
- Maliyetlerin azaltılması amacıyla az maaşla daha sıkı çalışmak
- Piyasada bulunan ürünlere karşı gereğinden fazla isteklere tedbir alınması için daha düşük maaş almak ve daha azla yetinmek gerekmektedir
- Üretimin farklı nedenlerle geciktirmek, üretimin azalmasına, üretim maliyetinin yükselmesini gerektirecek isteklerin dile getirilmesi bu ilkelerle çelişmektedir.

24 Ocak Kararları'nın alınmasından sonra sendikalara, toplu iş sözleşmelerine ve grev haklarına büyük sınırlamalar yukarıda belirtilen koşullar ile zorunlu bir hale getirilmiştir²⁸⁷. 24 Ocak 1980 kararları hükümet tarafından ekonomik istikrar programı olarak görülse de aslında IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmasından başka bir şey değildi ve 12 Eylül 1980 Darbesi ile kendisine uygulama alanı bulabilmiştir²⁸⁸. Kenan Evren 24 Ocak Kararları ile ilgili Milliyet Gazetesine verdiği demeçte; “12 Eylül Darbesi gerçekleşmiş olmasaydı 24 Ocak Kararları tamamen başarısızlıkla biterdi ve böyle bir sıkı askeri rejim ile 24 Ocak Kararları meyvesini vermiştir” şeklinde izah etmiştir²⁸⁹. Ancak 24 Ocak Kararları'ndan sonra işçi grevlerinde büyük oranda artış gözlemlenmiştir. 25 Ocak

²⁸⁶ KOÇ, Yıldırım; *24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler (1980-1982)*, Yol-İş Yayınları, Ankara, 1982, s. 16-17.

²⁸⁷ 1982, s. 17.

²⁸⁸ ÖZTÜRK, Mustafa; “Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2013, s. 278.

²⁸⁹ KOÇ, Yıldırım; “30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 34, Sayı 268, 2010, s. 46.

1980 tarihinde grevde olan işçi sayısı sadece 6414 kişi iken tarih 27 Haziran 1980 gösterdiğinde grevdeki işçi sayısı 57.000'i aşmış ve bunun haricinde 1980 yılının ilk 8 aylık periyodunda 131 bin işçinin grevi ertelenmiştir²⁹⁰.

12 Eylül 1980 Darbesi özellikle başta DİSK olmak üzere tüm sendikal faaliyetlere sekte vurmuş, bu durum sendikalara yapılan baskıları sadece sıkıyönetim mahkemeleri vasıtasıyla verilmiş olan cezalarla yetinmeyerek özellikle 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle farklı yol ve vasıtaların kullanılmasına zemin hazırlayan iktisadi politikalarla bütünleşmiştir²⁹¹. 12 Eylül Darbesi ile TBMM fesih edilmiş, siyasi partiler kapatılmış, DİSK, Hak-İş ve MİSK'in tüm sendikacılık hareketleri durdurulmuştur. Bunun üzerine Türk-İş ise darbeyi destekleyerek Genel Sekreteri Sadık Şide ülke idaresinin askeri hükümetin elinde olduğu dönemde Sosyal Güvenlik Bakanlığı görevine getirilmiştir²⁹².

Esas olarak 12 Eylül Darbesi'nin amacı 1960 sonrası dönemi siyasi rejimin izlerini taşıyan 1961 Anayasası'nı silmek değil başta DİSK ile buna yakın sosyalist partileri ve faaliyetleri ile toplu sözleşme ve grev haklarını engelleyerek işçi hareketinin mücadele azmini yok etmektir²⁹³. Bu durum uygulandığı zaman 1961 Anayasası'nın gücü kırılacak ve yeni anayasanın yapımına ortam hazırlanacaktır. 1980 Darbesi gerçekleştiği zaman ülke yönetimini eline alan ordu ülke genelinde görülen terör ve anarşinin suçlusunu özellikle DİSK başta olmak üzere, işçileri ve sendikaları görmüştür²⁹⁴.

DİSK, darbenin gerçekleşeceğini önceden bilmesine rağmen buna karşı direnmeye niyeti yoktu. Hâlbuki DİSK'e bağlı sendikaların TKP'li yöneticileri darbe gerçekleşeceği haberini alarak ülkeyi terk etmiş, bazıları ise 12 Mart 1971 Muhtırasında olduğu gibi kendilerine bir şey yapılmayacağı düşüncesi ile sıkıyönetim komutanlıklarına giderek teslim olmuş ancak uzun yıllar yargılanarak işkence görmüşlerdir²⁹⁵.

Sendikalar üzerinde devam eden yoğun baskılar sadece tutuklamalarla sınırlı kalmamış kanunlar aracılığıyla bir dönem işçilerin ve sendikaların en parlak dönemini yaşatan 274 ve 275 sayılı Grev ve Toplu İş Sözleşmesi yasaları kaldırılmış ve yerine sınırlamalar içeren 2821 ve 2822 sayılı Grev ve Toplu İş Sözleşmesi yasaları getirilmiştir. Yeni yasa ile sendikaların siyasetle uğraşmaları kesin bir dille yasaklanmış bu durum sendika-siyaset

²⁹⁰ KOÇ, Yıldırım; *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 86.

²⁹¹ IŞIKLI, 2003, s. 105.

²⁹² KOÇ, 2013, s. 68.

²⁹³ SAVRAN, a.g.e., s. 153.

²⁹⁴ ÖZEN, a.g.e., s.23.

²⁹⁵ KOÇ, 2013, s. 68.

münasebetlerini verimsiz bir hale getirmiştir²⁹⁶. Yeni yasalar ile kıdem tazminatında getirilmiş olan tavan ve bunun haricinde diğer mevzuatlarda yapılan düzenlemelerle sendikal hak ve özgürlüklere sınırlamalar getirilerek işçi haklarının ilerlemesi durdurularak geriye götürülmüştür. Bunun haricinde toplu pazarlık hakkı rafa kaldırılarak süresi biten toplu iş sözleşmeleri, hükümet ve işveren temsilcilerinin çoğunlukta olduğu Yüksek Hakem Kurulu kararı ile yenilenerek işçilerin geçmişte 274 ve 275 Sayılı Kanunlar da kazandıkları birçok kazanç kaldırılmıştır. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun, Sıkıyönetim komutanlıklarına vermiş olduğu yetki ile ülkede on binlerce işçi ve memur herhangi bir yargı kararı olmaksızın hiçbir gerekçe gösterilmeden işten çıkarılmış ve tarihe 1402'likler olarak geçmiştir²⁹⁷. Bu yasalar ile sendikal faaliyetlerin ideolojik ve siyasal çerçevesi kısıtlanmış sadece ekonomik amaçlı bir hareket olarak gösterilmeye çalışılmış, sendika kurma zor bir hal almış meslek veya işyeri temeline göre işçi sendikalarının kurulması ve konfederasyon teşkilatlanmaları engellenmiştir²⁹⁸.

Ülke genelinde yaşanan sıkıyönetim halk nezdinde de büyük bir sessizlikle karşılanmış ve bunun en büyük sebebi olarak dönemin partilerinin de bu duruma karşı sessiz kalması görülmüştür. Ülke siyasetinde söz sahibi olan partilerin kapatılması ve siyasetten uzaklaştırılması halkı çaresiz bırakmıştır. 1980 Darbesi'nin askeri hükümeti 1983 tarihine kadar sürmüş ve bu tarihten itibaren demokrasiye geçiş izni verilmesine rağmen sıkıyönetim etkileri kendini göstermeye devam etmiş ve 1961 Anayasası'nın ülkeye getirmiş olduğu demokrasinin çok uzağında kalmıştır²⁹⁹.

1980 sonrasında Türkiye'de sosyal demokrat sendikal faaliyetleri için bir gerileme yaşanmasına da neden olmuştur. Bunun da en önemli sebebi CHP'nin darbe sonrası kapatılmasıyla yaşanan dağınıklık olmuştur. CHP, 1971 Muhtırası sonrası dönemin partileriyle yaptığı birliği 1980 Darbesi sonrasında SODEP, SHP, DSP ve Halkçı Parti arasında sağlayacak güven ve tutarlılığa sahip olamamıştır³⁰⁰.

12 Eylül Darbesi'nin işçiler üzerinde yaratmış olduğu kötü etkinin haricinde işçiyi koruyan olumlu bir tarafının da olduğu aşîkârdır. Ülke genelinde 14 Eylül 1980 tarihinden itibaren 1983 yılının sonlarına kadar sıkıyönetim uygulanan şehirlerde ve 1984 yılı Ekim ayının sonuna kadar süren bu uygulamada işçilerin herhangi bir nedene bağlı olmadan işten

²⁹⁶ IŞIKLI, 2003, s. 105.

²⁹⁷ KOÇ, 2013, s. 69.

²⁹⁸ KARAGÖZ, a.g.t., s. 29.

²⁹⁹ ÖZEN, a.g.e., s. 23.

³⁰⁰ IŞIKLI, 2003, s. 107.

çıkarılması yasaklanmıştır³⁰¹. Bu yasağın olması işçiler nezdinde bir nebze de olsa olumlu bir katkıya neden olmuştur. Üretimin artırılabilmesi için iş gücüne olan ihtiyacın önemi kendini göstermiştir. Bunun tek yolu işçinin çalışma hakkının işveren tarafından kısıtlanmasını engellemek olmuştur. İşten çıkarma yasağının haricinde toplu sözleşme görüşmeleri tamamlanmamış işçilere ise yüzde 70 oranında bir ücret zammı uygulanarak, haftalık çalışma saatler 48 saatten 45 saate indirilmiş ve çocukların çalışma yaşı yükseltilerek 12'den 15'e çıkarılmıştır³⁰².

1983 yılı itibari ile demokrasinin tekrardan uygulanmasına geçilen Türkiye'de iktidar olmayı hak eden Turgut Özal ile Anavatan Partisi askeri hükümetin yapmış olduğu siyaseti izleyerek çalışma yaşamında devletin gücünü savunarak işçilerin başını çektiği güçsüzlerin hakkını göz ardı eden bir siyaset izlemiştir³⁰³. 1980 sonrası ayakta kalmasına izin verilen tek konfederasyon olan Türk-İş'in bünyesinde işçiler seslerini tekrardan duyurmaya çalışmıştır³⁰⁴. ANAP'ın 1983-1991 dönemi arasını kapsayan iktidar dönemi 12 Eylül izlerini taşıyarak ülke genelinde 1980-1983 dönemi rejiminin öngördüğü iktisadi yapılanmayı hayata geçirmeye başlamıştır³⁰⁵. Bu durum ile zaman zaman göreceli bir şekilde kendini gösteren demokratikleşme hareketleri sendikaların tekrardan canlanmasına etki etmiş, ilk olarak 1987 tarihinde gerçekleştirilen referandumda Türk-İş'in sendikaların siyaset yasağına rağmen bu güne kadar kendisiyle bağdaşmayan bir karar ile 12 Eylül Darbesinin yasakladığı siyasetçilerin affedilmesi gerektiğini savunarak hükümete tavır koymasıyla başlamıştır³⁰⁶. Türk-İş'in bu tavrıyla işçi grevlerinin artması doğru orantılı olmuştur. İşçiler bu grevler ile artan sorunlarını göstermeye çalışmış olsa da 1987 genel seçimlerinde ANAP oyların yüzde 36,3'ünü alarak gücünü kanıtlamış ve güçlü işçi eylemlerinin gelişmesine imkân vermemiştir³⁰⁷. Ancak 1989 yılında yapılan seçimlerde ANAP'ın gözle görülür oy kaybının iktidarın düşünüldüğü kadar güçlü olmadığı izlenimini yaratmıştır³⁰⁸. ANAP'ın görüldüğü kadar güçlü olmamasının görülmesinden sonra tarihe "Bahar Eylemleri" olarak geçen işçi grevleri başlayarak uzun bir zamandan sonra farklı statüler de rekabet içerisinde olan işçi ve kamu emekçilerinin mücadelesini birleştirmiş ve

³⁰¹ KOÇ, Yıldırım; *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Türkiye Yol İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2000, s. 127.

³⁰² KOÇ, 2013, s. 70.

³⁰³ KARAGÖZ, a.g.t., s. 30.

³⁰⁴ A.g.t., s. 30.

³⁰⁵ IŞIKLI, 2003, s. 108.

³⁰⁶ KARAGÖZ, a.g.t., s. 31.

³⁰⁷ KOÇ, 2013, s. 71.

³⁰⁸ 2013, s. 71.

uzun yıllar ülke gündemine yön verir bir hal almıştır.³⁰⁹ Bu gelişmelerle birlikte 28 Mayıs 1990 tarihinde kamu çalışanlarının sendika kurma eğilimini somutlaştıran Eğitim-İş kurulmuş ve böylece memurların sendikalaşma süreci başlamıştır³¹⁰.

5.2. 1990-2002 Yılları Arasında Sendikal Faaliyetler

1990-1995 dönemleri arasında özellikle kamu çalışanları arasındaki çatışma 1995 sonrasında yerini uzlaşmaya bırakmış yerel ve uluslararası koşulların ve bunu takip eden iktisadi politikalar ve çalışma hayatındaki yenilikler sendikalaşma oranlarını olumsuz etkilemiştir³¹¹. Bu olumsuzluğun başlıca sebepleri; sendika karşıtlığının sendikasız işyerlerinde azalmaması, sendikalı işyerleri ile sendikasız işyerleri arasındaki işçi maliyeti farklarının artması, gayri resmi ekonominin çekiciliğinin artması ve 1995 yılından sonra artmaya başlayan özelleştirme faaliyetleri sendikalardan kaçışın göstergeleridir³¹². Bunların haricinde sendikaların artık fabrikalardan daha çok kamu çalışanları arasında hızla teşkilatlanması göz önünde bulundurulduğunda KİT’lerde geçimlerini sürdürmeye çalışan işçi sayısının azalması sendikalar için büyük bir tehlike oluşturarak üye sayılarının azaltmış ve olumsuz bir şekilde etkilemiştir³¹³. Diğer taraftan 12 Eylül Darbesi ile faaliyetleri sonlandırılarak yargılanan DİSK, 1991 yılında Türk Ceza Kanunun sosyalist/komünist teşkilatlanma ve faaliyetlerini yasaklamış olan 141. ve 142. maddelerinin kaldırılmasıyla beraat etmiş ve 1992 yılında tekrardan mal varlığına kavuşarak 11 yıllık aradan sonra sendika hak ve özgürlüklerini kazanabilme yolundaki mücadelesini yeniden sürdürmeye başlamıştır³¹⁴.

ANAP iktidarından sonra 2002 yılına kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri döneminin ilki olan ve 1991 yılında oluşturulan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti’nin 1992’de Uluslararası Çalışma Örgütü’nün bazı akitlerini imzalaması, sendikalar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. DYP-SHP iktidarı döneminde gerçekleştirilen diğer bir gelişme ise 1995 yılında anayasanın sendikalara siyaseti yasaklayan 52. maddesinin kaldırılması olmuştur³¹⁵. 1990’larda ülke genelinde sendikalar üzerinde etki eden olumsuz hava devam etmesine rağmen demokrasi yolunda önemli adımlar atılması, kısıtlamanın

³⁰⁹ GÜRBÜZ, *a.g.t.* s. 24.

³¹⁰ KOÇ, 2013, s. 71.

³¹¹ KARAGÖZ, *a.g.t.*, s. 31-32.

³¹² YORGUN, Sayım; “Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığına Yeni Yönelişler ve Alternatif Öneriler”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S 6, 2005/3, s. 144.

³¹³ *A.g.m.*, s. 144.

³¹⁴ KOÇ, 2013, s. 71.

³¹⁵ IŞIKLI, 2003, s. 109.

olmadığı bir sendikal faaliyeti (siyasi etkinliklerin azaldığı bir döneme) hedefini yakınlaştırmış, bu adımlar sendikalara umut kaynağı olmuştur³¹⁶.

Türkiye’de sendikalar isteklerini özellikle 1991 yılı sonundan başlayarak 2002 yılına kadar ANAP’ın iktidarı kaybetmesiyle başlayan koalisyon hükümetleri döneminde sıkça gündeme getirmişlerdir³¹⁷. Özellikle DYP-CHP koalisyonu ile ivedilikle gerçekleştirilmek istenen ülke genelindeki özelleştirme programı başta işçi sınıfını ilgilendiren sonuçları neticesinde sendikacıların eleştirilerine ciddi bir şekilde maruz kalmıştır³¹⁸. Bu eleştirilerin en önemli gelişmesi TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, Kamu Çalışanları Platformu, Sendikalar Eşgüdüm Komitesi, Türk Tabipler Birliği, Türk Mühendis ve Mimarlar Odası ile farklı sivil toplum kuruluşlarının başta özelleştirmeye, işten haksız yere çıkarılmaya ve taşeronlaştırmaya karşı başlamış olan ve zamanla gelişme gösteren bir birliktelik olan Demokrasi Platformu’nun oluşmasıdır³¹⁹. Bu platform daha öncesinde rekabet içinde olan Türk-İş ile DİSK’i bir araya getirerek aynı görüşleri savunmalarını sağlamıştır. Ancak Demokrasi Platformu’nun esas amacını oluşturan özelleştirmeye karşı mücadelenin Et Balık Kurumu’nu Hak-İş’in satın almak istemesiyle birlikte ayrılıklar yaşanmış ve 1995’te Hak-İş, Demokrasi Platformu’ndan ayrılmıştır³²⁰. Bakıldığında Demokrasi Platformunun oluşturulma gayesinin en temel noktası özelleştirmeye karşı olan mücadele olmuştur.

1991-2002 yılları arasını kapsayan dönemde işçi ve memurların sendikal faaliyetleri açısından önemli gelişmeler ve bu bağlamda önemli teşkilatlanmalar yaşanmıştır. 1992 yılında Türkiye Kamu Çalışanlar Sendikaları Konfederasyonu kurulmuş, İslamcı ve muhafazakâr kamu çalışanlarının oluşturduğu sendikalar 1995 yılında Memur-Sen’i meydana getirmiştir³²¹. Sosyalist/komünist ideolojinin içinde bulunan farklı görüşlere sahip kamu çalışanlarının bir araya gelmesiyle ilk olarak Eşgüdüm Komitesi ve Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu adı ile birlik sağlamış daha sonra 8 Aralık 1995 tarihinde Kamu Emekçileri Sendikası Konfederasyonu olan KESK’i kurmuşlardır³²². Bu durumun gösterdiği en önemli gelişme kamu çalışanlarının artık ülke genelinde rahatlıkla sendikal faaliyetlerde bulunabilmeleri olmuştur. 1995 yılına kadar sendikacılık faaliyetlerine ve ülkenin iktisadi yapısına baktığımız zaman memurların bir hayli rahat bir hayat sürdükleri

³¹⁶ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 24.

³¹⁷ KOÇ, 2013, s. 72.

³¹⁸ IŞIKLI, 2003, s. 109.

³¹⁹ KOÇ, Yıldırım; *Sendikal Alanda Güncel Gelişmeler (Değinmeler, Tartışmalar)*, Kendi Yayını, Ankara, 1997, s. 9, 04.07.2017 tarihinde <http://www.yildirimkoc.com.tr/index.php?p=kitaplar> sayfasından erişilmiştir.

³²⁰ IŞIKLI, 2003, s. 109.

³²¹ KOÇ, 2013, s. 73.

³²² 2013, s. 73.

bilinmekle birlikte 1995 sonrasında yapılan yasal düzenlemelerle memurlarında sendikal faaliyetlere katılması normal karşılanmıştır. Memurları sendikal faaliyetlere iten en önemli neden ise işçilerin toplu iş sözleşmeleri ile ücretlerinin memur maaşlarına nazaran bir hayli artmasına karşı memurlar da sendikalaşmaya yönelmişlerdir.

1999 yılında ortaya çıkan Emek Platformu paranın merhametsiz hükümranlılığına karşı insanı ve emeği müdafaa etmek için oluşturulan en büyük eylem birliği olmuş ve 57. Hükümetin IMF ile birlikte insanı ve emeği dışlayan kararlarının gözle görülür bir şekilde Sosyal Güvenlik Reformu yasasıyla meydana gelmiş dayanışma platformu olmuştur³²³. Bu platform yeni oluşan kamu çalışanları konfederasyonlarını da içine alan bir ortak platform olmuştur. 1995 yılında HAK-İŞ'in ayrılmasıyla önemini yitirmiş olan Demokrasi Platformu'ndan kalan boşluğu doldurmak amacıyla 14 Temmuz 1999 tarihinde üç büyük konfederasyonu (Türk-İş, DİSK, Hak-İş) ile Kamu-Sen, Memur-Sen ve KESK gibi memur çalışanları teşkilatlarıyla beraber 15'e yakın teşkilatın bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir³²⁴. 57. Hükümetin çıkardığı Sosyal Güvenlik Reformu Yasası, ülkede vatandaşların parası kadar emeklilik ve sağlık kurumlarından yararlanmasının önünün açılacağı ve sınıf algısı yaratacak merhametsiz piyasa şartlarını meydana getirecek bir zemin oluşturmuştur³²⁵. İşte bu noktada Emek Platformu bu girişime karşı çıkmak için birçok faaliyet göstermiştir. Ancak platformun oluşturulmasından yaklaşık bir ay gibi bir süre sonra Türk-İş Genel Sekreteri Şemsi Denizler'in şaibeli bir şekilde öldürülmesi Emek Platformu'na karşı ağır bir darbe olmasına rağmen günümüzde sendikalar ve sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyonun ve birlik olma yolunda sağlamış oldukları uyum yine de devam etmektedir³²⁶.

5.3. 2002 Sonrası Süreçte Sendikal Faaliyetler

3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcına imza atan Adalet ve Kalkınma Partisi iki sendikacıyı meclise sokmuş³²⁷ ve ana muhalefet partisi CHP ile sendikalar açısından yeni bir yarışın başlamasına neden olmuştur. 2002 seçimlerinin sonuçlanması AKP tek başına iktidar olmuş ve 1991 yılından bu yana gelen koalisyon hükümetleri dönemi sona ermiştir. Seçimleri tek başına kazanmasının etkisiyle Hak-İş ve

³²³ "Emek Platformu", *TEB Haberler Dergisi*, Sayı Temmuz-Ağustos 1999, Ankara, s. 26., 05.07.2017 tarihinde http://e-kutuphane.teb.org.tr/arsiv.php?anabelge_no=115 sayfasından erişilmiştir.

³²⁴ IŞIKLI, 2003, s. 110.

³²⁵ "Emek Platformu", s. 27.

³²⁶ IŞIKLI, 2003, s. 110.

³²⁷ IŞIKLI, 2003, s. 111.

Memur-Sen'in AKP'ye olan yakınlığı ile Emek Platformu önemini kaybetmiştir³²⁸. AKP'nin 2002 seçimlerinde TBMM'ye iki sendikacı milletvekili sokmuş³²⁹ ve CHP'de dört sendikacı milletvekilini meclise sokmuştur.

Geçmişten günümüze süren sendikacılık hareketleri içerisinde Türkiye'de iktidarı elinde bulunduran her siyasi parti gibi AKP'de sendikaları kendi eksenini etrafında şekillendirmeye çalışmıştır.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş İlişkileri Grev ve Lokavt Kanunlarıyla iki farklı biçimde düzenlenmiş olan sendika yasası AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren başlayarak 2012 yılına kadar süren çalışmalar neticesinde tek bir yasa halinde birleştirilmiştir. 2012 yılında kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş sözleşmesi Kanunu'nun kabulüne etki eden birkaç neden olmakla beraber en önemli noktası Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun Türkiye üzerindeki eleştirileri göstermekte fayda vardır. Türkiye ekonomik olarak gelişmekte ve bunun ışığında dünya çapında yeniliklere gitmek durumdadır. 1983 yılında kabul edilen 2821 ve 2822 sayılı kanunlar 2012 yılına kadar geçen süreçte uluslararası çevrelerce eleştirilere maruz kalmış ve her anlamda gelişim gösteren Türkiye'de işçi sorunlarına çözüm üretmekte yetersiz kalmıştır.

Türkiye, 1993 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı sözleşmesini onaylayarak sendikal anlamda uluslararası konjonktüre uyum sürecine girmiştir. Ancak 1993'ten başlayarak 2012 yılına kadar bu eleştiriler karşısında tam anlamıyla bir çözüm üretememiştir. Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı sözleşmesi gereğince gerekli düzenlemelere gitmemiştir. Anayasanın belirttiği şekilde temel hak ve özgürlüklere dayalı milletlerarası anlaşmalar ile kanunlar farklı kararlar içerirse milletler arası anlaşmanın kararlarının esas alınacağı bilinmektedir. Anayasanın belirttiği üzere AKP hükümeti sendikal faaliyetlerin uluslararası standartlara uygun hale gelebilmesi amacıyla 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nu hazırlama ihtiyacı duymuştur.

Bu bağlamda 6356 sayılı kanunda yapılan düzenlemelerle önceki yasalarda yaşanan sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır. 6356 sayılı yeni sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanununun olumlu tarafları kadar olumsuz tarafları bulunmaktadır. Yeni yasa ile Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun sözleşmelerine uygun ve uygulamada çıkan

³²⁸ KOÇ, 2013, s. 74.

³²⁹ IŞIKLI, 2003, s. 111.

sorunları bir düzene koyma haricinde birçok konu hakkında boşluk ve sendikacılık açısından çekinilmesi gereken kararlarda içermektedir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun önemli olan maddelerinin önceki sendika mevzuatlarından farklı ve benzer yanlarını özetle ifade etmekte fayda vardır.

6356 sayılı kanunda daha önceki 2821 ve 2822 sayılı kanuna oranla “işyeri” kavramı daha geniş bir kavramla ifade edilmiştir. Yeni yasa ile 2821 sayılı kanunda kendine yer bulan “işçi ve işveren kuruluşları işkolu esasına göre ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur” tanımına yer vermemiştir. Fakat yeni yasanın 3. maddesinde sendikalar önceden izin almaksızın kurulur ifadesine yer vermesine karşın sendikalar kuruldukları işkolunda faaliyette bulunur şeklindeki tanımlamasıyla işkolu sendikacılığını dolaylı bir şekilde ifade etmiştir³³⁰. Ayrıca “sendikaların Türkiye çapında faaliyette bulunma” anlayışından bahsetmeyerek sendikaların yerel, bölgesel hatta bir işyeriyle sınırlı kalabileceği ihtimalini de gözler önüne sermiştir. 6356 sayılı Kanun sendika kurucuları için 2821 sayılı kanununun belirttiği şekilde tanımlamaya yer vermiş ancak farklı olarak kuruculuğa mani olacak suçları azaltarak cezaların miktarını sınırlandırmıştır. Kuruluş için gerekli olan bütün prosedürler hafifletilerek kurucuların idari amirliklerine başvuruda yazılı beyanlarının yeterli görüleceği belirtilmiştir. 6356 sayılı Kanun sendika organlarına ilişkin bütün düzenlemelerini 2821 sayılı kanunun belirttiği şekilde benimsemiştir³³¹.

6356 sayılı Kanunu’nun üçüncü bölümünde yer alan “Üyelik” başlığı altında “Sendika Üyeliği ve Üyeliğin Kazanılması” için gereken üyelik yaşının bir önceki yasadan farklı bir şekilde on altıdan on beşe indirmiştir³³². Sendika üyeliği ile ilgili olan diğer bir değişiklik 2821 sayılı Kanun’da “sendika üyeliği için noter koşulunun” yeni yasa ile kaldırılması olmuştur. Bunun yerine bunun yerine sendikalara üye olma ve üyelikten çıkma durumları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca sağlanacak olan elektronik ortamda e-Devlet vasıtasıyla gerçekleştirilecektir. Bu maddeyi Koç, sendikacılık açısından olumsuz bir durum olarak görmüş ve sendika üyeliğinin e-Devlet vasıtasıyla kazanılmasının sendikalara üye olacak işverenlerin ve işçilerin üyeliğine ve var olan sendikaların içişlerine karışma hakkını daha da arttıracakını belirtmiştir³³³. Ancak sendikaya üye olma ve

³³⁰ DERELİ, Toker; “6356 Sayılı Yeni Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu: Genel Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, İstanbul, S 36, 2013/1, s. 43.

³³¹ DERELİ, a.g.m., s. 43-44.

³³² DERELİ, a.g.m., s. 45.

³³³ KOÇ, 2013, s. 81.

üyelikten çıkma durumunun 2821 sayılı Kanun'da belirtilen noter koşuyla gerçekleştirilmesi işçinin sendikaya üye olmasını zorlaştırmasının yanında sendika hürriyetini engellemiştir. Bunun neticesinde sendikalara e-Devlet üzerinden üye olmak hem kırtasiyeciliği azaltacak hem de sendikalara üye olmayı kolaylaştıracaktır. Hâlbuki 1983 yılından 2012 yılına kadar geçen süreçte işçiler sendikalara üye olmada noter koşulu nedeniyle bir hayli zorlanmıştır.

6356 sayılı Kanun'da dördüncü bölümde “güvenceler” başlığı altına yer alan “İşyeri Sendika Temsilciliğinin Güvencesi” hususunda işyeri sendika temsilcileri Türkiye’de geçmişte kabul edilen sendika yasalarında olduğu gibi korunmaya devam etmiştir. Yine aynı başlık altında yer alan “Sendika Özgürlüğü Güvencesinde”, işçilerin işe alınmalarında herhangi bir sendikaya üye olmaları ya da olmamaları üyelikten çekilmeleri ya da üyeliklerini devam ettirmeleri ya da belli bir sendikaya girmeleri ya da girmemeleri koşuluna bağlı tutulamaz maddesi önceki sendikal mevzuatın belirttiği şekilde devam ettirilmiştir³³⁴. Burada önemli olan nokta işçinin herhangi bir şarta tabii olmaksızın işe alımının kolaylaşması yönündedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 98 sayılı sözleşmesi gereğince “işçilerin işe alımı, çalıştırılmaları ve işlerinden çıkartılmaları sendika karşıtı ayırım gözetlen faaliyetlere karşı gerekli olan korumanın sağlanması hükmü işçilerin arasında sendikalı olsun ya da olmasın bir ayırım gözetmesini yasaklamaktadır. Böylece işçilerin işe alınmaların da herhangi bir ayırımın gözetilmesine engel olunmuştur.

İşyeri sendika yöneticiliğinin güvencesi geçmiş sendika yasalarında olduğu gibi 6356 sayılı Kanun'da sendika yöneticiliği süresince yönetici olmadan önceki işi askıya alınır ve kişi yöneticilikten istifa etmediği sürece ya da bir sonraki seçime katılmaması, yeniden seçilmemesi üzerine ayrıldığı işyerine giderek işverene eski işine dönmek için başvurabilir şeklinde tekrarlanmıştır. Ancak Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Türkiye’ye yöneltmiş olduğu eleştirilerden biri olan sendika yöneticilerinin iş sözleşmelerinin devam etmesine karşı gerekli olan korumanın sağlanmamış olmasıdır. Yeni yasa ile bu durum hakkında bir düzenleme yapılarak işyeri sendika temsilcisinin güvencesi hakkına sahip olmuştur³³⁵. Bunun sonrasında işvereni bir ay içerisinde bulunduğu koşullara bağlı olarak önceki işine ya da bu işe uygun yeni bir işe başlatmakla sorumlu tutulmuştur. Burada ki en önemli nokta sendika yöneticisinin, yöneticilik görevi sebebiyle bulunduğu işyerinden

³³⁴ DERELİ, *a.g.m.*, s. 46.

³³⁵ SARICA, SOYKUT, Pınar; “Uluslararası Çalışma Örgütü ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu: Genel Değerlendirme”, “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C 15, S 3, Temmuz 2013, s. 13.

ayrılması durumunda iş sözleşmesinin askıya alınmasıyla güvenceye sahip olmasıdır. İşyeri sendika temsilciliğinin güvencesinde “işveren, işyeri sendika temsilcisinin var olan iş sözleşmelerini haklı bir nedeni bulunmadan, açık ve yazılı şekilde göstermedikçe feshedemez” hükmüyle keyfi iş sözleşmelerinin feshini engellemiştir.

6356 sayılı Kanunun beşinci bölümünde “Faaliyetler” başlığı altında 2821 sayılı Kanun’dan farklı olarak sendikaların hangi faaliyetlerde bulunacağı her sendikanın kendi tüzüklerinde belirtmiş oldukları gayeleri dışına çıkamayacaktır. Bunun haricinde sendikalara yasak olan faaliyetler 2821 sayılı Kanun’la aynı tutulmuştur.

Yeni yasa önceki sendika mevzuatlarından farklı olarak “grup toplu iş sözleşmesi” açıklığa kavuşturularak, Toplu iş sözleşmesi kapsamında 1983 tarihli 2822 sayılı Kanunu benimsemiş olan 6356 sayılı Kanun bazı düzenlemeler haricinde aynı şekilde tekrarlanmıştır³³⁶. Önceki yasalardan farklı olarak işletme toplu iş sözleşmesinde ki belirsizlikler yeni yasa ile çeşitli yollarla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Toplu iş sözleşmesi yetkisine ilişkin düzenlemelerde eski yasalarda işçi sendikasının bir işyerinden ya da işletmede toplu iş sözleşme hakkı elde edebilmesi için kurulu bulunduğu iş kolunda çalışan işçilerin en az %10’u şartını yerine getirdikten sonra işyeri veya işletmede çalışan işçilerin salt çoğunluğunu temsil etmesi gerekiyordu. Ancak 6356 sayılı Kanun ile %10’luk baraj %3’e düşürülmüştür. Bu durum daha sonrasında %1’e düşürülmüştür. Böylece toplu iş sözleşmesinin yapılabilmesi için işçi sendikası toplu iş sözleşmesi dâhilinde “kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin en az %1’inin üyesi bulunması koşuluyla, işyerinde çalışan işçilerin başvuru tarihinde yarıdan fazlasının, işletmede ise %40’ının kendi üyesi bulunması şartıyla toplu iş sözleşme yapmaya yetkilidir³³⁷” şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Türkiye’de geçmişten günümüze gelen sendikal mevzuatlara yeni bir soluk getirmiştir. Erdinç’e göre sendikal mevzuat açısından bakıldığında 2002 sonrası mevzuat ile 1980 sonrası mevzuatın birbirinden farkının olmadığı ileri sürülerek, 2012 yılında kabul edilen 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu yasası 1983’ten itibaren yürürlükte olan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile 1982 Anayasasına uyumlu bir şekilde sendikalara kısıtlamalar getirmiştir³³⁸. Ancak yeni yasa her ne kadar sendikacılık için çoğu engeli ortadan kaldırmamış olsa da olumlu

³³⁶ DERELİ, *a.g.m.*, s. 53-54.

³³⁷ DERELİ, *a.g.m.*, s. 56-57.

³³⁸ ERDİNÇ, Işıl; “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, *Çalışma ve Toplum*, İstanbul, Sayı 41, 2014/2, s. 160.

gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Yeni yasanın olumsuz tarafları bundan sonraki süreçte ortaya çıkacak ikili ilişkilerde anlaşma sağlanamaması, milli şartlardan ortaya çıkan tecrübesizlik ve anayasanın getirmiş olduğu sınırlamalar gibi sorunlardan kaynaklanmıştır³³⁹. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen 6356 sayılı Kanun doğru bir şekilde uygulandığı zaman ortaya çıkabilecek her türlü engeli aşabileceği ifade edilmelidir.

Sendikaları ve işçileri siyaset dışında bırakmayan ancak sendikaları siyasi partilerin bir uzantısı olmaktan koruyan bağımsız sendikacılık ilkesi 1990'lı yıllarda Türk sendikacısının önündeki engelleri aşmasında en büyük yardımcısı olmuştur³⁴⁰. Burada “İşçilerin ve memurların ayrı ayrı konfederasyonlar bünyesinde teşkilatlanmaları sendikal faaliyetlerde siyasi partilerin etkisi neticesinde olmadı mı?” sorusu akıllara getirmektedir. 1980 öncesi Türkiye Cumhuriyeti'nde sendikacılık modelleri kapsamında 1923-1946 yılları arası bağımlı sendikacılık dönemi yani tek partili, demokrasinin henüz olmadığı dönem olurken 1946-1960 yılları arası demokrasiye geçiş aşamasında sendikacılığın ara bağımlı dönemi olmuştur. Bu dönemde sendikalar ile siyasi partiler arasında doğal bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki hem sendikaların hem de siyasi partilerin birbirlerini destekleyerek ikisinin de ortak bir payede buluşmasını kapsamaktadır. 1960-1980 dönemi ise sendikaların bağımsız sendikacılık ilkesine geçiş aşaması olarak görmek mümkündür. Bağımsız sendikacılık olarak nitelendirilen ilke sendikaların Türkiye'de bulunan bütün partilere eşit mesafede yaklaşarak kurdukları ilişkiyi belirtmektedir. Bağımsız sendikacılık ilkesi sendikaların herhangi bir siyasi partinin adı altında teşkilatlanmadan bağımsız bir şekilde siyasetlerini kapsamaktadır. Ancak günümüzde sendikacılık açısından bakıldığında TBMM'ye katılımın en etkili olduğu iki yol vardır: biri iktidar partisi AKP diğeri ise ana muhalefet partisi CHP'dir. Sendika-siyaset ekseninde Türkiye siyasal hayatında iktidarı ve muhalefeti tesiri altına alan neoliberal ideolojinin egemenliği, sendikal faaliyetlerin günümüzde karşı karşıya kaldığı çıkmazın belirleyici ögesi durumuna gelmiştir³⁴¹. Burada bağımsız sendikacılığın kâğıt üstünde kaldığını görülebilir. Sendika temsilcilerinin sendikalar adına TBMM'ye milletvekili olarak girmesinin yolu herhangi bir siyasi parti ile birlikteliğe bağlı olmaktadır. Daha öncede belirtildiği üzere 2002 genel seçimlerinde AKP iki, CHP ise dört sendikacıyı TBMM'ye milletvekili olarak sokmuştur. Bu durum ise bağımsız sendikacılık ilkesine ters düşmektedir.

³³⁹ SARICA, *a.g.m.*, s. 17.

³⁴⁰ ÖZEN, *a.g.e.*, s. 25.

³⁴¹ IŞIKLI, 2003, s. 112.

1980 sonrasında Türkiye’de sendikal faaliyetler 12 Eylül Darbesinin etkisi ile olumsuz birçok durumla karşılaşmış, her türlü engellemeler ve kısıtlamalar karşın sendikal faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. Günümüzde sendikaların Türkiye Cumhuriyeti’nin bütünlüğüne verdiği değer, laiklik, siyasi partilerle münasebetler, iktidara karşı yaklaşımı, Avrupa Birliği ile münasebetler, yabancılardan alınan maddi destekler, hükümetlerin dış politikada Kıbrıs ile Suriye Politikaları, Güneydoğu Anadolu ve Kürt sorunu, 2013 yılında meydana gelen gezi parkı olayları gibi konularda farklı yollar izlemektedir³⁴².

³⁴² KOÇ, 2013, s. 76.

SONUÇ

Dünya üzerinde İngiltere’de Sanayi Devrimi ile başlayan ücretli işçi sayısındaki artış ve sendikacılık faaliyetleri bütün Dünya’da yayılarak Osmanlı Devleti’nde de büyük etkiler meydana getirmiştir. Türkiye’de zamanla hareketlenme gösteren sendikalar, gerek siyasal gerek ekonomik gerekse kültürel ilişkilerde önemli bir unsur haline gelmiştir. Türkiye sosyal politikalar tarihi açısından bakıldığında birçok kez büyük engellemelere ve kapatılmalara maruz kalan sendikalar günümüzde sosyal alanda ve çalışma hayatında etkilerini hala devam ettirerek gelişme göstermektedir. Türkiye’de resmi olarak faaliyet gösteren ve aktif bir rol içinde bulunan onlarca sendikanın gücü göz ardı edilemez bir gerçek olmakla birlikte bu gücü elinde bulunduran sendika idarecileri her fırsatta sendikacılığın önemine değinmektedirler. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne birçok sıkıntılar içerisinde gelen cemiyetler ve işçi teşkilatları günümüzde devlet nezdinde hükümetin politikalarını desteklediği ölçüde pek rahatsız edici görünmemektedir. Geçmişte olduğu gibi baskı altında tutulmaya, birçok sınırlamayla karşı karşıya kalan sendikalar günümüzde yine hükümet politikalarını desteklediği ölçüde birçok alanda desteklenmekte ve ilgi görmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde işçilerin yeni rejim ile birlikte daha rahat bir yaşam sürecekleri görüşüne karşılık 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu ile beklenilenin aksine bir durumla karşılaşmıştır. Takrir-i Sükûn ile ülke genelinde geçerli olmak üzere toplumsal düzeni ve asayiş bozacak her türlü girişim yasaklanmıştır. Bu durum işçilerin işverene karşı haklarını savunmasını da engellemiştir.

Kapitalizmin bir sonucu olarak meydana gelen sendikalar artık onun oluşturacağı baskılara ve saldırılara karşı kendini savunacak ve mücadele edebilecek bir güce sahip olmuştur. Osmanlı Devleti’nden başlayarak Türkiye’de görülen işçi teşkilatlanmaları ve sendikalar zaman içerisinde özellikle 1961 Anayasası ile istenilen düzeye ulaşmıştır. Geçmişte işveren ile işçilerin aynı ortamda olduğu görülmezken 1961 Anayasası ile bu sorun aşılmış ve işçi hakkı olanı işverenden isteme cesaretini göstermeye başlamıştır. Bu cesareti

sağlayan en temel nokta ise sendikaların varlığıdır. Çünkü sendika işçinin hakkı olanı işverene karşı savunarak ve gereken desteği vererek Türkiye’de 1961 Anayasası’ndan sonra aktif bir şekilde varlığını göstermeye başlamıştır. 1980 Darbesi ile sendikalara sınırlamalar getirilmiş olsa da bu durum bir süre sonra yasal düzenlemelerle çözüme kavuşturulmuş ve sendikalar yasal zeminde faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1980 darbesinin her ne kadar sendikalara ve işçi haklarına karşı olumsuz bir tavır izlediği düşünülse de bu durumun olumlu bir tarafı da olmuştur. Bu durum işçilerin işten çıkarılmasının yasaklanması olmuştur. Esas olarak işten çıkarılma yasağının o dönem için tek bir amacı vardı. Üretimin devamlılığının sağlanabilmesi için işverenin işçileri işten çıkarmasının engellenmesi, hatta işçi çıkarmasına karşı bir takım da cezalar getirilmiştir. Bu cezalarla birlikte işçilerin iş garantisi sağlanmış ancak diğer haklarından mahrum kalmışlardır. Tek amaç üretimin sağlanması olmuştur.

1991 sonrasında sendikalar ve işçiler sosyal alanda daha etkili bir süreç içine girmişler ve dönemin hükümetleri tarafından kendilerine destek bulmuşlardır. Bu dönem itibariyle kamu çalışanları da eskiye nazaran kadar sendikal özgürlükleri daha rahatlıkla yaşamaya başlamıştır. Sosyal alanda aktif bir şekilde faaliyetlerini devam ettiren sendika ve konfederasyonları Demokrasi ve Emek Platformlarıyla bir araya gelmeyi başaramış ve birlik olma yolunda önemli bir adıma imza atmışlardır.

Türkiye’de Sendikacılık geçmişten günümüze birçok sorunlarla karşılaşarak gelmiş her defasında engellenmeye çalışılmış sürekli kısıtlanmalara maruz kalmış ancak varlığından ve faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi noktasında taviz vermemiştir. Zor şartlar altında günümüze kadar gelmiş olan sendikacılık içinde bulunduğu dönemin şartlarından en çok etkilenen yapılardan biri olmuştur. Günümüz Dünya’sında her alanda gelişimi ön gören uluslararası konjonktür Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Günümüz şartları ile daha modern daha gelişmiş bir sendikal anlayışa sahip olduğumuz bir gerçektir. Çalışanların haklarını koruma ve ücret ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi meselelerinde işbirliği, mücadele birliği sağlamaya çalışan sendikalar aynı zamanda ülkenin sosyal, iktisadi ve siyasi meseleleri ile ilgili görüş beyan eden, kamuoyu oluşturma çabası sergileyen sivil toplum kuruluşları olarak da topluma hizmet etmektedir. Günümüz sendikalarının temel engeli her birinin bir siyasi parti tarafından kontrol edilmesi ya da kontrol edilmeye çalışılması, bir bakıma siyasi partiler tarafından partilerin birer yan kuruluşlarına dönüştürülmeye çalışılmasıdır.

Hangi sektörde faaliyet gösterirse göstersin birer sivil toplum kuruluşu olarak sendikalar, hükümetlerin ve siyasi partilerin güdüm ve kontrollerinden çıkmayı başardıkları vakit mensuplarının ve toplumun ortak yararlarını korumaya daha etkin katkı vereceklerdir, kanaatindeyiz. Bu kontrol ve güdümden kurtulma sendikalar arasında ama ve eylem birliğinin ve ortak faaliyetler yapma yeteneğini de arttıracaktır. Aynı zamanda sivil örgütlenmeyi değerli ve anlamlı kıldığı gibi toplumun demokrasi kültürüne de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

a. Telif Eserler

1. ÖZOĞLU Hakan, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, (Çev: Zuhâl BİLGİN), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
2. KARAKIŞLA Y. Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1898-1923”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, (derl. Quataer Donald & Zürcher Eric Jan, çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

b. Tetkik Eserler

1. AĞRALI Sedat, **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967
2. ARINIR Turgay ve ÖZTÜRK Sırrı, **İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran**, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976.
3. ATEŞOĞULLARI Kamil, **15-16 Haziran İki Uzun Gün ve Bir Uzun Yürüyüş**, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2003.
4. ÇELİK Aziz, **Vesayetden Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2010.
5. ÇETİNKAYA Y. Doğan, **1908 Osmanlı Boykotu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
6. GÜRBÜZ Tahir, **6356 Sayılı Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü Normları Bakımından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara, 2014.
7. HAYTA Necdet ve ÜNAL Uğur, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışına Kadar)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.
8. IŞIKLI Alparslan, **Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003
9. IŞIKLI Alparslan, **Sendikacılık ve Siyaset**, İmge Yayınevi, Ankara, 2005

10. KAMAR Yalçın, **Türkiye’de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi**, Mutluluk Yayınları, İstanbul, 1975.
11. KARAGÖZ M. Kutluer, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya, 2010.
12. KOÇ Yıldırım, “30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 34, Sayı 268, 2010
13. KOÇ Yıldırım, **24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler (1980-1982)**, Yol-İş Yayınları, Ankara, 1982.
14. KOÇ Yıldırım, **100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.
15. KOÇ Yıldırım, **Sendikal Alanda Güncel Gelişmeler (Değinmeler, Tartışmalar)**, Kendi Yayını, Ankara, 1997.
16. KOÇ Yıldırım, **Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti**, Eğitim Yayınları, Ankara, 1997.
17. KOÇ Yıldırım, **Türkiye’de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)**, Türkiye Yol İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2000.
18. KOÇ Yıldırım **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
19. KOÇ Yıldırım, **Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.
20. MAHİROĞULLARI Adnan, **Dünya’da ve Türkiye’de Sendikacılık**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2013.
21. MAKAL Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011.
22. ÖKÇÜN A. Gündüz, **Tatıl-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 503, Ankara, 1982.
23. ÖZEN Semih, **Demokrasi ve Sendikacılık**, Banksis Yayınları, İstanbul, 1993.
24. SENCER Oya, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.

25. SÜLKER Kemal, **Türkiye’de Sendikacılık**, Sendika Kültürü Yayınları, İstanbul, 1955.

c. Makaleler ve Süreli Yayınlar

1. “15-16 Haziran 1970’de Ne Oldu?”, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Metalürji ve Malzeme Mühendisleri Odası, **Metalürji Dergisi**, Sayı 174, (2015), s. (41).
2. AKGÖZ Görkem, “İşçiler Greve Karşı: 1947 Sendikacılığının İlk Yıllarında Grev Tartışmaları”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 38, Sayı 4, Ankara, (2014), s. (121-158).
3. Demokrat Parti Programı 1946,
<<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946/200805461%20DEMOKRAT%20PARTI%20PROGRAMI%201946.pdf>> (ET: 14 Mayıs 2017)
4. DENİZ Önder, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikaların Gelişimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 22, (2012), s.(246-267).
5. ERDEM Ekrem, “Sanayi Devrimin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaaflıkları”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S 48, (Temmuz-Aralık 2016), s. (17-44).
6. ERDİNÇ Işıl, “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, İstanbul, Sayı 41, (2014/2), s. (155-174).
7. GÜZEL Şehmuz, “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, (1985), s. (1848-1876).
8. İLERİ Ülkü, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Örgütlenmeleri Hazırlayan Etmenler”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt:3, Yıl: 3, Sayı: 7, Ankara, (2014), s. (32-59).
9. KAŞTAN Yüksel, “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960)”, **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 32, (2006a), s. (73-89).

10. KAŞTAN Yüksel, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950), **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, Afyonkarahisar, (2006b), s. (123-140).
11. KOÇ Canan ve KOÇ, YILDIRIM, “Tarihten Bir Sayfa: Türkiye’de 1960-1969 Döneminde İşçi Sınıfı Eylemleri”, **TÜRK-İŞ Yıllığı ’99**, C 1, Ankara, (1999), s. (597-639).
12. KOÇ Yıldırım, “Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK” **Kebikeç Dergisi**, Yıl 2, Sayı 5, (1997), s. (207-219).
13. ONUR Hakkı [Zafer TOPRAK], “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, **Yurt ve Dünya**, Sayı 2, (Mart 1977), s. (277-295).
14. ÖZTÜRK Mustafa, “Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2, (2013), s. (269-285).
15. SARICA SOYKUT Pınar, “Uluslararası Çalışma Örgütü ve 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu: Genel Değerlendirme”, “**İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 15, Sayı 3, (Temmuz 2013), s. (1-19).
16. SARIKSAKAL Baki, “Samsun Regie (Tütün) Fabrikası”, s. 1-4. <http://www.bakisariskal.com/SAMSUN%20REJ%C4%B0%20FABR%C4%B0KAS%20I.pdf> (ET: 15.02.2018)
17. SAVRAN Sungur, “1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaler”, **11. Tez Kitap Dizisi**, Sayı 5, İstanbul, (1987).
18. SÜLKER Kemal, “Türkiye’de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 20, İstanbul, (1969), s. (65-94).
19. Sıkıyönetim Meclis’te Onaylandı, **Milliyet**, 18.06.1970
20. **T.C. RESMÎ GAZETE**, 10-06-1946, Sayı 6329, s. 10729-10730.
21. **T.C. RESMÎ GAZETE**, 26-02-1947, Sayı 6542, s. 11929-11932.
22. TALAS Cahit, "Sendikacılık ve Toplum", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Ankara, (1975), s. (1-23).

23. TOPRAK Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, (1985), s. (205-208)
24. TOPRAK Zafer, “Tek Partili Dönemde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti” **Düşün Sendikacılık: Dünden-Bugüne**, (Haziran 1986), s. (20-24).
25. TUNA Orhan, “Türkiye’de İşçi Sendikaları Konfederasyonun Teşekkülü”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 12, No 3-4, İstanbul, (1951), s. (146-155).
26. TUNA Orhan, “Türkiye’de Sendikacılık ve Sendikalarımız”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 20, İstanbul, (1969), s. (257-268).
27. TÜLEYKAN Hayrettin ve BAYRAMOĞLU Selçuk, “Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Yapısına Yansımaları” **JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)**, Sayı 44, (Bahar 2016), s. (401-420).
28. **Türk Eczacıları Birliği Haberler Dergisi**, (ET:05.07.2017) Türk Eczacıları Birliği, <http://e-kutuphane.teb.org.tr/arsiv.php?anabelge_no=115>
29. “Türk-İş’in Açıklaması” **Milliyet**, 17.06.1970.
30. “Türk-İş’ten Başka Konfederasyon Kalmayacak”, **Milliyet**, 16.05.1970.
31. Türk-İş, **Tarihçe**, <http://www.turkis.org.tr/TURK-IS-TARIHI-di160>, (ET: 24.01.2018).
32. TÜTÜNCÜ Gülsüm, “İngiltere ve Türkiye’de Erken Dönem Sendikacılık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 8, Sayı 23, İzmir, (2015), s. (493-539).
33. YORGUN Sayim, “Küreselleşme Sürecinde Türk Sendikacılığına Yeni Yönelişler ve Alternatif Öneriler”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 6, (2005/3), s. (137-162).